

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

JUAN BENET

1950'lerde MADRID'DE
SONBAHAR

METİS EDEBİYAT DİZİSİ

İspanyolca'dan Çeviren: ROZA HAKMEN

Metis Yayınları
İpek Sokak 9, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com

Metis Edebiyat
1950'LERDE
MADRİD'DE SONBAHAR
Juan Benet

Özgün Adı:
Otoño en Madrid hacia 1950

© Alianza Editorial, S.A., Madrid, 1987
© Metis Yayınları, 2005

Birinci Basım: Ekim 1989
İkinci Basım: Mayıs 2005

Metis Edebiyat Yayın Yönetmeni:
Müge Gürsoy Sökmen

Kapak Tasarımı: Emine Bora

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yayıncılık Matbaacılık Ltd.

ISBN 975-342-523-6

JUAN BENET
1950'LERDE
MADRİD'DE
SONBAHAR

Çeviren:
ROZA HAKMEN

METİS YAYINLARI

İçindekiler

Önsöz

9

Baroja

13

Caneja, Juan Manuel

47

Eloy'un Madrid'i

57

Luis Martín-Santos,
Bir Andaç

101

*İ*ki arkadaşın iç savaşın ortasında, San Sebastián'da bir kolejde başlayan uzun ömürlü dostluğunu yıpratmaya elli yıl yetmedi. Kuşkusuz o zamanlar sürgülü bir kapıyla ayrılan iki ayrı sınıfta okudukları için, bahçede top oynamakla sınırlıydı bu arkadaşlık. Sonra ayrı ayrı başkentlerde, ama aynı acıyla, aynı grafik üzerinde, savaşta kaybolmuş Royal Navy birliklerini işaretlediler. Buluşmaları beş yıl sonra Madrid'de oldu; ikisini de oraya getiren pek çoğu gerçekleşmemiş olan aynı amaçlardı. Helsinki'deki elçilik görevinin neredeyse son verdiği ilişkileri, bir İtalyan restoranında, o zamandan beri aralarındaki manevi alışverişin simgesi olan bir tabak incikle perçinlendi. Pamplona'da bir meyhanedeki isabetli polis baskını, linç edilme tehlikesinden kurtardı ikisini de; ancak emniyet örgütü bu hizmeti karşılığında Puerta del Sol'ün bugün doğru düzgün aydınlatılmış olan karanlık bodrumuna yolladı onları. Sils-María'da Nietzsche'nin evinin önünde bir kar çukuruna düştüler; söylentiye bakılırsa, bir daha da onları gören olmamış, bu elli yıllık dostluk komedisinde oynamaya devam edenler, birbirleriyle asıllarından çok özdeşleşmiş iki dolandırıcıymış.

J.B.'den A.M.'ye

Önsöz

Bu kitap daha önce kitap, dergi ve gazetelerde yayımlanmış dört bölümden oluşuyor. 1972'de yazılan "Baroja" ve 1986'da yazılan "Luis Martín-Santos, Bir Andaç" arasında geçen on dört yıllık süre, edebi yazılarımla büyük bölümünü kaleme aldığım dönemdir. Kesin bilanço çıkarıldığında bu dönem, kendime sık sık hatırlattığım gibi, daha temkinli değerlendirebileceğim bir eğilimin sonuçlarını okurlara en düzenli biçimde sunduğum dönem olarak belirlenirse –elime kalemi almak konusunda bugünkü tembelliğime bakarak– hiç şaşmam.

Dört bölümün her biri, birtakım çabaların birleşmesinin sonucudur: Bir yandan, ilk elden tanıdığım bir kişi ya da olaya ilişkin –okurların iyi tanımasına ve araştırmacıların kapsamlı biçimde incelemiş olmasına rağmen– hiç açıklanmamış kimi biyografik ayrıntıları yazmamı öneren bir arkadaşın baskısı; öte yandan, belleğin sessiz bölgesinin yaptığı, aynı doğrultuda, benzer bir baskı; kişisel bilgilerimi, artık genel ilginin malzemesi olmuş bilgilere katmaya zorladı beni.

Sonuçta ortaya çıkan küçük anılar kitabı, bir bakıma, asla günlük ya da buna benzer bir şey yazmama yollu –şu an için geçerli– kararına ters düşüyor. Umarım metnin kısalığı, kişilerin ve koşulların dağınıklığı, kendimi doğru yere –anlatının merkezinden epeyce uzağa– yerleştirme isteğim, ortaya çıkan bütünün, tek-

rar ediyorum, kesinlikle yazma ihtiyacını duymadığım birtakım anıların kısa bölümlerinden çok, iyi-kötü derlenmiş bir portreler dizisi olmasını sağlamıştır. İşin püf noktası da bu, diyorum kendi kendime.

Yazarların edebi hayatının, anılarını yazarak ya da yıllarca gizli kalmış günlüklerini yayımlayarak noktalanması –hem ülke-mizde, hem de başka ülkelerde– sık rastlanan bir olaydır. Kurgudan bikan, yaratıklar doğurmanın, durumlar, fikirler icat etmenin gerektirdiği çabadan yorulup tükenen yazar, kendine döner, yani her şeyin belirlenmiş olduğu, çok daha zorlu temrinlerle kıvraklaştırdığı kalemini rahatça oynatabileceği bir alana. Bu nedenle, sanatı ya da mesleği, yaratma yetisine üstün gelir genellikle. Sanatının kusursuzluğa varmasına hiçbir engel olmadığı –yazar fiziksel olarak çöküp zayıflarken zihinsel yetileri de azalmadığı sürece– söylenebilir rahatça, oysa yaratma yetisine ilişkin hiçbir kural çıkarılamaz. Yazarın –genelde sanatçının– yaratıcılığı hayatının herhangi bir anında ortaya çıkabileceği gibi vaktinden önce gelişebilir, yaşlılığına denk düşebilir, sürekli ya da kesintili de olabilir. Bununla birlikte, nasıl ki sanatının mükemmelleşmesi sanatçının kendi iradesinin ve mesleğine bağlılığının doğrudan sonucuyorsa, yaratma gücü bir anlamda onun erişemeyeceği bir yerdedir, çünkü çoğu kez ani bir keşif ya da karşılaşma biçiminde kendini gösteren talihin sonucudur. Kimi zaman açıkça görürüz ki incelikli yetilere sahip bir adam, körlüğünü çeşitli biçimlerde sergileyen kör talih uygun bir fırsat sağlamayı reddettiği için, bu yetileri sınavı yapabileceklerini ortaya koyamaz.

İlke olarak yaratı, yaratılmış şeyler çemberini kırmaktan başka kural tanımaz. Bununla birlikte, şaşırtıcılık peşinde koşmak zorunda da değildir. Şaşırtıcılık, sadece alışılmış gerçeklerin çevresinde bir hâlê örür ve genellikle geçici olan etkisi silinince, gerçeklerin kurallarına indirgenir. Çünkü yarattığı ilk şaşkınlıktan sonra hâlâ şaşırtıcı olmaya devam eden olaylar enderdir. Denebilir ki, bunu başaranlar bir başka kategoriye, icat ve keşif kategori-

sine girerler. Bu da, yazar ve sanatçının, sadece değeri ve esas etkisi yüzünden değil, bu kategori karşısında sanatını ve stilini sınayabileceği, mümkün olan en yüksek düzeye getirebileceği ve böylece yapmacıktan kurtulmanın tek çaresini bulacağı için genellikle peşine düştüğü kategoridir. Alışkanlık, beklenmedik olaylar dahil her şeyi ele geçirir ve bir örümcek ağı (İngilizcedeki o güzelim deyişle *gossamer*, ki etimolojisi San Martın yazlarını, kaz avı yasağı bittiğinde nemli, güneş vurmuş çayırların, çalıların üzerinde varlıkla hiçlik arasında, simli, hafif, belli belirsiz bir ağın uçuşunu çağrıştırır) örerak yaratıyı –ve devamını– ağına hapseder, bitmemiş, aç bir esere birkaç sayfa daha eklenir böylece. Kimbilir, belki en büyük bilgelik, uğraşının amacını tersine çevirip yaratıyı başlangıçtaki konumuna oturtmaktır. Bir yaratı gelişirken bir diğerini tüketir ve öyle bir tükenme noktasına gelinir ki yaratı, yıkılmakta olan bir ev gibi, ancak bir zamanlar bütün cazibesini aldığı nesnelerden uzaklaşarak ayakta kalabilir. Bu an, anılarla yakalanamaz. Bir tür yaratı biçimlenir, yayımlanır ve neredeyse yaratıcısının ömrünü belirler; öteki sadece gölgelerin arasından yaratıcısını ayakta tutar. Bu loşluk genellikle, her şeyin kullanıldığı bir eserden yayılan aydınlıktan daha rahatlatıcı ve etkileyicidir.

Juan Benet
Nisan 1987

Baroja

Baroja'yı sanırım 1946 sonbaharında, Alarcón Sokağı'ndaki evinde tanıdım. On dokuz yaşındaydım, Mühendislik Fakültesi'nin giriş sınavlarına hazırlanıyordum o sıralar. Ağabeyim bu ülkeden sıkılıp Fransız hükümetinin bursuyla Sorbonne Üniversitesi'nde okumaya gitmişti. Gidişinden birkaç ay sonra Bidault, Kurucu Meclis'in emri uyarınca sınırı kapamış, Birleşmiş Milletler'in İspanya'daki rejimi kınama kararı da buna eklenince hepimiz terk edilmiş, sefil bir yalnızlığa itilmiştik. Hepimiz derken, liberal bir ortamda yetişmiş olan ve her yeni günün belirli bir duruma son vereceğini uman kişilerden söz ediyorum. Madridliler'in büyük bölümüne, kuşkusuz çoğunluğu oluşturan diğerlerine gelince, onlar bu yeniden canlanmış kasıtlı ve gösterişli milliyetçilik ortamında denizde balık gibi rahat ediyorlardı. Hatta ülkenin resmi tavrı İkinci Dünya Savaşı'nın son yıllarına oranla daha saldırgandı; savaşın sonlarına doğru askeri olayların gelişimi, kimi aşırı milliyetçi tutumları dizginlemiş, bunların yerini, ne tarafa yöneleceğini kimsenin bilmediği bir tarih karşısında takınılacak en iyi tavır olan davranış belirsizliği almıştı. Ne var ki, sınırın kapatılmasıyla barış, daha doğrusu varolan bir miktar hoşgörü sona erdi. Resmi ideolojiyle uyuşmayan az sayıda kişi, Alexandre Dumas kahramanlarına yakışır biçimde, casuslar gibi buluşurlardı sokakta; bir kapı eşiğine sığınıp haber alışverişi yapar, çok çok, ıssız bir

kafe, boş bir sıra, kenarda köşede kalmış bir masa ararlardı, fısıltıyla konuşabilmek için. (İki yıl sonra, Alberto Machimbarrena'yla ben, hem ihmalkârlığımız yüzünden, hem de Üniversiteli Millisler'e yakınlık duymadığımız için, olağan askerlik hizmetimizi yapmaya gittik. Ben piyade olarak Toledo'ya gittim; o, yanlış hatırlamıyorsam Madrid yakınlarındaki bir Muhabere Alayı'na katıldı. Eğitim döneminde, vatanın ne olduğunu kuramsal olarak açıkladılar bize. Çavuş, "Bugün, vatanın ne olduğunu anlatacağım" dedi. Ellerini arkasında kavuşturarak, yerde daire olup oturmuş acemi erlerin çevresinde bir dolaştı; bizleri hiddetle süzüp ilham ararcasına gökyüzüne baktıktan sonra konuştu: "Vatan, Anamızdır." Alberto'nun bulunduğu alayda kuram biraz değişikmiş anlaşılan. Aynı açıklama sırasında, onların çavuşu, vatan konusunda ne düşündüklerini birkaç askere sormuş, aldığı cevapları yeterli bulmayınca demiş ki: "İlk ve son defa açıklamamı yapıyorum. Karşınıza bir Fransız çıktığında öfkeleniyorsunuz, değil mi? Tabii. İşte Vatan 'bu'dur." Yine aynı yıllarda, Caneja bir Sivil Muhafız kışlasının ana kapısının önünden geçerken, acı düşüncelerimizi tipik bir tanımla özetliyordu: "Vatan, silahlarla korunamayacak şeylerin toplamıdır."

Ağabeyimle, annemin Dışişleri Bakanlığı'ndaki tanıdıkları sayesinde, diplomatik posta yoluyla haberleşebiliyorduk. Ben sürekli olarak ondan kitap isterdim, böylece de galiba –yanıldığımı sanmıyorum– ilk Sartre, Malraux, Camus, Temps Modernes ve Esprit'leri, Madrid'e Santa Cruz Sarayı'nın arka kapısından sokmayı başarmış oldum. Bir keresinde ağabeyim Baroja'ya vermem için iki kitap gönderdi: "Sapık Cinsellik" in Fransızca çevirisi, bir de, yıllar boyunca Pasifikler'de yaşamış, kitabında Baroja'dan sık sık söz ederek büyük hayranlıkla alıntılar yapan bir İngiliz yazarın anılarını topladığı bir kitap. Doğum anından başlayarak benden bir yıl önde olma ayrıcalığını korumayı daima beceren ağabeyim, Baroja'yı da benden bir yıl önce tanımıştı; bütün yapıtlarını (o sıralarda kitaplarının sayısı 120'yi geçiyordu) heyecanla, yutar-

casına okuduğunu kendisine bildirmek için doğrudan evine gidip Baroja'yı ziyaret etmişti. Bir iki yıl boyunca da, Baroja'nın evindeki toplantılara (*tertulia**) oldukça sık katılmıştı.

Böylece, hayranı olan ağabeyimin Paris'ten gönderdiği iki kitabı kendisine ulaştırmak bahanesiyle, bir gün Don Pfo'yla tanışmak üzere Alarcón Sokağı 12 numaradaki evinin kapısını çaldım. (Alberto Machimbarrena'yla ben, otuz yıl süren dayanılmaz dostluğumuz boyunca birbirimize yaptığımız iyiliklerin hesabını sık sık çıkarırız. Bu hesaplarda en önemli kalem, birbirimiz sayesinde edindiğimiz dostlara ilişkindir; benim alacak hanemde Pepín Bello ve Domingo Dominguín gibi iki dev isim, onunkinde Conchita Behn ve Luis Martín-Santos bulunmaktadır. Machimbarrena, belki de borcunu kapamak amacıyla, Don Pío Baroja'nın evine beni kendisinin götürdüğünü ileri sürer hep. İddiası gerçeğe tamamen aykırı olup kendisi de bunu gayet iyi bilmektedir. En doğru gerçek benim gerçeğimdir.)

Baroja'nın evi sanırım birçok kez betimlendi: sokağa bakan üç balkonuyla o büyük, loş salon; dört ayaklı, uzun, dümdüz meşe masa, kapının bitişiğinde, salonu ilk anda görmeyi engelleyen paravan, duvarların yarısını kaplayan kitap rafları, Ricardo Baroja, Arteta ve Néstor'un resimleri ve ayaklarında battaniyesiyle Baroja'nın vücudunun biçimini almış o kocaman, kabarık, ortası gömük, yarı kutsal koltuk. Toplantıya ilk gelen, Baroja'nın bulanık siluetinden başka bir şey göremezdi; sokaktan içeri vuran mavi ışığa sırtını vermiş, önündeki kâğıdın üzerine eğilmiş silueti bere-sinden tanımak mümkündü ancak; gelene gözlüklerinin üzerinden şöyle bir bakıp dolmakaleminin kapağını takar, bir kenara koyardı. Yazmaya derhal ara verir, koltuğuna oturur –hava soğuksa battaniyeyi dizlerine örter– ve konuşmaya başlardı.

* Sanatçılar ve aydınlar İspanya'da geleneksel olarak ev veya kafelerde düzenli biçimde buluşarak, *tertulia* adını verdikleri toplantılarda tartışır. Metin içinde toplantı sözcüğüyle karşılanmış olsa da, bu sözcük herhangi bir toplantıdan bu anlamda farklıdır. (ç.n.)

O yıllarda, hemen bütün hayatım Alarcón boyunca akıp giderdi: Alarcón'la Alberto Bosch Sokakları'nın kesiştiği köşeye yakın bir yerde oturuyorduk annemle; bir sokak ötede, Espalter Sokağı'nın köşesinde de José Gallego Díaz'ın evi vardı, her öğleden sonra bu eve, matematik dersine giderdim. Artık vücudum bir saatlik çalışmayı bile kaldıramayacak hale gelince, Alarcón Sokağı'ndan geçip Prado'ya çıkar, çevresinde gezinir, ya da Alcalá'ya uzanıp Lyon'da bir kahve içerdim. Bu semt Madrid'in en uyumlu, en sakin semtiydi –hâlâ da öyledir– öylesine uygar ve barışçıldır ki Askeri Müze bile, anıt, doğa ve komşuluğun en başarılı karışımı olan garip duvarların ardında uyuklar (sabahın erken saatlerinde pencerenin birinden hasır kilim silkeleyen bir asker görmek olağandır). Bu semt, baharın gelişine öyle uygun biçimde tasarlanmıştır ki, günün birinde –mart sonu ya da nisan başlarında– hava kendine özgü bir kokuyla yoğunlaşır; Prado'nun mersinleriyle kınaağaçlarının, akademinin hanımellerinin, bütün botanik bahçesinin, Jerónimos'un sık, yüksek karaağaçlarının, Murillo Parkı'nın manolyalarının bir arada yaydıkları, başka hiçbir yerde duymadığım bir koku. İki hafta ya sürer, ya sürmez. Aynı günlerde, çığırtkan, kalabalık bir kırlangıç sürüsü, günde iki kez, Akademi'yle Diplomatik Arşiv arasından başlayıp San Jerónimo'nun kulelerinin arkasından geçerek Müze'nin paratonerlerine varan elips biçiminde bir rotada kanat çırpır. Bu kırlangıçlar, semtin çok sayıdaki kültür kurumlarından birinin yatılı öğrencileri olsalar gerek, yatılı okulun kuralları öyle serttir ki kış mevsiminde bir gün bile görünmezler sokakta; yalnızca bahar gelince çıkıp uçmalarına izin verilir; sabahları dokuzla on, akşamüzerleri altıyla yedi arası, gökyüzünde mor, turuncu çizgiler oluştuğunda. Çok çalışkan öğrenciler izlenimi uyandırır; ders aralarında cıglık cıglığa yarışan öğrenciler misali, tatilin kısalığının bilincindeymişçesine, uzun çalışma ve tartışma saatlerinin acısını çıkarmak için çocukça iradelerini zorlar gibidirler. Kimi semt sakinleri arasında, bu yatılı okulun müdürünün Don Luis Astrana Marín'den başkası olmadığı

inancı yaygındı, çünkü kendisi Fregoli şapkası, iri çantası ve düşünceli, sakın, ödün vermeyen sert havasıyla Diplomatik Arşiv'in büyük giriş kapısında boy gösterdiğinde, kuşlar, kuşkusuz yükseklerden, bizim duymadığımız bir zil sesiyle sınıflarına çağılır, gökyüzünden kaybolurlardı.

İklimbilimin semtteki etkilerine daha az duyarlı, daha az kavrayışlı insanlar için baharın müjdecisi, toplantının dış salona, balkonları Alarcón Sokağı'na bakan salona taşınması olurdu. Kış ortasında –doğum günü nedeniyle çok sayıda dostun, ahbabın Baroja'yı tebriğe, kutlamaya geldiği 28 Aralık dışında– toplantılar iç salonda yapılırdı. İç salon epeyce küçüktü, yemek odası olarak döşenmişti; elektrik sobasıyla ısıtılırdı; bu salonun konukları her gün gelen beş altı dostla sınırlıydı; bunların üçü, bir gün bile aksatmadan gelenler, öteki üç kişi de ara sıra devamsızlık gösterenlerdi. Günün birinde hizmetçi, ziyaretçiyi şaşırtarak dış salona alır, akşamın son ışıklarıyla aydınlanan salonda toplananlar, kuşların pencere kırlangıcı mı, kır kırlangıcı mı olduğunu tartışırdı. Sanırım Don Pío, pencere kırlangıcılarının daha zeki olduklarını ileri sürer ve bu nedenle de, süratli ve zarif hareketleriyle herkesin hayranlığını kazanan bu kuşların kesinlikle pencere kırlangıcı olduğuna inanırdı. Toplantıya katılanlardan biri mutlaka doğa bilimlerinde uzman olduğundan, daha kesin bazı ayırıcı özelliklere değinir –örneğin kuyruk tüyünün boyu ya da biçimi, uçuş özellikleri gibi– sonunda Don Pío, her şeye rağmen pencere kırlangıcıyla kır kırlangıcı arasındaki en önemli farkın, daha küçük olmakla birlikte, pencere kırlangıcının üstün zekâsı olduğunda diretirdi. "Daha zeki gibi" olduğunu söylerdi, çünkü tumturaklı ifadelerden nefret ettiği kadar hiçbir şeyden nefret etmeyen Don Pío, her şey için "gibi" tanımlamasını kullanırdı: "Bugün sırtımda bir ağrı var gibi" "Sürdüğüm merhem siyah gibi olduğundan, her şeyim kirleniyor".

Hem evim yakın olduğundan, hem de can sıkıntısı bastırduğunda bir şeyler yapıp ortam değiştirme dürtüsüyle, toplantıya herkesten önce gidip on beş dakika, yarım saat boyunca kendisiy-

le baş başa sohbet etme fırsatını birçok kez yakaladım. Salon bazen boş olsa da, kimseyi beklettiği görülmemiştir; hiçbir zaman, çalışmasının ortasında yakalansa bile özür dilemesine gerek kalmazdı; çünkü sanırım ilk konuğun gelmesiyle paragrafını orta yerinde bırakıverirdi. Ayaklarını sürüyerek salona girer, koca koltuğuna gömülür, battaniesini dizlerine örter, kollarını ya göğsünde kavuşturur ya da koltuğun kenarına dayayıp karşısındakini dinlemeye hazırlanırdı; sanırım konuşmaktan çok dinlemekten hoşlanırdı. Ben kendisini tanıdığımda yetmişle seksen arasındaki yolu yarılamıştı, birçok konuda değişmez görüşleri vardı, şaşırma yeteneği neredeyse kalmamıştı, hiçbir şey yeni değildi onun için, olamazdı da. Bu yüzden de yeniliğe susamış, son buluşu konusunda yaşlı ustanın övgüsünü almak isteyen zavallı genç için ustanın cevapları ve yargıları, bir bakıma son derece cesaret kırıcı olurdu. Yazdıklarını okumuş olanlar, zamanında yetişemediği, ancak kaybolmadan önceki son pırıltısını yakaladığı şeylere karşı beslediği saygılı nostalginin, kişiliğini nasıl kuşattığını bilirler. Ona göre gerçek edebiyatçılar, gerçek bilim adamları, büyük siyaset adamları, özgün bohemler, gerçek anarşistler, kendisinin yetişemediği bir geçmişte yaşamışlardı ve onlarla karşılaştırıldığında kendi çağdaşlarının hepsi, ulaştıkları yer, etkinlik alanlarının genişliği ve bütünlükleri açısından çok büyük eksiklikler gösteriyorlardı. Kendi ağzıyla, hiç utanmadan anlattığını hatırlıyorum –sanırım İspanya İç Savaşı sırasında, Paris'te bulunduğu dönemde– biriyle tanışacağı için heyecanlandığı, heveslendiği ender durumlardan biri, PEN Kulüp'ün çok ünlü bir Rus yazarı onuruna düzenlediği bir şölen olmuş. Kendisine yazarın Çehov'dan başkası olmadığı söylenmiş; Baroja, Çehov'u öldü bildiği halde, kendi bilgisinin doğruluğundan kuşkuya düşerek, hiç değilse Çehov'u uzaktan görmeyi umarak şölene gitmiş. Şölen kendisi için tam bir düşkünlüğü olmuş, sıkıntıdan patladığı gibi zerrece umurunda olmayan onur konuğuna da en ufak bir ilgi göstermemiş: Ünlü yazar, Lev Çestov'muş.

Pfo Baroja yaşı usta denilen şeyin tam tersiydi. Görkemden tiksiniirdi, kendini önemseyen, ağırbaşlı tavırlar takınan insanları gülünç bulurdu. Değişimden söz edildiğinde, açık seçik, ama acıklılıktan uzak bir hüznle, "Ben bundan fazlasını göreceğim" derdi; ardından da, hırçınlıktan iz taşımayan bilgeliğinin karmaşıklığını sergileyen bir zıtlıkla ekledi: "Umurumda da değil zaten, benim ilgimi çekebilecek tek değişim, o baylardan birinin kışına sokak ortasında bir tekme indirebilmek olurdu." Bazen oldukça yakınındaki kimi akademisyenlere, gülerek aşağıladığı, kendini beğenmiş beyefendilere yönelik olurdu sözleri. Bir ustanın tam tersiydi; onun evine ağzından bilgece öğütler, keskin görüşler, gizli bilgiler, hiç duyulmamış ilginç anılar dinlemeye gelen, büyük hayal kırıklığına uğrayıp çıkabilirdi o evden. Orada başka bir dünyaya ait şeylerden söz edilmez, bilgelik gösterisi yapılmazdı; toplantılardan alınacak en büyük ders, birçok şeye yönelik saygısızlıktı. Saygısızlık, kabul görmüş olan hemen her şeye yönelirdi; saygıya gelince, geçmişte kalmış birkaç kişi ve olayla sınırlıydı, bunların seçilmesinde çok özel bir ölçüt rol oynar, kişilerin, olayların etkisi ve önemi zerrece göz önüne alınmaz, her şey, Don Pfo'da uyandırdığı duygu yakınlığıyla değerlendirilirdi. Aceminin biri o evde kabul görmüş fikirler bütününe uymayan bir yargısını tedbirsizce dile getirdiğinde, birden bir sessizlik olurdu. O evde Baroja ailesinin bütün üyeleri ve toplantılara katılanlar, nedenini hiç tartışmadan, sanki sözsüz, özenli ve eski bir özveri anlaşmasına uyararak tek tek herkesin değerlerini, korkularını benimserdi; bilinen ve kabullenilen bir görüşe ters düşen her düşünce, topluluğun düzenine yönelik bir saldırı gibi algılanırdı. Topluluğun üst konseyini, düşünce ve yargıları tartışılmaz olan Don Pfo, Julio Caro, Val y Vera ve Doktor Arteta oluştururdu. Bununla birlikte, en çok konuşan, görüş belirten kişilerden biri, Galicia'lı avukat Estévez'di; toplantının en şık üyesi olan Estévez, hemen her gün, tam vaktinde gelir, yeni haberler getirirdi. Sanırım o da kendisini oldukça önemli, güçlü bağlantıları olan ve üstün bir en-

formasyon hizmetiyle donanmış biri olarak görürdü; her gün toplantıya doğrudan kaynağından edinilmiş haberlerle –özellikle de, hem İspanya'ya, hem yurtdışına ait siyasal haberlerle– gelirdi. Söylediklerini kimse kendisiyle tartışmaya, doğruluğundan kuşku duymaya cesaret edemediği gibi, kendisi olmadığında da adı, haberin garantisi, onayı yerine geçirdi: "Estévez dün burada Rusya'nın atom bombasına sahip olmadığını söyledi." Ama bana kalırsa, kimse söylemeye cesaret edemese de, aslında hiçbirimiz Estévez'e pek inanmazdık; korkudan kaynaklanan, başka alanlarda daha büyük çapta yaşanan o meşruluk ve prestij bizim topluluğumuzda da söz konusuydu. O yıllarda İspanya'da haber terörünün, hayatı ne ölçüde kuşattığını hayal etmek zor değildir. Haberlere –özellikle yayımlanamayanlara– açlık öylesine sürekli ve gerekliydi ki, bireyler birbirlerine sadece karşılıklı çelişkileriyle bağlı olan iki haber düzleminde yaşırdı denilebilir. Basındaki haberler ve resmi bildiriler düzlemi, propaganda amacıyla sürekli olarak gerçeğin gizlenmesi gibi görülüp ciddiye alınmazdı; yıkıcı söylentiler düzlemiyse, her gün sansürün ince kabuğunu kırma noktasına gelen bir gerçekliğin göstergesiydi. Bu durumda bireylerin birtakım yapı bozuklukları geliştirmelerine şaşmamak gerekir: Gündelik her şeye karşı güvensiz ve kuşkulu, en gerçekdışı şeylere inanan, sağduyuya inancı kalmamış, umudunu ütopya bağlamış olan birey, bir tür ortaçağ anlayışına dönerek hiçbir sonuç vermeyen gündelik işlerden sıkılıp, yalnızca insanüstü güçlerin öfkesine inanır. Ancak, bu ortaçağ anlayışını benimseyenler, toplumun belirli bir kesimiyle sınırlı değildi. Hatırlanacağı gibi 1953 yazında, Señor Luca de Tena, Beria'nın uçakla Málaga civarına indiğini sürmanşette yayımladığı için ABC Gazetesi'nin yöneticiliğinden bir anda uzaklaştırılmıştı. 1953 ilkbaharında Stalin ölmüş ve bütün yaz, Stalin sonrası yönetim karışıklıklarıyla oyalanarak geçmişti. ABC'ye göre, SSCB'yi kaçak olarak terk eden Beria, sürgünde Sovyet rejimini yıkmayı ve SSCB'yi Hristiyanlaştırmayı amaçlayan bir hükümet kurmak üzere İspanya topraklarının gizli bir

noktasına uçakla inmişti. Domingo Dominguin, San Sebastián'da sinema festivaliyle aynı güne rastlayan bir boğa güreşi düzenlemişti. Öğleden sonra yağmur bastırdı; yalnızca dört arkadaş katıldığıımız boğa güreşi, ancak Domingo'nun yüksek dozda espriyle üstesinden gelmeyi becerebileceği müthiş bir fiyasko oldu. Akşamüzeri geç saatte yöre yetkililerine ve festivale katılanlara Cristina Otelinde bir kokteyl verildi; otel salonu dolup taşıdığı sırada, Domingo, otelin telefon kabinlerinden birinden telefon edip beyefendiyi çağırttı. Otel görevlisi tiz sesiyle istifini bozmadan, küstahça anonsunu yaparak grupların arasında dolaştıkça, dehşete düşmüş yüzler, neredeyse taşlaşmış ifadelerle dönüp bakıyordu: "Don Laurencio Beria, lütfen telefona; Don Laurencio Beria, lütfen telefona."

Yıkıcı haberlerin ayartıcılığıyla, her şeyi tepeden tırnağa değiştirecek bir olayın tehdidiyle süslenmeyen hayat, zordan öte, dayanılmaz olur. 1945-1955 arasında gündelik gerçeklik, heves ve heyecan yaratmada öylesine yetersizdi ki, nedensellikten çok kehanete dayanan bir kıyamet hayalinde kaçış arama eğilimi, psikanalizin saçmalıklarına başvurmaya gerek kalmadan da, kolayca anlaşılabilir. Ne var ki, yanlış yönde geliştirilmiş birtakım umutların, olayların alışılmış akışı tarafından hergün boşa çıkarılması, çoğu kez ikinci dereceden bir şüpheciliğe, felaketlerden sapkınca haz duymaya ve saflığın yok olmasına yol açar; çünkü umulan şeyin gerçekleşme olasılığı azaldıkça, en gerçekdışı şeyler en istenir hale gelir. Tıpkı bin yıl önceki köylünün, Tanrı'dan umudunu keserek bir vuruşta bütün şeytanca güçleri harekete geçireceği umuyla, gözlerini lanetli çapasına çevirmesi gibi. Julio Caro'nun o kendine özgü, öfkeli, sabırsız, hınçlı vurgulamasıyla şöyle dediğini çok duydum: "Niçin, ne yönde olduğu umurumda değil, ama bir değişiklik istiyorum. İstedğim tek şey bu; nasıl yatalak bir adam artık kendi vücuduna bile dayanamadığı için konumunu değiştirmek isterse, öyle istiyorum." Don Pío'nun buna cevabı, "Ben bundan fazlasını göreceğim" olurdu.

O evde en iyi açıklanan şey, düşkünlüğüydü. Nietzsche'nin kendisini Avrupa'nın en iyi dekadans uzmanı olarak nitelendirmesi gibi, o evde de düşkünlüğü konusunda uluslararası çapta üç-dört usta vardı. Estévez'in getirdiği haberlerin sağlamlığına ve kesinliğine karşın, o evde olayların tehdidine, değişimin gerçekleşebileceğine tam bir güven beslenmezdi. Sanırım birçok düşkünlüğünün başlıca sorumlusu gibi gördüğüm Ekonomi Politik'e beslediğim aşırı güvensizliğim, o tarihlerden kaynaklanmaktadır. Söylenti (Elizabeth dönemi tiyatrosunun, kuşkusuz sözleri en beylik, genel ve bayağı deyişler olduğundan, daha şaşaalı görünsün diye oyunu sarı bir pelerinle açan saray kişisi misali) kitlediğinde, her şeye kadir, öfkeli, dayanmadığı bir durumu demir pençesiyle yıkmaya her an hazır bir tanrıçaya sığınır gibi Ekonomi'ye sığınılırdı. Bu yüzden de Ekonomi bana, ödün vermez, kıskanç bir Hera'dan çok, bütün Olimpos'un en itilip kakılan dışısı gibi, bütün hakaretlere katlanan, çığırkan, laubali tavrıyla, kurallarını çiğneyen herkese, hiç duraksamadan marifetlerini gösteren bir tanrıça gibi görünür.

Kesinlikle diyebilirim ki o yıllarda söylentilerle yaşanır, hem söylentiyle beslenilir, hem de söylentiye güvenilmezdi. Bazen söylenti, geçtiği yerde pek iz bırakmaz (çünkü ancak tedbirsiz yazı işleri müdürünün biri söylentiye gazetede basmaya kalkışır ara sıra) ve bir kez uçup gittikten sonra, kendisine güvenmiş olan hayalpereste, aslında ona pek kulak asmadığını düşünme özgürlüğünü tanır; bazen de etkisi iki katına çıkar, çünkü varolduğu anda hayalperestin iyiniyetini kullandığı gibi, ardından da kendine olan güvenini iade ederek yeni stratejilerine uygulama alanı hazırlamış olur. Şöyle ki, örneğin, birçoğumuzun hangi ölçüde bulutlarda yaşamış olduğumuzu, bin yıl öncesinin köylüleri gibi bir beklentiden ötekine nasıl geçtiğimizi, ülkenin otuz yıl boyunca inanmayı reddettiğimiz sosyal, politik güncel olaylarının umutlarımızı nasıl çürüttüğünü, yıktığını biraz olsun gösterebilecek bir "Söylenti Aracılığıyla İspanya'da Savaş Sonrası Tarihi", söylentinin uçuca,

anlaşılmaz yapısı yüzünden yazılamıyor.

Alarcón Sokağı'ndaki evde, hayalpereste ayaklarını yere basarak yaşaması öğretilemezdi. Hayır; bu disiplin daha çok semt kakollarında uygulanırdı. Alarcón Sokağı'ndaki eve kaydını yaptırabilmek için, bulutlarda yaşamak önkoşuldu; çünkü orada, bütün fakülte bir araya gelip, coşkunluğa duyulan her türlü güven duygusunu kaybetmeyi öğretirdi. Bir gün toplantıya katılanlar olarak hepimiz iyi bir ders aldık. Bir gazeteci, belki de doğumgünü nedeniyle, Don Pfo'yla röportaj yapmak üzere eve geldi. Coşkulu bakışları olan bir adamdı; çevresinde gördüğü her şeyin mükemmel olduğunu bildirmeyi, mesleki bir zorunluluk sayıyordu kuşkusuz. (Resmi anlayış, savaş durumunun sona erdiğini asla kabul etmediği için savaşa özgü propaganda yöntemlerinden de asla kurtulamamış olsa gerek. Bu anlayışın en iğrenç ve bulaşıcı yanı da, cennet vatanımızın şanını, şerefini usanmadan yineleme gibi çocukça bir alışkanlıktı.) Ama sorular birbirini izledikçe, cevaplar gitgide daha üzücü oluyordu. Don Pfo yaşlılıktan, hiçbir şeye ilgi duyamamaktan, kömür fiyatlarından, soğuk havadan, uykusuzluktan, sokakların onu heyecanlandırmamasından, bu yaşta geçimini sağlayabilmek için hâlâ yazmaya devam etmek zorunda olduğundan, böyle bir hayatın zorluğundan yakınıyordu. Gazetecinin beklediği bu değildi kuşkusuz; okurlarına bu kadar olumsuz bir düşünce biçimini sunmaya gönüllü olmadığı için de, Don Pfo'nun yakınmalarına, karşı çıkışlarına rağmen giderek daha iyimser ve güleryüzlü cevapları örtük biçimde içeren sorular soruyordu: "Ama çevrenizde hep yakın dostlarınız var, zihniniz mükemmel çalışıyor, yazmak sizi oyalıyor, rahat bir eviniz var..." "Hayır, hiçbirini doğru değil" diye cevap veriyordu Don Pfo; durumuna ilişkin, kuşkusuz ahlaki bir tavır da taşıyan kendi yargısına karşı çıkılmaya çalışılmasından hiç hoşnut değildi. Gazeteci, aradığı cevabı düz ve genel bir cümleyle de olsa elde edebilmek için biraz sabırsızlanarak, "Ama sonuç olarak" dedi, "genelde kendinizi iyi hissediyorsunuz, değil mi?" "Hayır efendim" oldu yaşlı adamın kor-

kunç cevabı, "genelde kendimi kötü, oldukça kötü hissediyorum. Ama kendimi iyi hissetsem de bir, kötü hissetsem de."

Yıllar sonra, hâlâ sorarım kendi kendime: Nasıl olabilir? Mutluluğun bu derecesine nasıl varılır? Bu serinkanlılık nasıl elde edilir? Bir insan bundan daha bilgili olamaz; deneyimlerinin bütünü-nü daha yakın bir pragmatığe indirgeyemez; çocukluktan başlayarak en temel amaçları değiştiren, daha dingin, daha düz bir çizgi-de gelişebilecek bir rotayı bozup karmaşıklaştıran bu sert, ağır özentiler birikiminden kurtulamaz. O evde, düşkünlüğü konusundaki genel eğitim sırasında, fazla üzerine düşmeden, ders verildiği açık seçik belli edilmeden, birtakım tumturaklı sözlere fazla önem verilmemesi gerektiği öğretilirdi; özellikle de birincil olduğu söylenen mutluluk, başarı, servet, güç gibi kimi amaçları tanımlayan cümlelerden kaçınılması gerekirdi. Bu tür şeyler elde edilse bile, ortalama bilgelikte bir kişinin bunu pek fark etmediği, çünkü emellerinin başka olduğu söylenirdi aşağı yukarı. Bu farklı emeller, sıradan insanın ancak birincil amaçlarını gerçekleştirdiğinde düşünebileceği, sükûnet, doyum gibi şeyler olabilirdi; oysa birincil amaçlara kendilerinden vazgeçildiğinde çok daha kutsuz biçimde ulaşılabilirdi. İkincil amaçlar, birincil amaçlar tarafından gizlenmekteydi: Mutluluk her neyse, ondan vazgeçebilmenin huzuru, güçten vazgeçme özgürlüğü, serveti küçümsemenin güvenliği gibi. Toplantılara –Casas ve Val y Vera kadar olmasa da– düzenli biçimde devam edenlerden biri de, Don Gonzalo Gil-Delgado'ydu. Bu yaşlı, uzun boylu, Valle Inclán'ı andıran, hırçın, hüzünlü, renkli kişiliğe sahip adam, neredeyse bileklerine inen siyah paltosunu kışın hiç üstünden çıkarmazdı. Hep kendisinin başrolde olduğu masalsı öyküleriyle herkesi eğlendirir ama fazla ciddiye alınmazdı. Yıllarca uzak ülkelerde, Tibet'te, Afrika'nın göbeğinde yaşadığını, hayatı boyunca en olmayacak işlerde çalıştığını söylerdi. Sayısız öykülerinden biri, Afrika'dan Hamburg'a, oradan da dünyanın bütün hayvanat bahçelerine gönderilmek üzere bir Alman'a vahşi hayvan satarak servet yapışıyla ilgiliydi. Vah-

şı hayvanları nereden bulduğunu hiç söylememiştii, bir gün, sanırım Val y Vera'nın aialı sorularına karşılık verirken (Val y Vera'nın alaycılığı karşısında ister istemez trajik bir soytarı tavrı takınmıştı; aslında bütün olay o anda ortaya çıkan bir oyundu) işin batıldığını, iflas ettiğini, çıkan skandal üzerine kaçmak zorunda kaldığını, bütün bunlara da oyuncak maymun üretip satan bir adamla ortaklığının neden olduğunu itiraf etti. Oyuncak maymunlar, gerçek maymunlardan daha pahalı ama daha garantiliymiş, üstelik ne bakım, ne gıda, ne de temizlik gerektirdiklerinden, bütün hayvanat bahçeleri için pahalılıklarına rağmen çok daha avantajlıymışlar. Öyküyü duyunca hepimiz biraz serseme döndük. Gerçek maymunlardan hiç farkları yok muydu? Nasıl ses çıkarıyorlardı? İnsanlar oyuncak maymunlara yem atıyor muydu? Büyük müydüler? Peki, olay nasıl sonuçlanmıştı? Biz peşpeşe sorular sorarken Gil-Delgado bir yandan kafasını sallıyor, bir yandan da güçlkle, sessizce, titreyen elleriyle bir sigara sarıyordu. Sonunda kasvetli bakışlarını tavana dikti: "Felaket, felaket..." Öykülerinden bir başkası da, büyükleriyle arasında anlaşmazlık çıkıp Burgos'taki topraklarından atıldıktan sonra —bunlar kendi sözleridir— geçimini sağlayabilmek için bir süre Orense ilinin bir köyünde rahiplik yapıyordu. Gerçekten de, mükemmel bir espri anlayışına sahip, son derece ciddiymiş gibi görünebilen bir adamdı. Bazen toplantıya geldiğinde içerdekilere kısa bir selam vermekle yetinir, bir köşeye oturup dalgın, suskun bir tavır takınırdı. Bazen de sokağın soğuşundan kaçabilmek için Jerónimos Kilisesi'nde bir-iki saat geçirdiğini itiraf ederdi. Jerónimos, lüks bir semtin kilisesi olduğundan, o sıralarda ön kısmına bir ısıtma düzeni kurulmuştu. Ama günah çıkarma bölmelerinin ayrıca ısıtıldığını fark eden Gil-Delgado, bazı öğleden sonraları bu bölmelerden birine girerdi. Çoğu kez de, akşamüzerine doğru, başını kafese dayamış uyuklayan kara, ciddi siluetin görüldüğü bölmeye yaklaşan sözüm ona sofukadınlar, Gil-Delgado'nun günahlarını dinleyip affetmesini isterlerdi. "Bugün yaşlı kadının biri öyle pislikler anlattı ki," derdi, "az

kalsın affetmeyi reddediyordum." Ve kuşkusuz hayalgücünün ürünü olan öyle müstehcen ve abes şeyler anlatırdı ki, herkes açıkça gülmekten kendini alamazdı.

Soğuktan birkaç kez söz etmemin nedeni, o yıllarda soğğun gerçek bir saplantıya dönüşmesidir. O trajik açlık yıllarından o kadar çok söz edildi ki, çok daha uzun süren soğuk yılları genellikle unutuldu. Abartılı gibi görünse de, bence soğğa karşı verilen mücadele, hiç değilse bizim iklimimizde, açlığa karşı verilen mücadeleden, daha belirsiz olmakla birlikte, daha zorlu ve uzun olmuştur. Bu nedenle, günümüzde oldukça iyi beslenmiş olup da soğuktan şikâyetçi insanların hâlâ bulunmasına karşılık, ısıtma sorununu çözüp de açlık çeken insan yok gibidir bence. Bizim kuşağın öğrencilik yıllarında yaşadığı soğğu, özellikle hiçbir şekilde ısıtılmayan binaların içindeki, resim akademisinin kocaman bodrumundaki soğğu, taşradan gelmiş arkadaşların oturduğu, penceresi karanlık, dar bir avluya bakan, kent merkezine yakın kasvetli pansiyonlardaki soğğu, saatlerce bir kitaba ya da analitik probleme bakılarak oturuşan bir odanın soğğunu şimdi kavrayabilmek mümkün müdür bilmiyorum. Üç arkadaşla birlikte her gün saat beşle altı arasında matematik dersi aldığımız Gallego Díaz'ın evi, her yerden farklı biçimde soğuktu. Ders yaptığımız odanın (hayatımda gördüğüm en dağınık odaydı) Botanik Bahçesi'nin köşesine bakan, pancurlu büyük bir penceresi vardı. Savaş sırasında Botanik Bahçesi'ne düşen bir bomba pencerenin camını kırmış, o zamandan bu yana cam kırık kalmıştı; pancurlar bozuk olduğundan yarıya kadar açık olurdu hep, içeriye öyle bir soğuk girerdi ki, beş ay boyunca palto, atkı ve elimiz donuncaya kadar not tutmamızı sağlayan yün eldivenlerle ders yapardık.

Bana öyle geliyor ki kişiyi sıcak sudan soğuk suya sokmak, Püriten eğitimin katılığı, bir Alman lisesinin disiplini, Tübingen'in bütün klasik dil ve edebiyatı, bir Burckhardt'ın cömertliği ve sınırsız dirayeti, bunların hiçbirisi Gallego Díaz'la yapılan o matematik dersinden daha biçimlendirici, yönlendirici olamazdı. Her şeyden

önce, Gallego Díaz'la bir saat matematik dersi yapmak, pazarlar dahil, haftanın yedi günü boyunca on iki, on beş saatlik çalışma malzemesi yaratırdı. Onu izlemek mümkün değildi; anlattıklarının anlaşılıp anlaşılmadığını sormak için durduğu sayılıydı. Ders, her şeyden çok, bir steno alıştırmasına benzerdi; daha sonra evde tekrar kurulup sakın kafayla incelenmesi şart olan teoremin tek bir bağlantısını bile atlamamak için son derece dikkatli olmak gerekirdi. Ne var ki, bütün problemleri çözmüş ve bir önceki günün teoremini özümsemiş olarak derse gittiğimiz enderdi; pazarlar ve tatil günleri de, o haftanın eksiklerini tamamlamaya ancak yeterdi. Bütün bunların yanı sıra, belli "konu"ları açıklamazdı –ne geometriyi, ne izdüşümsel geometri'yi, ne analitiği, ne kalkülüsü, ne fonksiyonlar teorisini, ne de buna benzer şeyleri –bunlar, akademilere özgü şeylerdi, onun evindeki seçkin ve değerli saatte yerleri yoktu. Şöyle ki ders boyunca her biri üç-dört gün süren tuhaf teoriler, besbelli şarapla ağırlaşmış bir uykuda kutsal ruhlar, tanrılar tarafından kendisine esinlenen bir düzene uygun biçimde, birbirini izlerdi. Böylece Çeybişef'in Polinomlar Teorisi'nden hiç beklenmedik biçimde Flint Geometrisi'ne geçilir, bunu Heavyside İşlemleri ya da başımızı o kadar ağrıtan Gaulois'nın "umbrae", Gölgeler Teorisi izlerdi. Yani matematik kıtasının sadece zirveleri öğretilip, öğrencinin "boş vakitlerinde" bütün altkuşaklar coğrafyasını doldurması bekleniyordu bir anlamda.

Ancak, böyle bir yöntemin gerektirdiği zihinsel çabanın yanı sıra, fiziksel çaba da yabana atılır gibi değildi. Soğuk yetmezmişcesine, o yıllarda çok sık tekrarlanan karartmalar yüzünden birçok ders de karanlıkta yapılırdı. (Bizim apartmanda, bilmem neden, karartmaların çoğu yalnız ev içlerini kapsardı; bütün daireler karanlıkken sahanlık ve merdivenlerde ışık yanardı. Sık sık mum ışığında akşam yemeği yemekten –o günlerden beri midemi bulanıran bir alışkanlık– bıkan annem, bir gece sahanlığa küçük bir masa yerleştirmeye karar verdi; bütün aile, bu çözümden son derece memnun, üç katlı, asansörsüz apartmanımızda yaşayan kom-

şuların sahanlıktan geçerken verdikleri rahatsızlık yüzünden tedirginleşen, şaşkın bakışları altında yemek yedik. Ama zamanla komşular da bu çözümü benimsedi ve birkaç gece, merdivenler her sahanlıkta bir sofrayla süslenip canlandı; bir opera ya da bale sahnesi gibiydi.) Ne var ki, Gallego Díaz'ın evinde karartmalar teatraldı; bilmem şöyle bir sahneyi hayal edebilir misiniz: Her biri bir hasır iskemleye oturmuş dört öğrenci, dizlerinde birer not defteri, aceleyle birtakım hiyeroglifler, karalamalar, kûfî yazısına benzer semboller çiziktiriyorlar, ortalarında ayakta duran Gallego Díaz, bir kolunu havaya kaldırmış, elinde bir mum, eğitimin aydınlatıcılığını simgeliyor, bilimin parlak ışığını yayıyor; ya da Gallego dört raptiyeyle duvara tutturulmuş, delik deşik, perişan muşambanın üzerine tebeşirle bir şeyler yazarken, bir yandan da sol elindeki mumlu fitil yumağıyla ışık tutuyor, fitil bittikçe öğrencilerden biri tazeliyor. Gallego Díaz sürekli Amerikan sigarası içerdi (o sıralarda bu sigaraların tek kaynağı Cibeles ve Sol kadınlarıydı); dudaklarının arasından hiç ayırmadığı sigarasını durmadan çiğner, sigaraları çarçabuk içip bitirir, ara sıra da bıyığını yakıtığı olurdu; ama genellikle sigarayı tam zamanında tükürürdü. Hiç süpürülmeyen döşeme (yerdeki iki parmak kalınlığında tebeşir tozu tabakasından, adım attıkça, un fabrikasındaki gibi havaya minik bulutlar kalkardı) sarımsı, çiğnenmiş izmaritlerle kaplıydı. Evdeki tek süs eşyası, memleketi olan Ubeda'da yapılmış, sanki daha fazla toz biriktirsin diye duvarlara asılmış hasır kilimlerdi. Ders yaptığımız odada birkaç masa, karatahta, birkaç iskemle ve kitap, kâğıt, hatta kahvaltı artıklarıyla tıkabasa dolu kabasaba birtakım kitaplıklardan başka bir şey yoktu. Eşyalar sürekli yere düşerdi; bazen kitap kümeleri, bazen iskemleler, bazen de karatahta; başlıca kaygımız, bir kitap yığınının üstünde nazik bir dengede duran, o sıralar her derde deva sayıldığından moda olan mantarla dolu sürahinin düşmesiydi. Küçük bir peçeteyle ağzı örtülü olduğu halde çok tozlu, kelimelerle tarif edilemeyecek bir sıvıyı içeren bu sürahideki zamkly eriyiğın öyle iğrenç bir görünümü vardı

ki, Gallego sürahidene ne zaman bir yudum içse, hepimiz başımızı çevirmek zorunda kalırdık. Bir keresinde hatırlıyorum, yanlışlıkla birkaç kitapla bir deste kâğıdı yere düşürdüm, bir toz bulutu kalktı yerden, aceleyle düşenleri topladım. Topladığım şeyler arasında, siyah deri ciltli, çok ince kâğıda basılmış bir dua kitabı vardı, yere düştüğünde açılmıştı; sayfaları arasında çok eskiden kalmış, sertleşmiş, rengi değişmiş bir dilim salam bulunuyordu; birçok yaprakta yağ lekesi olmuştu; yanardöner renklerle ısı ısı parlayan elips biçiminde bir güneş ki, küçüldükçe biber kırmızısından safran sarısına geçiyordu.

Öğrencilerinden biri özel okullardan birinin giriş sınavını kazandığında Gallego onunla derhal senli benli olup yemeğe davet ederdi. Genellikle de, geleceğin mühendisi için bir noktada matematiğin pek gerekli olmadığını bildiğinden, onunla ilişkisini keserdi. Ben de matematiğe olan ilgimi kısa zamanda yitirdim, ama üniversite giriş sınavını kazandıktan sonra, eski hocamla aramda bir dostluk kuruldu. Birçok nedenden ötürü zorunlu diyebileceğim bu dostluğun başlıca dayanaklarından biri, Díaz'ın köklü, neredeyse şiddetli cumhuriyetçiliğiydi. Desengaño Sokağı'nda bir apartman dairesindeki matematik akademisinde gözetmenliğe başladım. Akademinin kurucuları dört devdi: hapisten yeni çıkmış olan yaşlı Armero, Gallego Díaz, Antonio Flores de Lemus ve Barinaga. Barinaga'nın kızkardeşi de sekreterlik yapıyordu. Tahmin edilebileceği gibi akademinin ömrü iki yıl, belki de daha az sürdü. Birkaç ay boyunca, haftada iki-üç kez, Desengaño Sokağı'nda ders çıkışlarında dev-ustalarla toplandık. Armero, Prado Caddesi yakınında otururdu; genellikle Flores'e, Independencia Alanı'na kadar eşlik eder, sonra üçümüz kendi semtimize dönerdik. Dördü de cumhuriyetçilerin yeraltı örgütünün içindeydiler –biri iki idam hükmünü atlatıp hapiste on iki yıl kaldıktan sonra özgürlüğüne kavuşmuştu; diğeri görevinden atılmıştı, mesleğini icra edemiyor, profesörlüğe de hak kazanamıyordu; üçüncüsü bir bankadan aylık alarak geçiniyordu, görevi n cisim problemini çözmekti. Bu yüz-

den de, bir kombinasyon ya da ihtimal problemi hararetle biçimde tartışılırken birdenbire Fransız Köprüsü savunmasına, ya da Ebro çarpışmasında Tagüena tümeninin manevrasına geçiliverirdi. Tabii araya başka şeyler de girerdi; bir kadın, bir sigara satıcısı tütün satmak için yaklaşır, devlerden biri –bir sokak lambasının ya da vitrinin ışığında, herhangi bir problemi bir kartvizitin arkasında çözerken– sinirlenir, sonunda zavallı kadın bayların kabalığına söylenerek karanlıkta uzaklaşırdı. Gallego'ya karmaşık bir adam dersek, Antonio Flores de Lemus için hangi sıfatı kullanmalı, bilmem. Flores ünlü ekonomistin oğlu ve bütün bilimadamlarına göre, tartışmasız, ülkenin yıllardır yetiştirdiği en yetenekli matematikçiydi. Üzüntüsünün bir kaynağı, SSCB'ye, n cisim probleminin çözümüne yönelik araştırmalarının anlaşılabilceği ve takdir edilebileceği (Surov, Şerbarenko ve diğerleri tarafından) tek yere gidebilmek için pasaport alamamasıydı. Sanırım birkaç kez Emniyet Genel Müdürlüğü'ne başvurmuş, her defasında kayıtsızca kapıyı yüzüne kapamışlar. Yabana atılamayacak bir başka üzüntüsü de, gökyüzünün dengesizliği idi; 1936 yazında Princeton'dan kasvetli iklimi yüzünden ayrılıp bulutsuz Madrid'e gelmek zorunda kalmıştı, Burgos Emniyet Müdürlüğü de şüphelenmiş, fazla büyümüş bu olayı. Ben kendisini pek yakından tanımadım, ama birlikte çok gezdik; topolojiden hemen hiç söz etmezdi, en sevdiği konular, iklimler, yüzme, bir de Kuzey'in uzun boylu, güçlü kuvvetli kadınlarıydı. Birdenbire koşarak bir kapı arkasına sığınır, incecik bir aralıktan korkuyla gökyüzünü incelerdi. "Tehdit, tehdit" derdi. "Ne tehdidi?" "Görmüyor musun? Tehdit, tehdit." "Nerede canım?" "Orada bak, Correos Kulesi'nin arkasında, görmüyor musun?" Söz konusu tehdit, Madrid haziranının boş, parlak göğünde kaybolup günbatımına varamayacağını anlayarak kıpırtısız kalmayı tercih etmiş zavallı bir minik beyaz bulut olurdu. Ama Antonio Flores için fazlasına gerek yoktu; iki büklüm büzülerek, sanki gizlenmeye çalışır gibi duvarlara sürtünerek en yakın metro istasyonuna sığınmak üzere acele eder, bir yandan da anlaşılmaz

sözlerle veda ederdi.

Üniversiteye girişim, matematik eğitimimi noktaladı, o zamandan bu yana da kitaplarımı açmadım. Yalnızca bir keresinde, kendisine rahatsızlık veren ciğeri yüzünden derse giremeyen Gallego, ünlü akademide bir-iki ders vermemi istedi, konu seçimini keyfime bırakıyordu. İki-üç yıl önceki notlarımı gözden geçirdim; oldukça tedirgindim, sonunda, zaten anlaşılmaz olduğundan dersi kolaylaştıracağını düşünerek o tuhaf, muğlak teorilerden birini açıklamaya karar verdim. Genelçekim Teorisi'ni açıklamaya başlayalı henüz on dakika olmamıştı ki, ön sırada oturan öğrencilerden biri, damdan düşercesine, "Toplam nedir?" diye sordu. "Toplam mı? Toplam? Hangi toplam?" "Toplam işte, toplam denilen şey." Daha sonra, acaba bu oldukça bilgili öğrenci bir terörizm numarası mı yapıyordu yoksa, diye düşündüm. Ne olursa olsun, soru beni gafil avlamıştı. "Toplamın ne olduğunu nasıl anlatabilirim? Ayrıca toplamın ne olduğunu bilmek neye yarar? Üstelik de bunu ben nasıl açıklarım? Bunu kim bilebilir ki? Diyelim ki biliyor, ne olacak?" Bu düşüncelerle, kalan cesaretimi toplayıp tebeşiri kutusuna bıraktım, ciddi bir selam verip sınıftan ve akademiden bir daha ayak basmamak üzere çıktım. Bir şeyi açıklama isteği ve gururu ne kadar fazla olursa olsun, bir daha asla eğitimin zorluklarına meydan okumamaya yemin ettim. (Okuldaki profesörlerden birinin, eski Bayındırlık Bakanı Don Alfonso Peña Boeuf'ün tepkileri oldukça farklıydı. Üçüncü sınıflara kendi metnini kullanarak Yapılar Hesabı'nı açıklayan Don Alfonso'nun –çok bilgili, kibar bir adamdı– eğitim yöntemi hem basit, hem de tumtu-raklıydı: Tahtayı bir konunun bütün formülleriyle doldurur ve "algoritma"yı açıklamaya koyulurdu. Açıklamasında, doğabilimlerine, teknik gelişmenin devamlılığına, Michelangelo'nun kubbesine, monarşinin yüceliğine, cumhuriyetçiliğin aşırılıklarına ve böcekler âlemi dahil olmak üzere her yerde egemen olan kıvrılma eğilimine değinir, basit yük treni ifadesi ya da kesitin belli bir noktasında eğilme momentinin formülüyle konuşmasını bitirirdi.

Bir sabah, tahtanın en altında, bir buçuk metre uzunluğunda, sigmalar, integraller, diferansiyeller ve cebir sembolleriyle dolu korkunç bir formül yazılıydı; onca sembol ve harf arasında da, zavalı öksüz bir 2, bir parantezin önünde sıkışmış kalmıştı. Öğrencilerden biri saygıyla ayağa kalkıp sordu: "Don Alfonso, şu iki nedir?" Don Alfonso çok kısa bir tereddüitten sonra hiyeroglifler arasında 2'yi buldu, ciddi bir ifadeyle sınıfa döndü: "Ah o iki! İki yüce bir sayıdır. Bir muamma, ama aynı zamanda sabit. Evrenimizin kilit noktalarından biri. Şunu bilmeniz gerekir ki, bu iki, bir artı birden, toplam yolunu izleyerek gelir.")

Dediğim gibi, giriş sınavını kazanmamla birlikte matematik hevesim de söndü, ama Gallego ve o dönemdeki bütün kılavuzlarım (ağabeyim, Fernando Chueca, Alfonso Buñuel, Victor Fairén...) beni zihinsel iştahımı boş bırakmamaya alıştırdığından, yıllar boyunca vakit ayıramayıp boşlamak zorunda kaldığım edebiyat tutkuma döndüm derhal. Bununla birlikte Alarcón'daki eve ziyaretlerimi sıklaştırmadım. Don Pío'nun kişiliği ve çevresinde toplananlar, o 2 gibi, evrenin bir değişmeziydiler: aykırı, sabit ve kuşku götürmez. Toplantılara düzenli biçimde katıldığım altı-yedi yıl boyunca, (kızkardeş Carmen'in kesin ayrılışı dışında) ne kişilerde, ne görüşlerde ne de toplantının genel biçimi ve havasında en ufak bir değişiklik olmadı. Bana kalırsa bu, Don Pío için bir anlamda en büyük doyumdu. Baroja, seksen yılı aşkın ömrü ve yaklaşık altmış yıllık edebiyat hayatı boyunca ilk yola çıktığı önermelerde en küçük bir değişiklik yapmadı denebilir. 1898'de yayımlanan "Kasvetli Hayatlar"la yüzyılımızın ikinci yarısında yayımlanan son kitabı arasında verdiği yüzü aşkın eserde okurun dikkatini çekebilecek farklılıklar olmakla birlikte, izlenen yol açısından en ufak bir sapma yoktur. Hatta daha da ileri giderek diyebilirim ki izlenen bir yol bile yoktur; eseri, başladığı noktada biter; yaptığı tek şey, eserini genişletmektir. Üstelik de bu genişletmenin nedeni temelde farklı herhangi bir şeyi katmak değil, ilk önermelerinde örtük biçimde belirtildiği gibi, hem aynı, hem de farklı ifa-

delerin hepsini dahil edebilmektir. Altmış yıllık edebiyat hayatı boyunca Avrupa ve Amerika'da çok sayıda edebiyat akımı, okulu ve modası birbirini izledi; bunların birçoğu, etkilenmese bile hiç değilse belirli bir ilgi göstermesini gerektirecek kadar keskindi. Kendini yaratmaya adanmış bir insan, yirmi ile elli yaşları arasında, çevresindeki kaynaşmayı görmezden gelip küçümseyemez. Bunu yapabilmesi için, çevresindeki sarsıntılardan etkilenmeden ücra köşesinde kendi anıtını dikecek kadar kendine güvenmesi gerekir. Kuşkusuz, Don Pío için geçerli değildi bu. Ancak, gençlik ve olgunluk dönemlerinde, Modernizm'i, Sembolizm'i, Dadaizm'i, Sürrealizm'i, kaleminde en ufak bir titreme olmadan yaşadı; Pro-ust, Gide, Joyce, Mann, Kafka, ayrıca Breton, Céline, Foster, iki dünya savaşı arasındaki bütün Amerikalılar, yitik kuşak, devrim edebiyatı geldi geçti ve o, yolundan hiç ayrılmadan, başını çevirmeden, Vázquez Díaz'ın Baroja portresindeki gibi bir pencerenin yanında yazmaya devam etti. Görüşlerinin bütünüyle iç içe geçmiş olan edebi tutumunu ve yeteneğini değiştirmedeği gibi, hiçbir şeyi de değiştirmedeği söylenebilir; çünkü Baroja, düşünce biçimini hiçbir zaman gizlemedi ve romanlarında olduğu gibi deneme ve makalelerinde de her zaman kendisi olarak yer aldı. Cervantes'ten bu yana, kişiliğini çok sayıdaki roman kahramanlarının arkasına gizleyip, görüşlerini ancak dikkatli bir aktarma aracılığıyla ortaya koyarak, kimliğinin aceleyle, can sıkıcı biçimde saptanmasından kaçınan romancı tavrı, Baroja'nın kendine yakıştırmadığı bir tutumdur. Okur kitlesinin karşısına ilk çıktığı andan başlayarak, hiçbir değişikliğe yer vermeyecek bir görüşler bütünü, bir Baroja anlayışının; gizlenmeden, açıkça ortada görünmesine hep dikkat etti. Böylece, en verimli olduğu elli-altmış yıl boyunca gelişen edebi moda ve akımlar karşısında olduğu kadar, çok sayıdaki yoğun toplumsal sarsıntı karşısında da yürekliliğini ve soğukkanlılığını korumayı bildi. Marx ve Freud'un görüşleri yaygınlaştığında, Baroja anlayışı biçimlenmişti bile, yeni görüşleri küçümsemeyle karşıladı. Bu sağlam kaleyi, Birinci Dünya Savaşı,

Bolşevik Devrimi, savaş sonrası kargaşası, diktatörlüklerin ve faşizmin belirmesi bile derinden etkilemedi. O, bir şekilde zamandan sıyrılmıştı.

Daha önce, kuşkusuz, kendine güvenle tanımlanan bir kişi olmadığını söylemiştim. Liberal ve antidogmatik yapısını biçimlendirirken eğilimi, farklı görüşlere önyargısız yaklaşmasının yanı sıra, hepsinin ötesinde tereddütlerini her zaman vurgulaması, inançlarında coşkuya pek az yer vermesi, sabit görüşlere bağlanmamasıydı. Kendi portresini çizerken, tartışmadan pek hoşlanmadığını, çelişkilerini ve kararsızlıklarını suskun bir yalnızlıkla benimsemeyi öğrendiğini, kendi yargısı bir başkasınıninkine ters düştüğünde, çoğunlukla kendi görüşünü kabul ettirmek için gerekli gücü toplamayı anlamsız bulup yalnızlığa çekilerek karşısındakini küçümsemediğini sık sık belirtmiştir. Hiçbir şeyi kabul ettirmekten hoşlanmaz, liberal tutumun totolojisini benimseyerek saygıyla karşıladığı farklı görüşlerden uzak dururdu.

Ne var ki, o sakın, uysal, kavgadan hoşlanmaz, inandırmaya yatkın, asla hırçınlaşmayan gövdeyi ayakta tutan sert bir iskelet vardı; hüznü, masum ve barışçıl görünümünün ardında, ele geçirilmez bir kale idi ve düşkünlüğünü kendisi için başlıca savunma hattına dönüştürmeyi bilmişti. Belki de konumunu asla terk etmeyeceğini, en küçük bir ele geçirilme tehlikesi olmadığını bildiğinden, savunmayı kaldırıp kaleyi bir dinlenme yerine dönüştürebileceğini öğrenmişti. Onun güvencesi, güvensizlikti; çok az şey istemenin huzuru içinde yaşardı ve yeniden hayaller edinme hayali taşımadığından, çekingen ya da kederli değildi. Temelde hiç sarsılmayan esnek bir kişiliğe sahipti, ılımlı ama sağlam düşünceleri şiddetten yoksundu. Kötümser bir insan değildi, tanıdığım yaşlıların en az kötümser olanıydı; ama neyi ummaması gerektiğini çok iyi bilirdi, kuşkusuz ta gençliğinden beri. Bu bilgiyi kulak arkası etme dürtüsü ne kadar güçlü olursa olsun, en ufak bir sapmaya izin vermezdi. Belki de halkın kötümser dediği bundan başka bir şey değildir: deneyimden çıkarılan kuralları beklenmeyen

olaylara uygulayacak kadar genelleştiren kişi. Ama Baroja, yalnız olmakla birlikte –kişinin kendi sınırlarını, gururun ihanetine uğramaya hazır bir bilinçten belki de daha belirgin biçimde çizen sadık bir hayranlar grubunu çevresinde toplayan özel bir yalnızlık– hiçbir zaman savunmada değildi, belki de, ısrar ediyorum, inançlarının kalesinin hiçbir zaman ele geçirilemeyeceğini çok iyi bildiğinden. Alarcón Sokağı'ndaki evde ziyaretçiler hiçbir zaman haber verilerek içeri alınmazdı; bazen kapıyı Don Pfo kendi açar, ayaklarını sürüyerek yeni gelenin önüne düşüp salona alırdı. Ama hizmetçi ya da bir başkası da kapıyı açtığında, ziyaretçinin geldiğini Don Pfo'ya haber verme zahmetine katlanmazdı, gelen bir yabancı da olsa. Gelenin Don Pfo'yu ziyaret etmek istediği varsayılır, hiçbir zaman uygunsuz kaçmayacağı biliniyordu. (Bir gün, bir din adamı toplantısının ortasında içeri girivermiş, saygıyla selam verdikten sonra, çalışma masasının yanındaki, oturamı herkese tepeden bakmak zorunda bırakan yüksekçe tabureye ilişmiş. Adamın kim olduğunu, orada ne aradığını, mevkiini kimse pek bilmiyordu. Madrid-Alcalá'nın o dönemdeki Piskopos Yardımcısı olduğunu söyleyenler vardı; kendisini oraya piskopos Dr. Eijo y Garay, iyiniyet gösterisinde bulunmak üzere görevli göndermiş, söylentiye göre piskoposun kendisi Baroja'yı tanımayı ve konuşmayı çok istiyormuş, ama Baroja Akademi toplantılarına katılmadığı için onu görme fırsatı bulamıyormuş. Ama ziyaretçinin gerçekten o kişi mi, yoksa bir başka din adamı mı olduğunu kesin olarak söyleyemiyorum. Kesin olan şu ki, bir din adamı toplantıya katılmış, tabureye oturmuş ve ortalığı mutlak bir sessizlik kaplamış. Sessizlik uzadıkça uzuyor, taburenin tepesine tünemiş olan cüppeli adam salondaki resimlere ve mobilyalara göz gezdirirken, yakınında oturanlar okul çocukları gibi adama kuşkuyla bakıp fısıldaşıyorlarmış. Sonunda Don Gonzalo Gil-Delgado tımtıraklı bir tavırla ayağa kalkıp din adamını ağır ağır, saygıyla selamlayarak –yalnızca buzları eritmek amacıyla– "Sayın Piskopos'un izniyle bir incir yiyeceğim" demiş; kabanının cebine elini atıp bir kuru in-

cir çıkarmış ve hiç istifini bozmadan bir lokmada yutmuş.)

Bir biçimde zamandan sıyrılmıştı, ama ben onu tanıdığımda değil; yazarlığa başladığında, geçen yüzyılın sonlarında, otuz yaşına gelmeden önce. Yapısı, beğenisi, yargıları ve hedefleri temelli biçimlenmişti. Ünlü ustalara beslediği saygı, bir tür tapınma gibiydi; onun gözünde Dickens, Stendhal ve Dostoyevski'nin bulunduğu mertebeye yeni, çağdaş bir ismin yükselebileceği düşünülemezdi bile. Bu ustalar öyle erişilmez birer yıldızdılar, roman sanatını öyle yükseklerle çıkarmışlardı ki, onlardan sonra gelen her edebiyat yapıtı –yerçekimi yasası gibi kaçınılmaz bir fiziksel sınırlama gereği– onların yarattığı edebiyatın altında, çok aşağılarında yer almaya mahkûmdu. O XIX. yüzyıl ortasının kutsal devlerini, ancak düşüş izleyebilirdi, nicel birimlerle ölçülebilen ve güneşin gökküresinde çizdiği eğriye benzeyen bir düşüş. Edebiyatın devri ya da –daha kesin olmasa da daha açık ve vurgulanmış bir saptamayla– romanın devri, tamamlanmak üzereydi, birkaç vasat ismin geciktireceği düşüş, türün tamamen ortadan yok olmasıyla sona erecekti. Eğer romanın devri 1900'de tamamlanmak üzereydiyse, (kendini de bu düşüş kuralının dışında tutmazdı, öyle ki, asla ölçüsüz bir yaratma hevesine kapılmaz, kaprisli yenilik ve buluş düşünceleri geliştirmezdi) 1950'de tamamen ortadan silinmişti. Ben Baroja'nın bu çöküşü ölüm fermanına yaraşır bir kesinlik ve sertlikle bildirdiğini birçok kez duydum: "Roman ölmüştür." Sözleri en ufak bir kuşku belirtisi taşıymıyordu, ama yanıp yakılmaya da yer vermiyordu. Aslında bu kadar fizyolojik bir sanat kavramı için tek çıkış yolu buydu ve sanırım altmış yıllık çalışmadan sonra, bu ölünün yeniden dirileceğini kabullenmesi için, kavramsal yapısının geçireceği buhran ve yıkım bir yana, insanüstü bir çaba göstermesi gerekirdi.

Böylece, bütün ilgisini edebiyat yapmaya yöneltmiş bir kişinin nasıl olup da edebi yaratıyı böylesine küçümsediği anlaşılabilir. Anlaşılır, yine de çok şaşırtıcıdır. Bu noktada, hayatlarıyla kültürün devrini bütünüyle canlandırmak isteyen, bilginlerin çırağı

iki kâtibin, Bouvard ve Pécuchet'nin, hayalleri kınılarak vardıkları sonucu hatırlamamak elde değil; sonunda kendilerine itiraf etmeseler de, huzuru çıkış noktalarında bulacaklarını tahmin etmişlerdi: "*Copier comme autrefois.*"* Kendi sınırlarını böyle kabullenmeyi, hırsın dizginlenmesini ve kısıtlı boyutlardaki bir alana çekilişi anlamak çok güçtür; ama insan bu vazgeçiş bir kez benimseyince, altmış yıl boyunca tek değişkenin ve hep aynı şeyin yaratımını besleyecek, tükenmez –ve hırsın sağlamadığı– bir kaynak birikimi olması çok makuldür.

"Eskisi gibi kopya etmek." Büyük olasılıkla, sanatın çöküşü içindeki konumu ve olanakları, kendi ölçütleriyle ve tam bir açıklıkla tanımlansa, Baroja XX. yüzyılda büyük bir roman yazmaya kararlı, tumturaklı, gülünç bir saçmalık olarak tanınırdı. Dinazorlar ve mastodontlar çağı artık geçip gitmişti, o tükenmiş dev türün mirası, bütün cinslerde bir küçülmeyi gerektiriyordu. Romancı, ancak küçük boyutlarda eserler yaratmayı umabilirdi; küçülen boyutların en önemsizi, sayfa sayısıydı, en önemlisi, kahramanların normal boyları, tutkularının sıradan boyutu, maceralarının bayağılığı, dünyalarının basitliği, büyük emelleri olmayan yaratıkların karşısına çıkan güçlüklerin küçüklüğü ve alçaklığıydı. Sonuçta Baroja'nın eseri, ondan önce gelen ve öylesine hayran olduğu devler türünün kahramanca ideallerini parçalamak için gösterilen yorulmaz, dirençli ve sonuna kadar götürülen bir çabaydı; ama çabası devlere karşı çıkmasından değil, boyun eğmesinden kaynaklanıyordu. Artık Sorel'inki gibi bir tutkuya, Rastignac'inki gibi bir hırsa, Mişkin'inki gibi bir iyiyürekliliğe, Gordon Pym'inki gibi bir maceraya yer olmadığı ve atalarının boyutlarında yaratıklar bulunmadığı için de, bunları yaratının Olimpos'undan orta sınıf insanının kavrayışına indiren araç, geçerliliğini kaybetmek zorundaydı. Edebiyat dili artık aynı kalamazdı. Amaçla aracın, biçimle öz arasındaki anlamsız ayrımı geçersiz kılan, yakın ve ayrılmaz bağ-

* Eskisi gibi kopya etmek. (ç.n.)

lantısını kavrayan ilk kişi olmayan Baroja, bir an bile tereddüt etmeden, koyduğu ölçütlerin her tür destan boyutu için zorunlu kıldığı küçültmeyi, dile de uyguladı. Denebilir ki Baroja için söz konusu olan, sanatçının özgür iradesiyle en işine geleni seçtiği, sonsuz bir çözümler dizisi sunan Diophantos denkleminin bilinçli ve düşünülmüş bir çözümü değil, sanatçının, kesinlikle tek bir üslûpla dışa vurulan, biçimleyici bir ölçüte boyun eğmesiyle ortaya çıkan yarı otomatik bir uyumdur.

Yani tam bir budama söz konusudur; destanı her tür kahramanlıktan, kahramanı her tür büyüklükten, söylemi her tür vurgu ve parlaklıktan, düzyazıyı her tür karmaşık tipten, ifadeyi her tür çift anlamlılıktan arındırır ve paragrafı neredeyse basit konuşmaya indirger, artık adları yalnızca en dolaysız sıfatlar tamamlar. Sonuçta Baroja, yıllar boyunca "sanatsal" üslûba ve destan ideallerine tek ödün vermeden ilerleyerek, tasarladığını tam olarak başaran ender İspanyol yazarlardan biri olmuştur; uzun yıllardır, belki yüzyıllardır bunu başaran ilk yazardır. Bu nedenle de, onun hedeflediğinden tamamen farklı bir şeyler arayan kişiyi Baroja'nın romanı asla doyurmayacak, hatta yüzü aşkın kitap başlığı arasında kendini ikna edecek bir ad bile çıkmayacaktır; çünkü sanat coşkusu en ufak bir aralık bile bırakmayınca, sonuç hiçbir zaman kışkırtıcı olmaz; kartlar açıktır, kimsenin yanılması mümkün değildir. Baroja gücünü bir tür alçakgönüllülükten alır: Edebi yaratıyla ilgilenmeyen romancının (bu ifade, sanatsal kişiliğin en mahrem konularına ukalaca müdahale anlamı taşır şüphesiz) benimsediği tutum, bir bakıma zamandışıdır, çağındaki sanatsal gelişime aldırışsızdır ve –sanki– romancının yaratıcıdan çok, tüketici olarak ölçütlerine uygundur. Daha geniş ufuklar açma ve yeni damgası taşıyan bir şey yaratma isteğinin çok üstünde, bu ufuklara egemen olan, onları kaplayan aşk ve macera romanlarına çocukça bir merak vardır. Belki de bu merak yazardan çok okuru, araştırmacıdan çok öğrenciyi egemenliğine almıştır. Baroja, sayfalar süren itiraflarında, bir edebiyat yaratıcısının normal hedefle-

rinin altında kalmaya hangi nedenin kendisini ittiğini, niçin Dos-
toyevski, Dickens ve Stevenson modelinin izinde bir roman yarat-
tığını, bir adım öteye atlamasını sağlayacak doğal dürtüyü ne tür
bir saygının ya da korkaklığın frenlediğini hiç açıklamadı. Bile is-
teye arkada kaldığını dahi açıkça belirtmedi, ama yaklaşık altmış
yıl boyunca da, satır aralarında bundan başka bir şey söylemedi.
Bir kere istediği yere, ilk sırayı tutan ve koruyan yenilmez titan-
ların arkasındaki ikinci sıraya geçtikten sonra, kendini öyle gü-
venli ve rahat hissetmiş olmalı ki, tıpkı yufka yürekli bir anne ba-
bayla büyüyen şımarık, yaramaz bir çocuk gibi hareketlerine göz
yumulmasından cesaret alarak, her şeyi kırıp döktü, evin tabak ça-
nağından onun hışmına uğramayan bir tek parça kalmadı. Günü-
müz dinleyicisi için Baroja belli bir İspanyol retoriğinin, özelli-
le çağdaşlarınkinin gülünçlüğüne en iyi öparlörü, çağdaş destan-
nın çalımlarını değerlendirmede en iyi ölçüt, XX. yüzyıl İsyanyol
romanının Ölçüm Görevlisi'dir; belki de kendi eliyle budadığı an-
latının yeni filizler vereceği gövdedir aynı zamanda.

Julio Caro, sanırım Fas ve Sahra'ya yaptığı yolculuklardan bi-
rinden, bir fes getirmişti; fes bütün gün girişteki portmantoda ası-
lı kaldı, bir süre sonra da kullanım hakkı tartışmasız Doktor Val y
Vera'ya geçti. İçeri girip paltosunu ve şapkasını çıkardıktan sonra
doktor fesi kafasına geçirir (toplantıya katılanları birtakım doğulu
hareketlerle selamlamasına fırsat verirdi bu) ve Baroja eski koltu-
ğuna gömülünce boş kalan yazı sandalyesine oturup toplantıya
başkanlık ederdi. Çoğunlukla, akşamüzeri belli bir saatte yaşlı ev-
sahibine bir göz damlası damlatır, bunu da teatral bir biçimde ya-
pardı; sihirbaz gibi kollarını sıvar, ya da alçak sesle birtakım La-
tince deyişler geveler, büyük bir dikkatle damlayı damlatır –bu
arada başını arkaya yatırmış olan Baroja neşeyle onu izlerdi– son-
ra da, işini tamamlamış bir boğa güreşçisi ya da tavşanı ortadan
yok etmiş bir sihirbaz gibi abartılı tavırlarla herkesi selamlardı.
Yılda en az bir kere de –hemen her zaman Alberto Machimbarre-
na'nın ısrarı üzerine– Portekizli boğa güreşçisi ya da Asturiaslı

madenci fıkralarını anlatırdı. Madrid'den taşraya giden trende üçüncü mevki hikâyeleri olan bu fıkraları hepimiz ezbere bilir, ama tıpkı çok ender olarak repertuara alınan, ancak müzisyen dinleyicilerin yalvarmalarına dayanamadığı zaman dinlemek nasip olan ve her dinlenişinde özgün tonu, tınısı ve ritmiyle, melodik yapının bellekte nasıl yarım yamalak kaldığını ortaya koyan kısacık bir beste gibi, hep aynı hazla dinlerdik. Sanırım bütün uzun ve sürekli sanat toplantılarından sonunda geriye kalan, geçen yüzyılın atölye resimlerini çağrıştıran canlı bir damga ve olaya pek bir şey katmayan birkaç gülünç hikâyedir. Don Pío hikâye anlatmaya hiç yatkın olmayan, dâhice çıkışlar yapıp ilginç, canlı durumlar çizmeyen bir adamdı. Konuşması yazılarından da yalındı ve kişiliğinin, vücudunun hacmini doldurmasına neredeyse izin vermezdi. Nasıl ki kurduğu dengenin kaynağı hayal kırıklığına, çöküşe ve saçmalığa duyduğu o saygıysa (suskun olması şart değildi), en çekici yanı da, bunaltmayan, yer kaplamayan ve saygınlık iddiasında olmayan kişiliğiydi. Başka türlü olamayacağı için, eserine tam anlamıyla sadık bir kişiydi. Tıpkı anlatısını retorikten arındırdığı gibi, kişiliğini de, sanatçı arketipini oluşturan bütün temel öğeleri budayarak biçimlendirmişti. Biraz daha ileri gidip, böyle bir tutumun getirebileceği tehlikelere dikkati çekmek için, şunu da söyleyebilirim ki, bu son derece radikal siyaseti yarım bıraksaydı, Baroja çok az konuda varlığını sürdürebilirdi. Bu işi onun kadar yoğun ve yaygın biçimde yapabilmek için kuşkusuz büyük bir güvene... ve belli bir yalnızlığa gerek vardır. Baroja yalnız bir adam olduğu –ve tarihte olmaya devam edeceği– gibi, gördüğü ve göreceği tüm kabule ve yarattığı etkiye rağmen, eseri hiçbir zaman İspanyol anlatı geleneğinin belirli bir akımı içinde yer almayacaktır. Çağdaş edebiyata karşı benimsediği çekingen ve biraz küçümseyici tutum içinde kalacaktır daima. Geleceğin edebiyatçılarının Baroja'yı örnek alacaklarını düşünmüyorum; eserinin, Baroja'nın gözünde XIX. yüzyıl ustalarının eserlerinin olduğu gibi, erişilmez bir model olacağını sanmıyorum –kendisinin de asla

böyle bir şeyi hedeflemediğini tahmin ediyorum. Ama yeni edebiyatçı dikkatini bu hedefe yöneltmeyeceği için dönüp ona bakmaktan başka çaresi olmayacaktır: yoldan ayrılmış, zamandan sıyrılmış, çekingen kişiliğinde taşlaşmış, ama hep uyarıcı bir figürdür: gençleri her tür sanatın tehlikelerine ve geçiciliğine karşı, fazla parlak olan her tür kişiliğe karşı uyaracaktır daima.

Walter Benjamin'in bir yazısında (dalgası kıyının herhangi bir noktasında öylesine apansız patlar ki, ne kadar çabuk köpüğe dönüşebileceğini düşündürür insana), Proust ve Green'in sahip oldukları "şimdileştirme" yeteneği konusunda bir şeyler okumuştum. Yani, bir geçmişten yola çıkarak anlatılan olaylar ve kişileri okur için şimdide mevcut kılma yeteneği; bir tür diriltici *demiurgos*, sürekli bir güncelleştirme. Bu kategoriye benimseyerek Baroja'nın "geçmişleştirme" yeteneğini sorguluyorum. Bir biçimde, oldukça karışık, adaletsiz ve keyfî bir dönemin romanını yazmasına rağmen, kişilerini çoğu kez birçok ciddi çelişkinin temsilcileri arasından seçmesine rağmen; güncelle ilişkin çok şey yazmış olmasına, bazen bunu temel konu olarak seçmiş olmasına rağmen; zamanının önemli davalarında tavrını (genellikle *kendi tavrını*) koymuş olmasına rağmen, Baroja çağının sorunlarının alacalı bulacalı bileşimini dingin, kuzeyli, zamandan bir biçimde sıyrılmış bir romanda topladı. Kuşku yok ki, tarih karşısında öyle keskin bir agnostikti ki, tamamlanmış ve tüketilmiş, bu nedenle de geçmiş olaylar açısından, en çekici yanı kendi varlığı olan bir şimdinin geleceğe yansması onu hiç ilgilendirmiyordu. Şöyle ki, bütün şüpheciliğini, insanın gelişebileceğine inançsızlığını, toplum tarafından istenen ve önemsenen, olumlu amaçlara olan küçümsemesini ortaya koyarak, şimdiiyi son anda, tam teslim olmak üzereyken, tarihle yaptığı çılgınca kavgadan koparıp almıştır; tıpkı bir Olimpos tanrısının, en sevdiği kahramanını bir toz bulutuyla örtüp hiddetli ve şaşkın rakibinin son ve öldürücü vuruşundan esirgeyerek vücudunu çalması ve ebedi yuvasına götürmesi gibi. Bu yüzden de, Baroja'nın dünyası iyilerle kötülerin, akıllılarla aptalların,

zenginlerle yoksulların, mantıkla acımasızlığın, tembellikle eylemin dünyası olduğu halde, romanında, salt kendini kayıtsız şartsız tarih kavgasının içinde hissedenleri etkileyen o yoğun gerginlik ve şiddetten eser yoktur. Belki de bu "geçmişleştirme" yeteneği –tarihi boşa çıkarıp şimdiyi kurban etme– romancı olarak getirdiği en büyük yeniliği doğurmuştur: zamanın iki kesintisi arasındaki keyfi bir aralık olarak roman; başı ve sonu keyfi birer karar olan roman; bir destan olayını başlatıp bitirme iddiasında olmayan, her eser gibi sınırlılığından ötürü temelde değişmez ve tekdüze kalan bir söylemin devamlılığını örtük olarak dile getiren roman.

Baroja'nın toplantıları da, eseri gibi değişmezdi; Estévez'in son haberlerine, Gil-Delgado'nun aşırılıklarına, Paris'ten Buenos Aires'e giderken ustanın evine uğramadan Madrid'den ayrılmak istemeyen incelikli bir Arjantinli aydının beklenmedik ziyaretine rağmen hep aynı resmin tekrarı gibiydiler. Yumuşak, yanardöner bir ışığa bürünmüş toplantılarda hiçbir şey ilk kez söylenmiyordu: başında efendisi, çözülecek muamması, ilerletecek bilimi, görülecek hesabı olmadığı için çoğu zaman yalnızca mahalle haberlerini konuşan bütün ölümsüzlerin laneti. Hatırladığım kadarıyla Baroja toplantılarına sadece iki kişiyi götürdüm; kendisini tanıyanlar olarak hepimizi düşünmeye ve durumumuzu yeniden değerlendirmeye en çok zorlamış kişilerden biri olan Cirilo Benítez –demir yolu kazasında genç yaşta ölmemiş olsa, kuşkusuz bize işkence etmeyi sürdürürdü– ve daha sonra onunla aynı sonu paylaşan Luis Martín-Santos. İkisi de toplantılara bir daha katılmaya hevesli görünmemişti. Benim için on, on beş günde bir, Baroja'nın evinde geçirdiğim iki saat, her yanda altüst edildiğini gördüğüm bir düzeni, bana ailemin anlattığı, ama benim yetişip paylaşamadığım, yararlanamadığım düzeni kendi gözlerimle görmem için tek fırsattı. Haz alarak yaşanabilecek, katkıda bulunmaya çalışılabilecek bir toplum olmadığından, önceki uygarlığın kalıntılarını tavaf etmekten, ağabeyimle Cirilo Benítez'in verdikleri mücedeleye katılmaktan başka yapılacak şey kalmıyordu. Bunların ikisi de yok

artık. İkincisinden geriye kalan; yeniden umut besleme umududur. Birincisinden geriye kalansa, akşam ışığında, kır ya da pencere kırlangıçlarının çılgınlıklarıyla ölümsüzleşmiş, inançlarıyla birlikte her türlü katılığı da kaybetmiş (en şiddetli, en öfkeli, en tutarlı ve en ödün vermeyen kişi olan Julio Caro dahil) insanların toplu resmidir: Söyledikleri sözleri Don Pío'nun dingin ve hüzünlü bakışlarla dinleyişi. Doktor Val y Vera'nın şaşkınlık belirten hareketleri –kolları havada, ağzı bağırmak üzere açılmış, sessiz– Casas'ın alçakgönüllü suskunluğu. Elleri titreyerek sigarasını sararken bir yandan da gizlice penceresinden seyrettiği Doña Sol'ün sabah taranışını anlatan Gil-Delgado'nun soytarılıkları. Don Pío'nun hemen ardından giden o değerli adamın, Arteta'nın içneli yorumu. Keyfi her zaman yerinde olan Clover Pritchard'ın gülüşü.

Belki de yayın kurallarını çiğnemekteyim, ama Don Pío'nun o yıllardan birinin ağustos ayında yazdığı, bildiğim kadarıyla da bugüne dek yayımlanmamış bir mektubu burada aktarmadan edemeyeceğim. Bu olağanüstü mektup, onun nasıl hiç değişmediğini, hep aynı biçimde yazdığını (noktalamaya varıncaya kadar), bir an bile bütünlüğünü yitirmemiş olan kişiliğine sadık kalmaya nasıl ihtiyaç duymadığını gösterir:

"Burada, çevrede iki olay oldu, biri Butlerler'in kedisıyla öbürü La Frade denen korkunç kadınla ilgili.

Luisa Butler, Asturias'ta bir köye giderken kedisini bizim eve bırakabilir mi diye sordu.

'Pekâlâ' dedim ben.

Getirdiği güzel siyah kedi sonradan vahşi bir hayvan kesildi.

İlk gün banyoda küvetin altına girdi, çıkmak bilmedi. Ertesi gün kayboldu. Ev arandı tarandı, nafile.

Sherlock Holmes olmayan Feli, 'Yoksa telefon tellerinden dama mı tırmandı?' diyordu.

'Bu kadarı olmaz,' diyordum ben.

Bir başka tahmini acaba bahçeye mi kaçtı yolluydu.

'O da olmaz, görürdük.'

İki-üç gün sonra kedi piyanonun olduğu odada, kanepenin altında burnundan solur durumda bulundu. Mutfağa götürdük, gitmek istemiyordu, general karısıyla topal katır Frade kedi bağırıyor diye şikâyet ettiler.

Feli'ye olan biteni kapıcıya anlatmasını söyledim, kapıcı, Butlerler'in erkek kardeşinin adresini verdi.

Telefonla haber verdim, eve geldi; kediye Butlerler'in dairesine götürmesini, yemeklerini bizim sağlamamızı, kapıcının da vermesini kararlaştırdık.

Luisa Butler, Asturias'taki köyden sanki oğluna iyilik etmişim gibi bir mektup yazdı.

Öbür olay da topal canavar Frade'ye oynadıkları oyun. Birkaç gün önce sabahın iki buçuğunda telefonu çaldı kadın da telaşla açtı. Bir ses bağırdı:

'Alo. Julián Punteras ve María La Peluquera.'*

Cücenin adı Julián, kadınıninki de María.

Frade sinirlendi. Emniyet Müdürlüğü'nü arayacağını, konuşanın yıllar önce evimde çalışmış, utanmaz bir hizmetçi kız olduğunu söyledi.

Elâlem güldü.

Bunun dışında bir olay yok.

Senin

Pío."

* *puntera*: tekme; *peluquera*: berber. (ç.n.)

Caneja, Juan Manuel

Her şeye rağmen Caneja hep aynı, eskisi gibi olmaya devam ediyor. Caneja hayatı boyunca geçmiş zamanı küçümsemeyle karşılaşmıştır. Peki bu da küçümsemenin, takdir edilecek bir şey mi kalır geriye? Kuşkusuz, sallantıda birçok şey kalıyor.

Resim yapmaya devam ettiği gibi –üstelik de neredeyse kırk yıl öncesi gibi, neredeyse gelişmeden, değişmez bir peyzaj görüşüne bağlı kalarak– en sıradan eylem bile, onun şahsından yılların yüküyle ezilmiş olarak çıkar. Yılların dedim, yaşının değil.

Resim tarzını değiştirmemiştir; sadece çok farklı yılların tuvaleri yan yana konup karşılaştırıldığında fark edilebilecek o ufak değişikliklere bakılacak olursa, sanatının arıtımı ruhsal bir süreç olsa gerek. Kâh beklenmedik mor bir şerit, kâh –Alfonso Buñuel'in deyişiyle– "süt yeşili" bir leke, derken sık karakavaklara açılır. Bu karakavaklar kümesi, ressamın paletine ta Villada'daki çocukluğunda, savaştan çok önceleri, Diktatörlük yıllarında girmiştir.

Aynı ev: Manuel Cortina Sokağı, no. 11, çatı katı; aynı bal rengi fitilli kadife ceket; boynunda aynı fular; aynı Isabel ve aynı Camel; artık kimsenin içtiğini görmediğim bir Camel. Sebatın bu derecesi, sonunda bulaşıcı ve neredeyse dayanılmaz olur; bir zamanlar ondan ayrı düşünilemeyen şeylerin hepsi, sorgulayıcı, dilsiz bir ifadeyle yüklü. Sapma noktası nerede? Artık ayak seslerinin yankısı bile kalmamışken ayrılık nasıl açıklanır? Koridor, her biri

altışar adımlık, birbirine dik iki bölümden oluşur; ikinci bölüm Caneja'nın salonuna açılır; on iki metre karelik, terası Telefónica Alanı'na bakan bir salon.

Sanırım onu ilk kez bu salonda, 1946 yılında gördüm; belki de bir toplantı ya da yemekte, ya da Milicua'nın, biri bir başarı kazandığı zaman düzenlediği neredeyse yasadışı kutlamalardan birinde. Arkadaşlardan biri yarışma kazandığında, kitap yayımladığında, sergi açtığında, ya da hepsinden zoru, yurtdışına, özellikle Paris'e gitmeyi başardığında, Milicua genellikle yemek yediğimiz altı meyhaneden (Ciriaco, Alberto, Casa Labra...) birinde bir kutlama töreni düzenlerdi. Arkadaşların sayısı yirmiye, Many Amic-hes dışında kadınlar da varsa otuzu geçmezdi. Ama Emniyet Genel Müdürlüğü'nden izin alma sıkıntısına katlanmamak ve o zamanların deyişiyle bir sivil bulunması ihtimalini ortadan kaldırmak için sayının yirmiye geçmemesi tercih edilirdi. Arkadaşlar cumhuriyetçi saflarda çarpışmış ve iç savaşı Madrid'de yaşamışlardı; hepsi otuz ile elli yaşları arasındaydı; yirmisini bitirmemiş bir tek kişi katılmıştı aralarına son olarak, o da bendim. Hepsi sefildi, işsizdi, bu yüzden de keyifleri yerindeydi; o dönemde İspanya –yani arkadaşlar– ideolojik olarak bir Arkadia'ydı. Şimdi bunu hayal etmek bile güç; o zamanlar herkes kızıldı ve bir tek komünist yoktu, ya da onların savaştan kalma, aşağılayıcı bir adla nitelendirdiği gibi, bir tek "Çinli" kalmamıştı. Tek istisna Gallego Díaz'dı, onun da örgüte bağlılığı hoşgörülürdü; çünkü matematikçi olmasının yanı sıra, tam bir çılgındı. Son beş yılı İkinci Dünya Savaşı'yla geçen savaş dönemi biteli altı yıl olmuştu henüz, ama onları savaştan ayıran mesafe, bugün bizi Franco rejiminden ayıran mesafe gibiydi. O sıralarda Franco rejimi, ablukanın sonucu olarak ikinci patlama dönemine girmişti.

Ah, rejimden nefret etmek en büyük zevkti. Sadece nefret ediliirdi; bu duyguyu örgütlemeye, varolan ideolojilerden herhangi biriyle silahlandırmaya gerek duymadan. İkinci bir sıfata gerek duyulmazdı, kızıl olmak yeterliydi. Sosyalist, anarşist ya da ko-

münist olmak da iyiydi, ama başka bir şeydi. Çünkü o dönemde rejim tek kelimeyle gülünçtü ve birdenbire, Pireneler'in bu yanından bir hapşırıyla çökeceği gibi bir izlenim (müthiş yanıltıcı bir izlenim! Duyuların verilerinden bağımsız, neredeyse onlara karşıt, tamamen ruhsal bir özlem nasıl izlenim olabilir?) yaygın olduğundan, rejime karşı mücadele, kızıl ruhun bünyesinden çıkmazdı. Fransa'da Almanlar'a karşı silahlı direnmeyi izleyen yıllardı; krallığa karşı suikastler, Fransız Enstitüsü'nün komploları, bütün bunlar ve karşısında çok sayıda "milliyetçi güçlenme" eylemi.

Bir temmuz günü, arkadaşlar Gijón'un bahçesindeki toplantılarını uzatmaktayken Kolomb Alanı yönünden kalabalığın boğuk haykırışları gelmeye başladı. Kolomb Heykeli, tozdan oluşmuş bir gökyüzünde, sendeleyerek havada asılı kalmış gibiydi. Uyanık olanlar, yaklaşan gürültünün kaynağını derhal tahmin ettiler: sıklaşmış saflar, bayraklar, mavi gömlekler, kırmızı bereler, "vazgeçilmez haykırışlar", ilahiler, marşlar. Arkadaşlardan biri, "Karım hasta, gitmek zorundayım" diye kalktı. Bir başkası masanın üzerine beş peseta bırakarak "Ben de seninle geleyim" dedi. Birlikler geçerken ayağa kalkıp kolları havada selam vermeyi kimsenin canı çekmiyordu. Her zamankinin tersine, toplantı usulca dağıldı ve Carlos Arniches'le (arkadaşlarının Buenhombre* dedikleri) Félix Alonso yalnız kaldılar. Movimiento'nun kırmızı-siyah dalgası çığlıklarıyla Milli Kütüphane'yi doldurduğunda, Carlos kesik vantrilok konuşmasıyla, "Gene geliyorlar şarkılarıyla," diyordu.

Caneja herkesten daha kızıldı. Mutlak kızıldı o. Kızılıktaki onun hemen ardından, belki de Gallego Díaz gelirdi; ama Díaz matematikçi ve çılgın olduğundan renk ıskalası geçerli değildi. Caneja katışıksız kızıldı ve —o dönemde— ressamlığı biraz tartışmalı durumdaydı. O sıralarda hiç kimse Caneja'nın bir resmini görmüş değildi. Herkesi olduğu gibi Caneja'yı da benden önce tanıyan ağabeyim için Caneja en yetkili kişiydi; Caneja'nın her de-

* Namuslu adam. (ç.n.)

diği doğrudu, her sözü anlamlıydı. Kesin olduğu kadar özlü de konuşan biriydi (hâlâ da öyledir): hayatımda onun kadar özlü konuşan kimseyi görmedim, yaşlandıkça bu özelliği daha da artmıştır. Yaşlılığın ve kadınların hedefleri çoğu kez çakışır. Vatanın iyi ve kötü yanları üzerine yapılan o ateşli, bitmez tükenmez tartışmalardan birinde Caneja hep suskun kalmıştı; sadece ara sıra dudalarının sol ucu havaya kalkıyor, belki söylenenin doğru olmadığını belirtmek istiyordu. Bir sessizlik anını fırsat bilip konuştu sonunda: "Ben Kardinal Segura'yı gözümü kırpmadan bir bideyle değiştirim."

O tek tük, pırıltılı karşılaşmalardan bir yıl sonra, Caneja ülserini tedaviye ve hapiste bir mevsim geçirmeye, doğru Carabanchel'e gitti. Bir iki kez Isabel'le birlikte onu ziyarete Carabanchel'e gittim. Tahmin edilebileceği gibi, görüşmelerde kullanılan telefonlar ve tel örgüler de onun daha özlü konuşmasına yardımcı oluyorlardı. Girişteki büroda Benito adında ufak tefek bir ihtiyar çalışırdı. Bir zamanlar Toledo'nun bir köyünde Cumhuriyetçiler'den belediye başkanı seçildiği için Carabanchel'de bulmuştu kendini. Kimseye kötülük etmediği için salıverilmiş, ama köyüne döndüğünde bir tek dost bulamamıştı, karısı da Falanjist belediye başkanıyla evlenmişti. Bunun üzerine yaşlı Benito da Carabanchel'e dönmeye karar vermişti. Koridorları temizlemesi, sobayı yakması ve müşterilerle şakalaşması karşılığında orada kalmasına izin vermişlerdi. Bana içeri girerken, "Seninle incir toplamaya gidilmez" demişti.

Böylece 14 Nisan 1950'ye geldik; Niña yortusu, her zamanki gibi pırl pırl bir gün. O zamanlardan benim aklıma kazılan, Madrid'de nisan ayının ikinci yarısıdır. Bazen bana öyle gelir ki, yaşlar, mevsimler ve saatler arasında gizli bir yakınlık vardır; anında göstermez kendini de, sevimli bir tonda yerleştiği bellekten yavaşça, ancak zamanla yüzeye çıkar. Nasıl ki 40'lı yılların ilk yarısı sanki yalnızca erken gelen kışın altıyı çeyrek geçe kararan akşamlarından oluşmuş gibiyse, ikinci yarısı ve 50'lerin başı da Madrid'de

havadar, güzel kokulu, sadece atkestanelerinin tomurcuklanması ve kırlangıçların çığlıklarıyla da olsa, hâlâ ikinci cumhuriyetin gelişini kutlayan ilkbahar akşamlarının geniş kubbesinde toplaşmış gibidir. Hapse girdikten üç yıl sonra, Caneja ve başka birtakım sanıklar, Ocaña Belediyesi'nde Askeri Mahkeme tarafından yargılandılar. Günlerden 14 Nisan, Niña yortusuydu; İsabel, Aurora García, Fernando Chueca ve ben, Arregui adındaki bir Basklı'nın otomobiliyle Ocaña'ya gittik. Caneja iki yıl hapse mahkûm oldu; zaten üç yıllık renkli bir tatil yaptığı için hemen salıverileceği söylendi. Böylesine coşturucu bir sonuç karşısında –ve böyle durumlarda yörenin anıtsal tanrısına saygı gösterisinde bulunmayı asla ihmal etmeyen Fernando Chueca'yla birlikte olduğumuzdan– III. Carlos Kaplıcaları'nı ziyaret edip Rana Verde'de yemek yedikten sonra Aranjuez'in birtakım eğlencelerini tatmaya gittik. Sonuçta Madrid'e döndüğümüzde epeyce duygulanmış haldeydik; Doktor Escardó'ya telefon edip kendisini akşam yemeğine ve bu tarihi günü kutlamaya davet ettik. Küçük San Javier Alanı'ndaki bir meyhaneye gittik ve orada Caneja'yla karşılaştık! Öfkeden küplere biniyordu; tabii konuşmuyordu, yalnızca alt dudağını öne uzatıyor ve ara sıra bir küfür sallıyordu: "Alçaklar... İbneler... Züppeler." Masamızdan kremalar, vişneler yağdı; yer yarı-sıvı bir yığınla örtüldü. Hüküm kesinleşir kesinleşmez Caneja salıverilmiş, istasyona götürülmüş ve eline üçüncü mevki bir Madrid-Atocha biletiyle izin kâğıdı verilmişti. Eşyalarını bile toplamamış, paltosuna varıncaya kadar her şeyini orada bırakmıştı. Yalnızca ceketinin –aynı bal rengi kadife ceket elbette– cebine yolda okumak üzere "Yaban Hurmaları"nın Arjantin'de basılmış bir kopyasını atmıştı. Ama yolculuk fazlasıyla büyüleyiciydi; üç saat boyunca karanlık, donuk bir pencereye yapışmış, "şu toprak sekileri" seyretmişti; Faulkner'in mahkûmunun "soluksuz" ufkunu bölen ve sınırlayan toprak sekileri. Tam İspanya'ya yaraşır bir dönüştü; Manuel Cortina Sokağı 11 numarada (o sıralar 9 numaraydı) kimse yoktu, kapı kilitliydi, anahtarı yoktu... Benito'nun gölgesi.

Ve resim yapmaya koyuldu. Carabanchel'e gitmeden önceki çalışmalarına hiç benzemeyen, nadasa bırakılmış tarlaların, çorak, kurak arazilerin ilk kez görüldüğü bir tuvalle ağabeyimi korkutmuştu bir kez. Yanlış hatırlamıyorsam, kurumuş bir göl resmiydi. Hapiste, görmek isteyip de bakamadığı şeyleri anlayabilmek amacıyla kasten fazla resim yapmamış olmalı; sanatının öznesi gibi programı da hem çok yalın, hem uçsuz bucaksızdı: hiç ödün vermeden, bütün o özenli ve küçük ayrıntılar üzerinde duran çeşitliliğiyle, her tür tesadüften arınmış, hatta ufuk sınırını belirtmek dışında bir işlevi olmayacak bir gökyüzünden bile vazgeçerek birtakım gotik tarlaları resmetmek. Toprak renginden şaşmazdı, resmi kendini göstermezdi. Ne bir hareket olurdu, ne bir canlı görünürdü; bazen uzaklardan biri seçilir gibi olursa da, yolunu kaybetmiş biri olurdu ve şekliyle değil, yalnızlığıyla seçilirdi. Kuşkusuz, renge ilişkin bir hikâye olmazdı hiç; olgun başaklar kiremite, kiremitler olgun başaklara dönüşürdü, korularla kavakların daha yıllarca beklemesi gerekiyordu, tıpkı gül ve çaydanlık gibi... Bir görü çağını kapatan Caneja, yaratma dönemine geçiyordu.

50'li yılların sonlarında pek fazla görüşmedik; ben Madrid'den ayrılmıştım, ayrıca arkadaşların yavaş yavaş partiye doğru göçmeleri de hoşuma gitmiyordu. Caneja hapisteyken ben Domingo Dominguín'le çok yakın dost olmuştum. Caneja özgürlüğüne kavuştuktan sonra birçok kez, Domingo'yla benim uygun şekilde ayarlamaya söz verdiğim bir görüşmeyi kabul etmesi için ısrar ettim. Cevap vermezdi, yalnızca alt dudağını ileri uzatıp "... boğa güreşçileri, züppeler..." derdi. ("Züppe", bir insana söylenebilecek en ağır sözdü. Bir zamanlar Caneja eski FAİ* militanı, terzi bir arkadaşına bal rengi fitilli kadifeden bir ceket ısmarlamış. İkinci provada, kolların kesimini kontrol etmek için kollarını öne uzattığında Caneja –pek şaşırmadan, fazla telaşlanmadan– fark etmiş ki ceketin sağ kolu parmak uçlarını bir karış kadar geçip boşlukta sal-

* FAİ: İspanyol Anarşist Federasyonu. (ç.n.)

lanırken, sol kolu dirseğine ancak geliyor. Toplu iğneleri dudaklarında tutan dalgın anarşiste çekinerek sormuş: "Sence biraz..." daha sorusunu tamamlayamadan eski militan cevabı yapıştırmış: "Yoksa sende mi züppe olup çıktın Caneja?") Ne yazık ki (sanırım –bu son derece kişisel bir düşüncedir– ülke için de yazık oldu) Domingo partinin çekiciliğine kapıldı ve parti, anaç kollarını gererek Domingo ve Caneja'nın dostluğunu destekledi. Benim yokluğumda başlayan, gelişen ve sona eren bu dostluk, (kim inanırdı!) İsa-bel ve Caneja'yı boğa güreşlerine bile götürdü. Samuel Kitabı'ndaki* deyişle, artık görülecek ve duyulacak bir şey kalmamıştı, ama yaşanacak çok şey vardı hâlâ. Ya resmi yapılacak? Gotik tarlalar ve bir çaydanlık; her zamanki gibi.

Daha sonra başarılar elde etmeye, karşılık bulmaya başladı. Bildiğim kadarıyla bunlar Caneja'yı pek değiştirmede. Aynı kadi-fe ceket, Manuel Cortina Sokağı'nda aynı çatı katı; ek olarak sadece bir banyo yaptırdı ve İsa-bel'le Paris'e Lobo'yu görmek üzere ziyaretlerini sıklaştırdılar. O Paris ki Caneja için –küstahça bir hareket yapıp "Çık buraya gör Paris'i" diyen bir kuşağın adamıydı– aldatici ve zamandışı bir yerdir: resim, Picasso ve Matisse. Picasso iyi bir ressam değil, bir canavardır. Bu nedenle de kendisinden mesleği aşan şeyler beklenir. İyi ressam, mesleğiyle paletini seven, koruyan ve en eşsiz sınırlarına götüren Matisse'tir. Picasso ise bir canavardır; özlü konuşmanın keskin sınırları dahilinde de kendisinden ne kadar az söz edilse o kadar iyidir. Bu nedenle konuşan İsa-bel olacaktır. Büyük hileler ancak çok geç olduğunda anlaşılır, düzeltmelere vakit kalmadığında, ruh, düzeltilemeyecek birçok yanlışın, birkaç başarıyı gizleyeceğini anlar. Sanat çoğu kez seçtiği kişiyi, onun ağzından konuşacak bir kadınla birleştirir ve böylece sanatçıyla baş başa kalıp özel bir dilde onunla derin düşüncelere dalar.

* Tevrat'tan bir bölüm. (ç.n.)

Eloy'un Madrid'i

I

Zamanımıza damgasını vuran ne olacak diye soruyorum kendime. Kuşkusuz bu damga, bir yerlerde; gölgelerin arasında da olsa, gizli değil, herkesin görebileceği bir yerde: Gelecek kuşaklar bizim çağımızı, bugün bizim çok önemsedığımız adlardan farklı bir kişiler bütünüyle tanıyacak. Diyelim ki 80'li yıllardan söz ediyorum; yüzyılın geçerli bilgilerinin ışığında, bu yılları diğerlerinden ayırmak için –Avrupa savaşları da olmadığından– tarihleriyle belirtmek gerekiyor.

Ayrıca öyle sanıyorum ki bu kişileri incelemek, hatta sınıflandırıp tarif etmek için adlarını saptamaya çalışmak, kendini ünlü "Otuz Yıl Savaşı'na çıkalım" sloganıyla ortaya atmaktan pek farklı değildir. Çağa damgayı kimin vuracağı sırrını çözebilecek en son kişiler (kimilerinin yaşadığı çağa kendi müthiş kişiliğinin damgasını vurmak konusundaki ısrarlı ve küstahça çabalarına karşın) o çağda yaşayanlardır. Kader Perikles'in, XIV. Louis'nin, Goethe'nin taklitlerini oyuna getirmeyi sever; genellikle ikinci sınıf kişi ve nesnelerde karar kılar ve yüce tarih mahkemesi karşısında çağını temsil etmek gibi zor ve bağlayıcı bir görevi, hiç çekinmeden, rahatça bunlara verir. Tıpkı uluslararası bir yarışmada dör-

düncü sıradaki bir koro şarkıcısına otoritelerce, genel bir şaşkınlık ve kimi çevrelerde açık bir öfke yaratarak, tatildeki sekreterlerin bile mırıldanmaya tenezzül etmeyeceği bir şarkıyla ülkesini temsil etme görevinin verilmesi gibi.

Başrol oyuncularından ancak çok azının günümüze gelebileceği kadar eskide kalmış bir dönemin dergileri incelendiğinde, olup bitenlerle olacak olanlar arasındaki, o zamanlar yaşanmış şeylerle çok sonraları bu yaşananların değerlendirilmesi arasındaki bağdaşmazlık her zaman insanı şaşırtır. Dönemin temsilcileri oldukları bize öğretilen kişilerin neredeyse hiç boy göstermediği bu sayfalar, taşkın bir cömertlikle, unutuşun dergi arşivlerine gömüldüğü başka kişilere ayrılmıştır. Gelecekte, evrim ve gelişmenin vazgeçilmez öncülleri ve bağları olarak algılanacak sanat, bilim, kültür ve politika devleriye, her alanda dönemin zevkini oluşturan ve toplumun çağına göre konumunu belirleyen resmi niteliksizlik tarafından kabul görmeyecek, yankı uyandırmayacaktır.

Buradan yola çıkarak, tarih yazıldığı sırada genellikle gözardı edilen iki sonuç çıkarmak eğilimindeyim. Birinci sonuç şudur: Gelecekte, döneminin temsilcisi olarak nitelendirilecek kişi, –çok istisnai kişiler dışında– kendi döneminde neredeyse ortaya bile çıkmamıştır; öldükten sonra elde edeceği bu sıfatı, ancak döneminin temsil edilişi tamamlanıp çok farklı niteliklerde başka bir döneme geçildiğinde hak edecektir. Toplum kendi ataletinin yönetimindedir ve resmi değerlerden daha kalıcı –ama daha gizli– değerleri önemsememe pahasına da olsa, kendisini temsil etme hakkını, kendi belirleyeceği kişilere verir. Ancak bu dönem tamamlanıp temsili bitince, tarihçi çok farklı bir oyuncuya, döneminde sahnede pek görünmemiş, ikinci derecede role çıkmış birine temsilcilik görevini verir.

Çıkardığım ikinci sonuç ise, gelecek tarafından döneminin temsilcisi seçilen kişinin, çoğu kez hiçbir şeyi temsil etmeyecek kadar silik oluşudur. Buna karşılık, bu temsilci, dönemin tarihsel olarak yeniden oluşturulmasına katkıda bulunur; dönemin başrol

oyuncularınysa çağdaş kulağa hitap etmediklerinden, bu iş için onlardan yararlanılamaz. Başka bir deyişle, "Baudelaire'in Paris'i" Baudelaire'e, "Kafka'nın Prag'ı" Kafka'ya, "Wittgenstein'ın Viyana'sı" Wittgenstein'a ait olmamıştır; kuşkusuz, çağını aşamayan başkalarına ait olmuşlardır; bu oyuncular sahneye yeniden çıkarılıp rollerini tekrarlamak zorunda kalsalar, tarihi tatsız, sıkıcı ve hiçbir açıklayıcılığı olmayan, her döneme hâkim niteliksizlikten kurtulamayan bir anlatıya dönüştürürlerdi.

Ancak, kendi yetenekleriyle unutuştan kurtulmuş birini başrol oyuncusu olarak seçen tarihin fark ettirmeden yaptığı, yanlış bir aktarmadır. Gölgede tutsa da hep kahraman muamelesi yaptığı baş oyuncuya ilişkin konular dışında, temsilin gerçek olaylara sadık olduğuna inandırmaya çalışır bizleri. Belgelere bağlılığın gerektirdiği bedeli ödemek şartıyla Kafka'nın Prag'ını –Kafka'yı tanımayan bir Prag'ı– canlandırmak mümkündür, ama Kafka'sız canlandırmak mümkün değildir. Varolmadığını bilerek de olsa, onu bir yere yerleştirmek şarttır; kahramanlık damgası, kendisini kuşatan gölgelerden daha yoğun gölgeler de gerektirebilir. Bu durumda temsil çöker. Hiçbir zaman varolmamış bir devin varlığında kayıtsızlık nasıl canlandırılabilir ki?

Toplum, bünyesinde geçici ve kalıcı değerleri barındırır. Bunları ayıracak etkili bir yöntemi ya da ölçüm sistemi yoktur. Zorunlu olarak birbirine karıştırır, gölgelerle kuşatılmış devin değerini küçümser, hatta hiç bilmez, o anda seçtiği gözdesini yüceltir, onu ölümsüzlüğe götürecek olan ışıkları üzerine yağdırır. Castelar, Nuñez de Arce için, hiç yanılmadığından emin, "...ilhamının yüceliğini, yapıtlarını genişletecek ve zenginleştirecek bolluğu göz önünde bulundurursak, kendisine yapılan bütün övgüleri, sunulan bütün saygıyı hak etmiştir; onun sesi, yüzyılımızın ruhundan çıkmış seslerin en yüksek ve soylularından biridir" diyordu. Hiç kuşkusuz böyle bir durumda bile, çok hassas bir kulak yanılmaz; hükmün sıradanlığı ve tumturaklılığı, şairin nitelikleriyle çakışmak zorundadır. Yaratıcı, yorumcusuna müstahaktır.

Çevremize baktığımızda, hem Nuñez de Arce'nin hem de Castelar'ın bol sayıda rakibinin sahneyi işgal ettiğini kolayca fark ediyoruz. Altmış yıl sonra bugünün Madridi'ni geriye dönük bir aktarmayla tanımlayacak olan Baudelaire, Kafka ya da Wittgenstein'in nerelerde olduğunu çıkarmak çok daha zor, belki de imkânsız. En iyi ihtimalle, bugün yaşadığımıza çok benzer, ama başrolde o kahramanın olduğu bir Madrid; yani kendisini gölgeleyen kişilerin ölçülü biçimde ikinci plana geçip kimseyi rahatsız etmediği, kimsenin önünü kapamadığı, çok daha ilginç, çok daha etkileyici bir Madrid. Gölgeleyenler kimsenin önünü kapamasalar da, "o kahraman" olmasa da, bugün birinci sıradaki birçok büyük isim ikinci plana geçerse, Madrid'in daha ilginç ve etkileyici olacağına hiç kuşku yok.

Toplum –tekrar ediyorum– birçok alanda, iyiyi kötüden ayıracak ölçütlere, ölçülere sahip değildir. En çok hoşuna gideni, işine geleni dikkate alır ve gelecekteki değerlendirmeleri unuttur, çünkü zaten kendisi bugündür. Geleceğe yönelmeye kalkışsa, büyük ihtimal yanılacak, ölümsüzlerinin çoğu daha mezara girmeden öleceklerdir. Ancak, zaman tek ayıklayıcı madde değildir; modaların ve eskiye dönüşlerin bize çoğunlukla armağan ettikleri dirilmiş ruhların kutsal barınaklarında, kül durumunda bulunmaları çok daha hayırlıdır. Sadece operaya olan ilginin yeniden canlanmasından söz etmiyorum. Kimbilir, belki de yıllar sonra boyutları küçülmüş bir salona indirgenmiş olarak kendi Viyanası'na sahip olacak bir kadının dürtüsüyle, 1893'ten sonra dokuz senfoni bestelemek gibi affedilmez bir şey düşünen Mahler'den söz etmiyorum sadece. Hayır, Castelar, Nuñez de Arce ve birçok başkasıyla ilgilenmek zorunla kalan L.A.Clarín'e de değinmiyorum; çünkü o, görünür nedenlerle, kendisiyle aynı düzeyde bulunan tek meslektaş ve çağdaşıyla ilgilenemezdi: Leopoldo Alas adında, asla "Clarín'in" olmamış bir Oviedo'yu oluşturmayı ancak 1985'te başaran bir beyefendi.

II

Kendisini yaklaşık kırk yıl önce, Mühendislik Fakültesi'nin giriş sınavlarına hazırlandığımız dönemde tanıdığımı hatırlamak beni hep hoşnut etmiştir. Taşralıydı, güneydoğunun büyük bir köyünden gelmişti, benden biraz büyüktü. Onunla tanıştığımda iki yıldır başkentteydi. Bu iki yıl, her şeyden önce, o sıralarda (Barselonlular dahil) maddi durumu iyi bütün taşralıların yaşadığı silik, sakin hayattan kurtulmasını sağlamıştı. Madrid'e eğitimlerini sürdürmeye gelen taşralılar genellikle pansiyonda kalırlar, pansiyonu işleten kadın haftada bir kez geldikleri yörenin bir yemeğini sunardı kendilerine. (Bu öğrencilerden biri anlatmıştı; kaldığı pansiyonda –hatırlanmayacak kadar uzun süredir– cam gözlü bir savaş yaralı kalıyormuş; özel bir ödenek sağlanıyormuş kendisine, kuşkusuz Vatan'a hizmetlerinin bedeli olarak. Ama belki pansiyoncu kadın yeteri kadar savaş tazminatı ödendiğini düşündüğünden, belki de kira kontratının katı bir yorumu gereğince, adama sadece savaş haline uygun bir rejim uyguladığından, eski askerin ihtiyaçları da özel bir biçimde karşılanıyormuş: Yemekte her zaman en son ona servis yapılır ve payına ancak tencerenin dibindekiler düşermiş. Dipte küçük bir masada oturur, çatal bıçağını eline alıp sırasının gelmesini beklermiş; servis gecikince de, hem hakkını istemek, hem de yemeklerinin tadını çıkarmakta olanları utandırmak için çatalının ucuyla cam gözüne vururmuş. Bu sinir bozucu klik-klik-klik sesi birçok kez diğerlerinin, daha mutad sebze çorbasını bitirmeden itirazlarla yemek salonunu terk etmelerine yoi açarmış.)

Ama Eloy'un öyküsünü, zaten pek fazla kalıcı ve açıklanmaz kayıt bırakmamış olan öyküsünü şimdi anlatmayıp bir başka sefere ya da seferlere bırakacağım. Çünkü kırk yıllık bir süreden sonra şu anda ortaya koymak istediğim, Eloy'un sonu, ortadan kaybo-

luşu. Günün birinde ortadan kayboldu, durup dururken. Kimseye bir şey söylemedi, haber vermedi, hatta daha önce değiştirmeyi umduğu yaşama biçimine ilişkin yakınmalarını abartmadı bile. Yavaş yavaş gerçekleştirdi bu kayboluşu; genellikle gittiği yerlerde görünmemekle işe başlayıp günün birinde de –habersiz– arka kapıdan çıkıverdi sahneden. Aradan birkaç hafta geçtikten sonra birisi, başına bir iş gelmiş olmasından kuşkulanıp karakola haber vermek gibi yerinde bir öneride bulundu. Ama o sıralar bazılarımız için karakol, başvurulacak son yerdi. ("Komiser Bey, kayboluşumu haber vermeye geldim." Carabanchel'de uzun süre kaldıktan sonra mahallenin eski sakinlerinden biri, Palacio Karakolu'na bu sözlerle başvurmuş. Komiser karşısındakinden çok kapıdaki görevliye yönelik manidar bir hareketle –işaret parmağını şakağına götürüp döndürerek– cevap vermiş olmalı. "Komiser Bey, anemle babamın, kardeşlerimin, evimin, arkadaşlarımin, sevgiliimin, kafemin ve işimin ortadan kaybolup da benim kaldığıma inanmam mümkün değil." Savaştan önce felsefe okumuştur. "Bu kadarına ne tekbenciliğim, ne kinizmim, ne de daha çok nefret ettiğim başka ruh halleri yetmez. Bu yüzden rica ediyorum, komiserim, kayboluşumu dikkate alın ve lütfederseniz, olayı yerel yetkililere, ilgililere bildirin.")

Eloy'un niçin öyle kaybolduğunu asla anlayamayacağım. İnsan daha kibarca, daha acıklı biçimde ortadan kaybolabilir, ama daha anlaşılmaz biçimde kaybolamaz. Böyle bir anı günün birinde açıklanması mümkün olduğu sürece, beraberindekiler ortadan kaybolduğunda da varlığını sürdürür; çünkü bilinç anlaşılmaz olana büyük bir değer verir, hem bir gün anlaşılamayanı çözüp kendi sürekli gelişen yeti ve kurallarıyla bütünleştirmek hevesindedir, hem de işlevlerini harekete geçirecek bir antikör olarak görür onu. Belleğin yitirdiği her şeyi anlatıp tekrarlayabilseydik, psikolojiden uzak terimlerle ifade edecek olursak, belleğin hacminin ne kadar dar olduğunu hemen fark ederdik; belleği, biyolojik ömrü boyunca evrensel zamana eşlik eden kümülatif ömre sahip bir organ

olarak tanımlamak ne kadar zor olurdu. Belleğin unutulmasının bir nedeni, bir kere deneyip de başaramadığı işe bir daha kalkışmayan doğanın da unutulmasıdır. Başka bir deyişle: Hayat olmayan bir gezegende günün birinde canlıların oluşması için gerekli koşullar sağlandıysa, ya o koşullar bugünkünden çok farklıydı, ya da cansız maddenin canlıya dönüşmesi günümüzde de canlıların üremesi sürecinin ardında hâlâ gerçekleşmektedir. Ama büyük ihtimal, varlıklar üçüncü bir yoldan oluşmakta, canlıların üremesi, yeni canlıların oluşumuna başlıca engeli oluşturmaktadır. Canlıların oluşumu –bir bakıma– öyle masraflı bir işlemdir ki, Maupertuis İlkesi'ne bağlı olarak üremeyle rekabet edememektedir. Tıpkı seri halinde üretilen maddeler kullanılarak seri halinde yapılan ürünle, elde işlenmiş doğal maddeler kullanılarak elde yapılan ürünün (seri üretimin giremediği özel pazarlarda bile) rekabet edemediği gibi. Aynı biçimde doğa da kendini tekrarlamayı icat etmeye yeğ tutar; türlerin karşılıklı yaşamasını sağlayacak kadar dengeli ve geniş bir maddeler bütününe sahip olunca da, yeni bir tür yaratmaya kalkışmaz; dünden bugüne gelirken geçirilen evrim sırasında yok olan türlere gelince, onları hatırlamaz bile. Eğer bunlar geçerliyse, öyle görünüyor ki Dünya gezegeninde yeni bir deneye yer yoktur ve bu durumda gezegenimiz, varolan genlerin korunabilmesi için müthiş bir soykırımın gerçekleştirildiği dev bir laboratuvarıdır. İşte çevrebilim denen yeni yobazlıktan nefret etmek için –benim gözümde– bir neden daha.

Kimileri için kırk yıllık anıların bile çok canlı olabilmesine rağmen, insanlığın büyük bölümü birkaç örneğin çoğaltılmasından (hem örneği hem de bireyi ilginçlikten yoksun kılan bir serap) ibaret olduğu halde, günün birinde kaybolan şeyin ortaya çıkması, tekrarlanması mümkün değil. Biraz uğraşırsam Eloy'a ilişkin –benim için oldukça anlamlı– birkaç şey hatırlayabilirim; ama belleğime en çok kazınan, anlaşılmaz olduğu kadar geri getirilemez olan kayboluşu ve dolayısıyla tekrarının imkânsızlığı. Yani hiç tanık olmadığım –zamanında önem bile vermediğim– şey,

sonradan beni en çok kaygılandıran, ilgilendiren şey oluyor. Bergson derdi ki (Bergson'un niye artık bu kadar az okunduğunu hiç anlayamayacağım) "açıklama gerektiren şey daima duruştur, asla hareket değildir".

Elbette, çoğu kez bir nedeni olmadan sık sık karşı çıkar, yakınırdı Eloy. Demek istediğim, geri kalanlardan, bizlerden fazla yakınma nedeni yoktu; hatta o dönemde çok az kişinin yararlanabileceği ayrıcalıkları göz önüne alınacak olursa, yakınma nedenleri daha bile azdı. Ölmedi; işin korkunç yanı da bu. Kayboluşundan hiç değilse beş-on yıl sonrasına kadar memleketine dönmediği gibi, sürgün olmadığı da biliniyor. Eski arkadaşları, dostları dolaylı yollardan –onu gören biriyle görüşen bir başkası aracılığıyla– hâlâ Madrid'de, kimsenin bilmediği bir yerlerde yaşadığını haber alıyorlar, bilinmez bir hayat yaşadığını, öğrencilik alışkanlıklarının hepsinden temelli vazgeçtiğini öğreniyorlardı. Uzun yıllar sonra –bir görünüp bir kaybolan, belli belirsiz bir hayal gibi– tekrar onu gördüğümde, bütün bunlardan kesinlikle söz edilmedi.

Eloy'un ondan önce (sondan bir önceki mi?) hatırladığım hali, gri önlüklü bir görevli, tezgâhın arkasındaki yerini bırakıp değerli birtakım külleri toparlamaya girişirken, onun dışarı çıkmak üzere bir devlet dairesinin kapısını açıktır. Biz toplumun en iyileriydik; rejimden ya da devletten söz etmiyorum; çünkü devletle, çoğunluk ilkelerine uyduğu halde, kuramsal olarak teknik bir ilişki içindeydik. Dolayısıyla, bağımsızlığımızı koruyarak da olsa toplumun aynı zamanda en itaatkâr üyeleriydik. O dönemde Mühendislik Fakültesi Eğitim Bakanlığı'na değil, Bayındırlık Bakanlığı'na bağlıydı –bakanlık, bünyesindeki boşlukları seçkin mühendislerle doldurabilmek için fakülteye mali destek sağlardı. Fakültenin üniversiteyle de pek ilişkisi yoktu; SEU'ya* kaydolmak zorunda değildik, rejimin üniversite öğrencileri ve mezunlarına getirdiği yükümlülüklerden muaftık. Günün birinde –büyük olasılık-

* SEU (Sindicato Español Universitario): İspanyol Üniversite Demeği (ç.n.)

la 1950'lerde– Emniyet Genel Müdürlüğü (DGS) yurttaşları daha sıkı denetim altında tutmak amacıyla eski kimlikleri iptal etmeye karar verdi ve Ulusal Kimlik Belgesi (DNİ) alınmasını zorunlu kıldı. Bu belgelerde isim, kişisel özellikler ve ikametgâh dışında, belge sahibinin parmak izi de bulunacaktı –bu birçok kimseyi öfkeliendirmişti. Parmak izi, birçok İspanyol'un DNİ kartını almakta direnmeleri için yeterli bir nedendi; bunun üzerine DGS kısa süre sonra bütün yurttaşların DNİ kartlarını yanlarında taşımalarını sağlayabilmek için bir cezai yaptırım koydu. Ama bize kartlarımızı aldirmek için ne cezaya gerek kaldı, ne tehdide; çünkü son derece itaatkâr olduğumuz için, Fakülte sekreterliğinin bir emriyle bütün belgelerimizi toparlayıp Santa Engracia Sokağı'nda bir büroya gittik. Orada önlüklü bir görevli, DNİ kartımızı almak konusunda gösterdiğimiz iyi niyetten duygulanarak coşkuyla karşıladı bizi. Bu yüzden bizim DNİ kartlarımız en küçük numaralı kartlardandır –5 rakamlı, 1'le başlayan numaralar. O kadar ki, benim kimlik kartım hâlâ insanlarda şüphe uyandırır, çoğu yerde bana Filipinler'den sağ çıkmış biriymişim gibi bakarlar. (Bu numaralandırmadan şu sonuca varıyorum: O sıralarda rejim, ünlü rejim, 10.000 kişiden oluşuyordu, masumlardan önce kimliklerini alanlar yalnızca onlardı.)

Dediğim gibi, gri önlüklü bir görevli, başparmağımızı tutup mürekkebe batırarak parmak izine ayrılmış yere bastırdı. Gerekli yere imzamızı da attıktan sonra, Blanco Villoria –o sıralar Blanquito diye anılırdı– tezgâha yaklaşıp yeni karta müthiş bir ilgi gösterdi. İncecik sesi, sınıf birincilerine özgü telaffuzuyla, tanımadığımız bu maddenin plastik olup olmadığını sordu. Hem çok gerekli bir bilgi konusunda hem de kibarlıkta kendini göstermesi gerektiğini anlayan görevli, bu maddenin hem yanmaz, hem de glasofone olduğunu belirtti. "Glasofone mi? O ne demek? Ne işe yarar?" "Hiç etkilenmeden en yüksek ısıya dayanabilir delikanlı, siz yanarak ölecek olsanız, bu belge sayesinde cesedinizin size ait olduğu belirlenebilecektir." Sinirlenmeye başlayan Blanquito

"Hadi ya!" diye cevap verdi. "Bana ne cesedimin..." Ama cümlesini bitirmeden, Eloy dudağının kenarında yarıda sönmüş sarı İdeal sigaralarından biri, çakmağını kapmış, alevi kimlik kartının kenarına tutmuştu. Birdenbire dimdik, mavimsi bir alev –morumsu yıldızlardan oluşan bir kuyrukla son bularak– kartı Blanquito'nun parmakları arasından fırlatıp büronun tavanına gönderdi. Önlüklü görevli tavandan aşağıya uçuşan tek tük külleri izlerken yüzünde okunan karışık hisler –şaşkınlık, öfke, sinir, utanç, yüzkarası, aşağılanma, hınç, hakaret, saygısızlık– bir tek basit hareketle ifade edilebilirdi.

III

Bir yerlerde olmalı; çünkü bildiğim kadarıyla ölmedi Eloy; pratikte bir ölüden farksız olsa da. Hep onu gören biriyle görüşen bir başkasının taşıdığı dolaylı haberlerle, eski arkadaşları hâlâ Madrid'de yaşadığını öğrenmişlerdi, ama nerede olduğunu kimse bilmiyordu. Tanınmamaya çalışarak yaşıyormuş, ülkenin geleceğine ilişkin karanlık birtakım çalışmalara vermiş kendini, eski arkadaşlarını, bıraktığı mesleğini, eski hayatını hatırlamak bile istemiyormuş.

Günümüzün toplumu kuşkusuz kırk yıl öncesinin toplumuyla aynı değil, ama sosyologlar ve diğer uzmanlar ne derlerse desinler, aralarında oldukça benzerlik var. Aralarındaki farklar çok önemliyse de, benliğin hareket ettiği çerçeveye sınırlı olduğuna ve benlik de bütün değişimlerin ardında bütünlüğünü koruduğuna göre, bütün değişiklikler ikinci dereceden, gölge-olaylar denilen olaylar ve etkiler başlığı altında toplanabilir. Kimi uzmanlara göre çağdaş İspanyol yaşayışındaki en büyük değişiklik 1975'te oldu; ama 1965'te bir başka değişiklik, 1939'da ve 1931'de de gene önemli değişiklikler olmuştu. Son olarak da, kimilerine göre en

son büyük değişiklik 1982'de gerçekleşmiştir. (Bu uzmanlar bu düşüncelerini hiç duraksamadan ilan ettiler ve görünürde her şey onları destekleyip değişiklikten yakınanları ciddiye almamalarına yol açıyor.) Yani 1931'den önce doğmuş olup 1985'te hayati faaliyetlerini (bu terimin ne demek olduğunu bir bilenin açıklamasını isterim bir gün) sürdüren bizler, beş büyük değişikliğe katlandık ya da tanık olduk, ama gördüğüm kadarıyla kimse açıkça bu değişiklikler tarafından belirlendiğini itiraf etmedi. Hatta bu tür olaylardan kendini sorumlu tutup da ruhen ne kadar az etkilendiklerini belirtenlerin sayısı göz önünde tutulursa, tersi doğruymuş gibi görünüyor.

1982'deki değişimden –birçokları, bunu hâlâ seçimlere ilişkin bir yenilikten öte bir değişim olarak görüyor– giderek daha az söz edilmekte; çünkü kuşkusuz değişimi uygun bulanlar bunun son değişiklik olmasını istiyorlar. Ama orada burada işitilen çok sayıdaki itiraza bakılacak olursa, gerçek bir içeriği olmalı, yoksa bu kadar yakınmanın nedeni anlaşılmaz; eğer yakınmak için yakınmak –sanat için sanat gibi– yakınmanın yüceltilmiş sayılan bir türü değilse. Ne olursa olsun, günümüzdeki hoşnutsuzluğun yabana atılmayacak bir bölümü bu yüceliğe ulaşmaktan çok uzak; bugün sokakta duyulan yakınmaların çoğunun önemli nedenleri var, kimi cömertçe hükümet tarafından sağlanıyor, kimi de tüketicinin hayalinden kaynaklanıyor.

Fakültenin ikinci ya da üçüncü sınıfında bir sınavda, son derece haklı –ve bir değişiklikten kaynaklanan– bir yakınma, neredeyse kolektif bir şaşkınlığa dönüşmüştü. Profesör tam bir tipti; aksi, bilge ve kendi konusunda otorite sahibi olduğu gibi, çok garip şeylere ilgi duyardı. Sınav günü fakülteye bir karış suratla geldi; tahtaya kaldırdığı ilk zavallılara sabırsız olmakla birlikte kibar davranmayı başardı. Cevaplanması imkânsız bir soru sordu ve kalkanların tek tek hepsini birer sıfırla (kolejde "bilet" denirdi) oturttu, daha sonrakilerin yüzüne bile bakmadı; aynı soruyu sorup sırtını döndü, pencereye yaslandı; ara sıra cebinden bir şey çıka-

rıp hiç hoşlanmadığını belirten bir ifadeyle inceliyordu. Böylesine feci ve herkesi ilgilendiren bir durumda iş sınıf temsilcisine düşerdi. Sınıf temsilcisinin varoluş nedeni buydu zaten, profesörle erkek erkeğe konuşup felaketin nedenlerini öğrenir, sınav sonucunu iptal edip bir başka sınav yapması için yalvarırdı. Profesör o gün de her zamanki gibi temsilciye sınıfın berbat olduğunu, ders notlarının gözden geçirilmediğini, derste anlatılanları kimsenin dinlemediğini, kimsenin bir şey bilmediğini söylemiş. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi –artık kızgınlığı yatıştıran itiraflar bölümüne geçerek– canının niçin sıkın olduğunu anlatmış. Kendisi yürümeyi çok severmiş –bunu zaten hepimiz bilirdik– uzun yürüyüşleri sırasında da cebinde taşıdığı madeni bir kurbağayı öttürerek eğlenirmiş. Oyuncak sık sık bozulduğu ve mahallede yedek parçalarını her zaman bulamadığı için de zaman zaman, fiyatına aldırmadan bir daktilo şeridi aldığı olurmuş (şerit hiçbir işine yaramadığı için onu atarmış tabii). Şeridin madeni kutusunun kapağı ise kurbağayla aynı, hatta daha üstün ötme

özellğine sahipmiş. O gün, sınava keyifli, iyiniyetli bir ruh haliyle gelmesine yardımcı olacağını da düşünerek, yeni bir şerit almış. "Oysa bakın neyle karşı karşıya kaldım" demiş temsilciye ve yeni kutusunu göstermiş, açık kahverengi plastikten yuvarlak bir kutuymuş ve sert olduğundan da sıkılamıyor, yani hiçbir ses çıkarmıyormuş.

O dönemde trafik lambaları, yok denecek kadar azdı; başkent merkezinde çok çok bir düzine trafik lambasına rastlanırdı; bunlar da tabii rahatça akan trafiği düzenlemeye yardımcı olmazdı, çünkü yalnızca resmi ve toplu taşıma araçları olduğundan zaten trafiğin düzenlenmesine gerek yoktu. Düzenlenmesi gereken, galiba yaya trafiği idi. Trafik lambaları ender olduğundan, kent merkezinde her köşede üniforması biraz sömürge askerlerine benzer (beyaz askeri ceket ve kolonyal başlık) bir belediye görevlisi (ya da muhafız) dururdu. Bu görevli, yanlıs bir yerden karşı kaldırıma geçmeye yeltenen yayaları tiz sesli düdüğüyle uyarırdı.

Eğer yaya uyarıya aldırmaııp küstahlılığında ısrar ederse, görevli hiç duraksamadan yerinden ayrılır, suçluyu kovalar, gerekirse koldundan tutup zorla yaya geçidine kadar getirirdi; ayrıca cebinde taşıdığı bir desteden kopardığı yaprakta önceden belirtilmiş olan bir pesetalık cezayı keserdi. Merkezi yerlerde bu olay sık sık tekrarlandığı gibi, ayrıca bir grup yayanın seslerini çıkarmadan boş bir caddeyi geçmek için görevlinin iznini uzun süre bekledikleri de olurdu, ceddeden ancak akşamdan akşama bir tramvay, bir taksi ya da bir PMM* geçerdi. Epeyce gülünç ve çocuksu bir durumdu; binbir aldatmacayla hiyerarşi ve itaat kavramlarının egemen kılındığı bir İspanya'da sokak, yayalarla görevlilerin hırsız-polis oynadığı bir okul bahçesine dönüştürüldü; "sürüler otlarken" şehirden pek de yararlanamayan yurttaşların tepesinde sürekli olarak suç ve cezanın gölgesi geziniyordu.

O sıralarda Rasathane tepesinde bulunan fakülteye ulaşım tabii ki zordu ve uzaka oturanlar yanlış hatırlamıyorsam 33 no.lu tramvayı ya da Atocha metrosunu kullanmak zorundaydılar. Fakültede yoklama alınırđı ve her gecikme not edilir, bunların sık tekrarlanması ciddi sonuçlara yol açardı. 33 numara, sanırım Pacifico-Ciudad Jardín arasında saatte bir ya da iki sefer yapardı. Independencia Alanı'nı geçerken tramvay sürüyle karşılaşırđa kıyamet kopardı. O sıralar Madrid hâlâ sürülerin geçiş yolu üzerindeydi; kasım ayının başlarında, güneşli, serin sabah vaktinde koyunların kaldırdığı tozdan anlaşılırdı ki, bir merinos sürüsü, başlarında iki köpek ve Cervantes döneminden kalma bir çobanla Castellana'dan aşağı inmektedir. Sürü Lozoya Vadisi'ni geçtikten sonra sarayın Alfonso köşklerine hiç aldırış etmeden Alcudia otlaklarına yönelirdi. Sürünün yolu, Cibeles Kavşağı'ndan geçmemek için Recoletos'tan Olózaga'ya (o zamanlar adı 10 Ağustos Kahramanları'ydı) sapar, Independencia Alanı'na varır ve sonra XII. Alfonso Caddesi'ni, Pacifico, Getafe ve Fuenlabrada'yı izlerdi. 7 numara

* PMM (Parque Móvil Ministerial): Hükümet aracı. (ç.n.)

ranın yolcuları –çift boynuzlu, ağır aksak, gürültülü bir tramvaydı, daha doğrusu tramvayın habercisiydi– araç Alcalá Kapısı'nı döndüğünde, XII. Alfonso Caddesi'nin tamamını ağır aksak, tozlu sürünün kapladığını dehşet içinde gördüklerinde, derse kesinlikle yetişemeyeceklerini anlarlar, daha telaşlı olanlar birdenbire tramvaydan atlayıp koşmaya başlarlardı. Geriye kalanlar, belki de bir dönemin sonuna tanıklık ettiklerinin bilinciyle, ya da bu zorunlu gecikmeden, notlarını son kez gözden geçirmek için yararlanmaya kararlı olduklarından, kaderlerine razı olup Claudio Moyano durağına kadar sürüyü izlerlerdi. Bu arada sürekli çan çalmayı, kapılardan, pencerelerden sarkıp bağrışmayı da ihmal etmezlerdi. O kuşaktan çok kişi, bu trafik sorunuyla ilk karşılaştığında, bilimsel bir temele dayanarak, en ikna edici biçimde çobana dert anlatmaya çalışmıştır; ama çoban tartışmaktan ve davranışını değiştirmekten kaçınarak başını koyunlarıyla aynı ritimde sallamakla yetinmiştir.

Bir arkadaşım anlatmıştı, günün birinde iki çoban arasında görev ve yetki aktarımına tanık olmuş. Bir tanesi bir süre koyunlarının başından ayrılmak zorunda kalmış (çobanlar için çok özel bir durumdur bu; tanıdığım bir çoban, 1939'dan bu yana yalnızca bir gün çobanlık yapmamış) ve başka bir çobana eşlik eden bir delikanlıyı sürüye göz kulak olması için çağırmış. Arkadaşımın anlattığına göre, giden çoban, özen göstereceğinden emin olabilmek için yeni gelene sopasını da devretmiş, koyunların yeni gözcüye itaat etmelerini garantilemek için vazgeçilmez bir simgeymiş bu. Kuşkusuz bir rastlantı olan, genel kurallar çıkarılmaması gereken bu olay, bana bu sopayla asa arasındaki doğrudan ve yüce ilişkiyi, oradan da krallık esasını düşündürdü (Hocart'ın "Kingship"inde de örtük olarak değinilen simgesel bir bağlantı); asa sopadan ne daha az, ne de daha çok şey ifade eder. Ama benzetmeyi bir adım daha ileriye götürecek olursak, bir elinde asası, bir elinde yerküreyle cennetteki tahtında oturan ciddi Tanrı figürüyle, bir eliyle sopasına dayanmış, sağ elinde de tedbirsizce sürüden ayrı-

lan koyunun kafasına fırlatacağı çakılı tutarak yol kenarında bir taşa oturmuş çoban figürü arasında bir ilişki kurulur. Pek akla gelmese de, çoban krallığın, pelerin dahil bütün simgesel niteliklerini bir araya toplar. Bu simgelerin kraldan belediye görevlisine geçerken uğradıkları değişim de açıktır: Asa copa dönüşür, çakıl da düdüğe; şehir ortamında bu düdük sesi, otoritenin asi kafalara attığı taştan başka bir şey değildir.

IV

Nüfusu yarım milyonu biraz geçen bir başkentte, minik seçkin entelektüel çevreden (yani, dönemin koşullarında bilinmeyi, tanınmayı hiç istemeyen kişiler) biri, Paseo del Prado ve Recoletos civarında görünmemeye başlayınca, polis tarafından fişlendiğinden kuşkulaniyor demektir. Reklam olmamaya çok özen göstermek gerekiyordu; José Suárez Carreño 1949 yılında Nadal Ödülü'nü kazandığında, ilk karşılaştığı kişi, kendisini DGS'ye götürmeye kararlı bir Sosyal Yardım görevlisi olmuş. Bu yüzden, Madrid'in –özellikle birçok felsefi ve politik kaygı taşıyan birtakım gençlerde– ancak bir Sorbonne bursunun yatıştırabileceği yoğun bir merkezkaç hareketlilik yaratması doğaldı.

Son kırk yılda entelektüel kesimde İspanya'dan sürgün, birbiriinden çok farklı nitelikte üç değişik noktada odaklaştı. 1945-60 arasında, sokakta solunan havadan olduğu kadar okullardaki uzmanlaşmış eğitimin niteliğinden de hoşnutsuz sanatçılar ve öğrenciler için Paris hâlâ tek çekici odaktı diyebilirim. İki savaş arası kültürünün yankıları büyük ölçüde susturulmuş olmakla birlikte, Paris, Paris olmaya devam ediyordu ve yenilgiye karşın, Fransız kültürü, İspanyol liberallerinin geleneksel olarak kendisine tanıdığı ayrıcalıklı konumunu hâlâ korumaktaydı. Yalnızca kimi teknik ve bilimsel alanlarda Alman kültürü, Fransız kültürünün yerini al-

mıştı; benim bildiğim bir tek kişi, savaştan sonra, "ölü bir dili öğrenmeleri" için oğullarını Almanya'da okumaya göndermişti. Buna karşılık, Paris'e 1900'den beri duyulan çok yönlü hayranlık hâlâ bir ölçüde devam ediyordu. Paris hem meslek sahibi olunup belli bir saygınlığa ulaşılabilir tek yerdi, hem de gençliğimizde gece kulüplerinin bayağı deyişiyle ("Çık buraya, gör Paris'i") özetlenen budalaca İspanyol masumiyetine uyum gösteremeyen sosyete adamı için tek okuldu.

Bütün bunların yanı sıra, savaştan sonra edindiği birtakım yeni özellikler Paris'in çekiciliğini artırdı: Bir yandan Franco karşıtı konukseverlik ve diktatörlüğe karşı ideolojik mücadeleyi oradan yürütme olanağı, öte yandan da uzun yıllar boyunca çizgidişi üniversitelileri rakipsiz saflarında toplayan varoluşçuluğun öfkeli ve karanlık modernizmi. O sürgünde hâlâ politik nitelik önemliydi; iç savaşa katılmasalar da sonuçlarına katlanamayıp 1950 İspanyası'ndan daha yaşanabilir bir ortam arayanlar için, Paris, iç savaşın nihai, belli belirsiz bir devamı gibiydi.

Ama 1960'larda Paris'in çekim gücü tamamen tükenmişti; sürgün ancak polisten, askerlik hizmetinden ve aile sorumluluklarından kaçmak için bir bahaneydi. Paris yeni hiçbir şey icat etmedi ve kısa bir süre sonra politik açıdan nötr, ama profesyonel açıdan çok daha çekici bir Londra'ya yerini bıraktı. Akıcı İngilizce konuşmayı öğrenebilme, bütün Oxfordlu ustaların derslerine katılabilme, İngiltere'de verilen sayısız sertifikalardan herhangi birine sahip olabilme, ülkemizde her zaman azınlıkta kalmış bir kültürü derinlemesine edinebilme olanağı, bir öncekinden çok farklı bir ortamda biçimlenmiş, iç savaşla doğrudan bağlantısı olmayan ve günleri sayılı bir düşmana karşı verilen politik mücadeleyi bir anlamda umursamayan bütün bir neslin yurtdışı beklentilerini karşıladı kuşkusuz. Artık sürgün depolitize olmuştu; sürgünün üçüncü dalgası, salt başarı peşinde, başarının biricik tekel maddesi olarak satıldığı New York'a yöneldi.

1949 Noeli'ni, daha askerliğimi yapmadan, fakülteyi bitirme-

mişken, hiçbir burs ya da özel izin almadan nasıl olup da Paris'te geçirdiğimi hâlâ bilemiyorum. Ağabeyim bir yıl önceki politik maceraları yüzünden (herhangi bir hüznün ya da kaygı taşımadan) eğitimini ve hayatını yurdundan tamamen koparak, başka yerde sürdürmek zorunda kalıp kendini Paris'te sürgünde bulmuştu. Bir ay boyunca, ağabeyimin etrafındaki sürgünler topluluğunun içindeydim (turistik pasaportla tabii); onların benimle sokakları arşınlamak, müze gezmek ve içki içmek için pek vakitleri yoktu, hepsi de bilim ve politikayla fazlasıyla meşguldüler. O eski direnişçi gençler arasında her görüşten insan vardı –Carlos taraftarları bile– ama, tek bir komüniste bile rastladığımı hatırlamıyorum; kuşkusuz onlar Boul Mich'ten çok uzaklardaydılar. Bu sürgünlerin Paris'i, Madrid'den çok daha küçüktü, Quartier Latin'in tamamını bile kapsamıyordu. Irmağın karşı yakasına geçmiyorlardı tabii (bunun için yasal izin gerekiyordu); karşı yakada bilinmez bir burjuva ülkesi uzanıyordu, Les Temps Modernes ya da Sorbonne'un büyüklerinin (Leenhardt, Dumézil, Massignon, Griaule...) ortaya attığı aylık polemiklerin orada bir anlamı bile yoktu; nerede başlayıp nerede bittiğini hiçbiri bilmiyordu. Portekizli bir sürgün beni ırmağın karşısında, La Rochefoucauld Sokağı'na yakın bir semte götürmüştü; burası Cezayirli işçilerin çok sık gelip gittiği, domino oynanan küçük kafelerle doluydu. Bar Fomento'nun bitmez tükenmez sabah seansları sayesinde dominoda ustalaşmıştım; Mich'te, La Coupole'de yapılan oldukça entelektüel içerikli, İspanya kavramı konusundaki görüşümün er geç sorulduğu toplantılara oranla, kendimi bu küçük kafelerde çok daha rahat hissediyordum. Sürekli saldırgan olan oyunuma tek karşı koyabilen, elektrikten çok iyi anlayan, Harrach adında, Birmandreis doğumlu bir Cezayirli'ydi; şansımız yaver gidip de oyunda eş olduğumuzda, Portekizli sürgünün daima hüznü ve hoşnut bakışları altında ortalığı kırıp geçirirdik. Ağabeyim ve arkadaşları o sıralarda bir politik düşün dergisi çıkarmayı tasarlıyorlardı; çok gerekli gördükleri bu dergi bütün eğilimlere ve uluslara açık olacak, Pe-

*ninsula** adını taşıyacak ve 1950'de yalnızca iki sayısı çıkacaktı. Ben Afrika görüş açısının da eksik olmaması gerektiğini söylemekle yetindim; bunun üzerine Harrach'la bir arkadaş e ve geldiler –son derece önemli sorunların tartışıldığı bir toplantının ortasına düştüler– ve ağabeyim, Portekizli sürgünden başka kimsenin beni özlemeyeceği Paris'teki kalışımı noktalama zamanının geldiğine karar verdi.

Portekizli arkadaşım genç olmasına gençti –benim sandığım kadar olmasa da– ama asla politika konuşmak üzere masaya oturmazdı. Portekiz muhalefetiyle her tür ilişkiden kaçınırdı ve günde ancak bir kere, akşamüzeri, İspanyol arkadaşlarıyla ilişkisini kesmemek için ırmağın bu yanına geçerdi. Onlarla hâlâ konuşabiliyordu, ama yurttaşları konusunda... Sadece doğrudan eyleme inancı vardı, ama o bezginlik, mutlak coşkusuzluk durumuna gelmesine de eylem neden olmuştu. Adı Antonio'ydu, yanılmıyorsam Antonio Tomar Simoes; Coimbra yakınında bir köyde doğmuştu. Portekiz'e dönmesine hiçbir engel yoktu; ama PİDE'den** çok, kendinden korktuğu için, dönmemeyi yeğliyordu. Orada kendine hâkim olamıyordu, küçücük bir şey bile içindeki canavarı harekete geçirebilir, her tür deliliği yapabilirmiş gibi geliyordu ona. Bunları anlatırken yüreğini dolduran acıyı tutmaya çalışır, kaşlarını çatardı, alnı iki derin çizgiye dönüşürdü. Konuşmayı sevmezdi ve öğleden sonralarını daima Harrach'ın sağında beş numaralı oyuncu olarak geçirirdi.

Yıllar önce eylemci direnişe katılmış ve tam hatırlamıyorum, ya Carmona'ya ya da Salazar'a karşı suikast düzenleyen aşırı bir harekette yer almıştı. Olay kamuoyunda bir yankı yaratmadığı halde, sırf gururu yüzünden Portekiz'den ayrılmak zorunda hissetmişti kendini. Hazırladıkları salkım bombası, –yarım ton ağır hurda demir, vida, somun, kurşun– Carmona kilisedeki Te Deum'dan,*** her yıl küstahça kutlanan Portekiz devrimini anma töreninden dö-

* Yarımada. ** Portekiz Gizli Polisi. *** Şükran Töreni. (ç.n.)

nerken, Rolls Royce'unun altında patlayacakmış. Kafilenin dini törenden saat kaçta çıkacağını, hangi yoldan geçeceğini herkes biliyormuş; Rolls'un mecburen –Alfama Sokağı'nın dar zikzakları sayesinde– geçeceği bir lağım bacasına bombayı hiçbir güçlkle karşılaşmadan yerleştirmişler. Antonio pek uzakta olmayan, belirlenmiş noktayı görebileceği bir terasta mevzilenmiş. Antonio mendille işaret verdiğinde suikastçılardan bir başkası dürbünle sinyali görüp bombayı patlatmakla görevli adama iletcekmış. Her şey tıkrında gitmiş, ama ne Carmona'nın, ne de Salazar'ın kendilerine düzenlenen suikasttan haberi bile olmamış. Rolls'un da haberi olmamış; sadece diferansiyeli, patlamayla bir an hafifçe yerinden oynayan baca kapağına belli belirsiz sürtünmüş.

Meğer radikal grubun –her türlü tartışmaya kapalı, kendini doğrudan eyleme, yalnızca doğrudan eyleme adanmış– fişekçi uzmanı, bacanın namlu gibi geri tepeceğini hesaplayamamış. Baca kapağının Rolls'un diferansiyelini okşadığı sırada, yıllardır dağılmış durumda Cais do Sodre'de bir iskele babasına bağlanmış olan külüstür bir mavna –eskiden Tajo Irmağı boyunca yağ fıçıları taşıyanlardan biri–şiddetli ve anlaşılmaz bir patlamayla sarsılarak ikiye ayrılmış, üstü olduğu gibi havaya uçmuş, altı da birkaç saniye içinde sulara gömülmüş; bayram gününü fırsat bilip yurtseverlik kargaşasından uzakta, Cais'in durgun sularına tembel tembel olta sallayan amatör balıkçılar hayretler içinde olayı seyretmişler.

"Polis sonradan bir şey öğrenmedi mi?" diye sordum Antonio'ya.

"Polis hiçbir şeyden kuşkulandı ki. En kötü olan da bu zaten: Polisin cehaleti yurttaşları kendi vicdanlarıyla baş başa bırakır."

V

"Ben herkesi kendi çağının ürünü olarak gören doktrine katılmıyorum" demişti bana; üzerinden otuz yıldan fazla geçti.

"Carlyle?" diye sordum. ("Hepimiz biliriz, kimi dönemlerde dönemin önemli adamı bağıra çağıra aranır ama bulunamaz.")

Belki de Cock'ta isteksizce uzayan bir konuşma sırasındaydı bu. Ara sıra hafta içi bir gün güneş batarken Cock'ta buluşurduk; yol yordam öğrenmiş bir taşralı olduğunu düşünen Eloy, kıyıda kalmış, تنها yerlere olduğu kadar moda yerlere de alışık olduğunu arkadaşlarına göstermekten hoşlanırdı. Cock (ya da Cocq, hat-ta Cok, hangisinin doğru olduğunu hiç öğrenemedim, çünkü sokaktan görülecek bir yerde yazmazdı) kıyıda kalmış, تنها yerlerdendi. İlkgençliğimde çok yaygın olan bu tür yerlerin hepsi gibi Cock da çöküş dönemindeydi. İçki dışında kalabalık, çekici ve renkli bir dişi müşteri topluluğu da sunan büyük, merkezi barlar tarafından köşeye sıkıştırılmıştı. Cock'a gelenler, oranın geçmişini bilen, tatmış olan olgun erkeklerdi; küçük, yüksek tavanlı bir yerdi, barı çok ufaktı –bence her seçkin barın olması gerektiği gibi– az sayıdaki masalar, döşemeleri biraz aşınmış, yastıkları biraz gevşemiş kanape ve koltuklarla çevriliydi, tek iskemle bile yoktu. Merkezi bir bardan çok erkeklere mahsus bir gazinonun salonuna benzerdi; içlerinin hiç değişmeyen loşluğu, sakın, tembel konuşmalara davet ederdi müşterileri.

"Ne garip, devir nasıl tamamlanıyor" diye konuşmasına devam etti. "Birkaç ünlü, önemli adamın ortaya attığı bir fikirler bütünü zamanın ruhunu oluşturuyor, ama zamanın ruhu artık algılanır hale geldiğinde, tıpkı yıldızların parlaması gibi çok geride kalmış bir olay oluyor. Ne var ki, bu önemli adamlardan hiçbirisi zamanın ruhunun babalığını üstlenemeyeceği ve tarihsel düşünce de soykütüğü kalıplarından ayrılmayı beceremediği için, zamanın ru-

hunun hepsinin babası ya da anası olduğu çıkarımı yapılır. Güzel bir tersine çevirme; bundan da her dönemin bir rahim olduğu sonucu çıkarılıyor.

"İmdat!" dedi alacakaranlıkta bir ses. Yoruma yapılan bir yorum muydu, yoksa kendi eseri karşısında bir ünlem mi, anlamadık.

Bize yakın sayılabilecek bir masada bir beyefendi kahve fincanını kenara itmiş, ağızlıkla zincirleme sigara içiyor, bir yandan da doludizgin yazarak önündeki sayfaları dolduruyordu. Ara sıra durup tavana sigarasının dumanını üflüyor, tekrar ilham alıp hızlı hızlı yazmaya devam ediyordu. Ufak tefek, keskin hatlı, heybetli burunlu bir adamdı. O dönemde herhangi bir saatte herhangi bir kafeye girdiğinizde, dipte bir masada oturmuş, ağızlıkla sigara içerek aralıksız yazan bir edebiyatçı görürdünüz. Bazen aradan çok zaman geçtikten sonra yazılanlar yayımlanırdı –bir makale, komedi ya da roman– ama çoğunlukla bunlar dosyalara girip unutuşun kucığına gömülürdü. 40'lı yılların sonunda İspanyol kültürünün vardıgı dev boyutların bugün ortada görünmeyişi, başka türlü açıklanamaz. (Yıllar sonra Rafael Vázquez Zamora'yı tanıdım, uzun boylu bir adamcağızdı –Ferlosio'nun dediğine göre iki sesi varmış– gözlük camları şişe dibi gibiydi; adını hatırlamak bile istemediğim Katalan bir yayıncının edebiyat danışmanlığını yapıyor, yayımlanacak kitapları okuyup değerlendiriyordu. Aşğılık adamın biri olan yayıncı, sıcak bir yaz gecesi bizi lüks bir restoranda yemeğe davet etti. R.V.Z. önden bir *gazpacho** istedi; çorbanın suyu konduktan sonra, bir başka garson saygıyla yaklaşıp ufak ufak doğranmış ekmek, soğan, biber, domates, daha bir yığın şey dolu tepsiyi getirdi. Garsonun sorusuna dalgın bir "evet" cevabı verip arkasından da beklenen "yeter"i eklemeyince, garson ekmeklerin hepsini kâsesine dökmek zorunda kaldı. R.V.Z. *gazpacho*'nun servisiyle ilgilenmektense edebiyattan söz etmeyi kat

* Soğuk sebze çorbası. (ç.n.)

kat yeğlerdi; sıra soğana geldiğinde, aynı şey tekrarlanınca, kâse taşı, çorba tabağa döküldü; bibere sıra geldiğinde taşkın masa örtüsüne, domatese geldiğinde ise karımın eteğine –R.V.Z.'nin yanında oturuyordu– doğru genişledi; karım felaketin önünü almam için yalvaran bir bakış fırlattı bana. Haliyle ben böyle bir müdahalede bulunmadım. Garson nihayet o dolu tepsiyi tamamen boşaltıp çekildiğinde R.V.Z. bir "mersi"yle yetinip *gazpacho*'dan çok, o sıralarda basında sık sık yer alan "geçen fırtınaların hasarı"nı andıran yemeğiyle yüzleşti. Yemekten sonra kendisini yolumuzun üstünde olan evine bıraktık. Yolda sessizlik olmasın diye çok roman okuyup okumadığını sordum. "Roman mı?" deyip şaşkınlıkla yüzüme baktı. Biraz bozularak, "Roman taslağı demek istiyorum" diye düzelttim. "Taslak mı? Roman mı? A tabii, okumaz olur muyum, bazı taslaklar ve romanlar okuyorum; özellikle roman, çok roman okurum; her tür, her çeşit romanı okurum; yüzlerce roman okudum, ne yüzlercesi, binlerce, binlerce roman okudum; romandan başka bir şey okumuyorum; bütün gün roman okuyorum; roman okumaktan başka şey yapmıyorum; milyarlarca roman okudum, herhalde okumadığım roman kalmamıştır." İneceği yere gelmiştik, ben arabanın kapısını açmak için kolumu uzattım; ama yerinden kıpırdamıyordu, gözleri, kalın gözlük camlarının ardından belli olmayan bir noktaya dikilmiş, düşünceleri roman evreninin yıldızlarında kaybolmuştu. Sanırım kısa süre sonra öldü –1968'den söz ediyorum– son görüntüsü belleğime kazılı kaldı: La Habana Caddesi'nin gölgeleri arasında uzaklaşırken bir yandan "romanlar, romanlar, milyarlarca roman..." diye tekrarlıyor, bir yandan da sanki bir kâbustaki sorgucuları dağıtmak istemiş gibi elini alınının üzerinde sallıyordu.)

Otuz beş yıl öncesinin Madrid'inde, kafe köşelerinde ağızlı-ğıyla sigara içip dolmakalemiyle yazı yazan yazarlara çok sık rastlandığını söylüyordum; günümüzde böyle bir görüntü ender çıkar karşımıza. Pipo gibi, belki pipodan da fazla, belli bir kişilik damgası vuran bir araç olan ağızlığı kullananlar bile seyrek; genel

olarak, ağızlık kullananların incelikli, zarif, biraz tuhaf, özel beğenilere sahip ve hanımlara epeyce düşkün kimseler oldukları düşünülür. Şöyle ki, ağızlık, bir yazarın kişiliğini ve tarzını, yaşadığı dönemden daha çok etkileyebilir; çünkü bir dönem bütün tarzları içinde barındırır –çağdışı olanları bile– oysa ağızlık kullanan bir yazar için soylu olmak neredeyse bir zorunluluktur. Bunu doğrulayan bir gerçek de şu: Günümüzde çok az kişi ağızlık kullanıyor –fildişi, gümüş ve bağa ağızlıkların yerini alan, eczanelerde satılan o ne idüğü belirsiz hijyenik nesneleri kullananları sayıma dahil etme gereği görmüyorum– bunun yanı sıra, soylu yazarlar, Fransa'da bile, büyük ölçüde küstah yazarlarca ezilip temelli ortadan kalkmış görünüyor. Sanırım ağızlığın ekonomik bir yararı da var; yazmak için sigara içmesi gereken kişi bunu ya Bogart gibi dumanı gözüne dolayarak (sert bir tarzı belirleyen havaya kalkmış kaşla birlikte) yapmak ya da sigaranın büyük kısmının kül tablasında ziyan olmasına katlanmak zorundadır. Yoksul ve soylu yazar her zaman tuzukuru yazardan daha gözüpek olmuştur; çünkü rekabete karşı mücadele edebilmek için odanın lüksünden ve hanımın erdemlerinden çok, aşk sanatına ve kurnazlığa ağırlık vermek zorundadır; kısacası, aristokrata talihsiz olduğunu hissettiren bir melezdır.

"Yoksulluğuna bir de ağızlıkla sigara içmesi eklenirse," dedi Eloy (zaten Cock'ta bulunmamızın nedeni buydu; Holmes kardeşler arasında geçen bir konuşmayı taklit etmek için bulunmaz bir ortamdı: loş ve yüksek tavanlı) "antik çağlardan bir Titan'la karşı karşıya olduğumuz sonucuna varabiliriz."

Keskin hatlı beyefendi ateş istemek bahanesiyle masamıza yaklaşıp Luis Martín-Santos'un sıkkin bakışlarını fark etmeden toplantımıza katıldı.

"Baylar, sizden izinsiz, konuşmalarınızı dinlemekte sakınca görmedim; kimi görüşler bana yerinde gibi geldiyse de, çizdiğiniz Ortega portresinin hiçbir şekilde aslına uygun düşmediğini belirtmekten kendimi alamıyorum. Siz gençlerin birtakım putkırıcı ta-

vırları benimsemekte haklı olduğunuzu yadsımak istemem, ama sanırım alaycılığı pek ileri götürdünüz. Ortega hiç kuşkusuz, hâlâ en önde gelen aydınımızdır ve ağızlıkla sigara içmek zorunda kalması, baylar, bunun tek nedeni felsefi bir sistem yaratamamış olmasıdır. İzninizle kendimi tanıtayım: Ben Profesör Félix de la Fuente, sizi temin ederim ki, kendi felsefi sistemini kurmayı başarmış çok az İspanyol'dan biriyim –belki de tek İspanyol'um, kuşkusuz tekim."

Luis Martín-Santos o sıralarda Jaspers okuduğundan küstahlık etme hakkını görüyordu kendinde, biraz kızgın, sordu: "Terimin gerçek anlamıyla felsefi bir sistem mi yoksa sudan bir şey mi?"

Profesör Félix de la Fuente istifini bozmadan cevap verdi:

"Bu, evrenin bilimsel olarak anlaşılması temeline dayanan, ama aynı zamanda günlük hayatta sayısız yararı olan bir felsefi sistemdir."

"Peki, eski sanatın gizlerinin çözülmesine yararı var mı?" diye sorma cüretinde bulundum.

"Eski sanatın gizlerinin anlaşılmasında da etkindir," dedi Profesör Félix de la Fuente ve (daha sonra anlaşılacağı gibi) esprisiz biri olmadığını göstermek amacıyla ekledi: "Kimi çağdaşların anlaşılmasında da."

Bu tanışmadan sonra Profesör Félix de la Fuente'yle arkadaşlığımız yıllar boyunca sürdü, ama sürekli bir ilişki şeklinde değil de, tek tük toplantılarda gelişti. Hemen her zaman öğleden sonraları, loş bir kafede, eski bir haftalık dergiye göz gezdirerek saatlerini geçiren yaşlı bir garsondan başka kimsenin olmadığı Cock'ta görüşürdük. Bundan kısa bir süre sonra, ortak bir dostumuz, Profesör Félix de la Fuente'nin Valladolid'de seçkin bir dinleyici kitlesine felsefi sisteminin ana hatlarını tanıtmak üzere verdiği konferansı anlattı. Olayın uydurma olduğundan hep şüphelenmişimdir, ama Profesör'ün belli kişisel özellikleri –dobra dobralığı, kurallara aldırmaıyışı, bilimin gücüne olan inancı– olayın gerçek ol-

ması ihtimalini desteklediğinden, özetlemekten kendimi alamıyorum. Profesör Félix de la Fuente belli kapsamdaki bütün felsefi sistemlere bir ad verme gereği duyardı, kendi sistemine de "mutlak-görecilik" adını vermişti. "Sayın bayanlar ve baylar, sizlere mutlak-göreciliğin, evrenin bilimsel olarak kavranmasına dayanan, kendi özgün felsefi sisteminin esaslarını açıklayacağım." Profesör Félix de la Fuente Valladolid'deki konuşmasına bu sözlerle başlamış. "Ancak, kuşkusuz çağdaş bilimin ilkelerinden habersiz olan sizlerin, böyle bir sistemin temellerini kavrayabilmeniz için, kolayca anlaşılabilir bir örnekle işe başlamak yerinde olacak: Baylar, bayanlar, öyle bir adam düşünün ki erkeklik organı buradan Madrid'e kadar uzansın. Hep bir ağızdan bağırırdınız: Vay be ne kamış!" Olaya tanık olduğunu söyleyen dostumun anlattığına göre, bu noktada homurdanmalar başlamış, birçok kişi salonu terk etmiş, dinleyicilerin sayısı yarıya inmiş. Ama Profesör Félix de la Fuente'nin konuşmasına devam etme cesaretini yitireceği düşünülemezdi: "Şimdi de bu adamın boyunun buradan aya uzandığını düşünün. Eminim hepiniz hiç tereddütsüz şöyle bağırırdınız: Sefil cüce!" Dostumun anlattığına göre, Profesör Félix de la Fuente'nin Valladolid'deki konferansı bu noktada sona ermiş.

VI

Eloy, Madrid'de yaşadığı süre boyunca kaldığı sayısız pansiyonun birinde Don Mariano'yla tanışmış ve konuşmaya geçecek kadar ilginç bir tip olduğunu düşündüğünden, kafeye getirmek gafletinde bulunmuştu. Bizim gençliğimiz temelde sadakatsiz idiye, bunun başlıca nedeni, ülkenin saygıya değer çok az şey ve kişi üretmiş olmasıdır. Gençliğimizin önemli simaları, günümüzde mermere dönüştürmeye çalışanlar olsa da, aslında hep çamurdan heykellerdi. Saygıya değer şeylerin olmayışı, bir anlamda özgürlüğün ala-

nını genişletir, devlet ve ailenin güvenlik kuruluşlarının, organlarının ve araçlarının denetimi dışındaki birtakım yollardan geçerek egemen baskıdan kurtulmayı sağlar.

Bir önceki kuşak bizden daha sadıktı; hiç değilse geçirdiği felaketler sırasında, kimi düşünce, kurum ve kişilere, bizim kuşak için anlaşılmaz olan bir sadakati gösterebildi. Örneğin bütün akrabalarının ve arkadaşlarının dediğine göre çok şen şakrak olan bekâr bir teyzem, hayatı boyunca Gong'dan başka bir sinemaya adımını atmadı; sinemanın biletçisi ve yer gösterici, çarşamba öğleden sonraları ona salondaki en iyi yerlerden birini ayırırdı. Sadakati, programın çekiciliğine daima ağır basardı; öyle ki, film tartsa teyzem aynı filmi on iki hafta üstüste seyretmek zorunda kalırdı. Aslında bu teyzem için pek önemli değildi, çünkü modern sinemanın (gençliğinin, Bertini ve Barrymorelar'ın sinemasının tersine) son derece tekdüze, oyuncu kadrosunun pek zayıf, içeriğininse çok kısıtlı olduğundan kesinlikle emindi. Buna karşılık bizim kuşak için Gong, Figaro (korku, cinayet ve macera filmlerinde uzmanlaşmıştı), Do-Ré (iyi filmler sineması), Pleyel (aşk ve macera) ve Colón (Royalty'den önce) arasında hiçbir fark yoktu.

Don Mariano başka bir çağın adamı, eski bir hovardaydı. Alhambra Pasajı'na pek uzak olmayan bir pansiyonda otururdu. Görmüş geçirmiş bir adamdı, mütevazı aile servetini tükettiğinden beri ondan bundan para sızdırarak, şantajla geçiniyordu. Onun kollarından (dediğine bakılırsa Don Tirso Escudero'nunkilerden daha cömert kollar) geçmemiş bir varyete ya da kabare aktrisi yoktu (başaktrisler ve balerinler dahil); bir zamanların Madrid'ine ait o kadar çok hikâyesi vardı ki, sanat toplantılarının vazgeçilmez adamı olmuştu. Aslında, içtiği kahvenin parasını bir punduna getirip ödeten, ilginç ya da hoş bir tek hikâye anlatmayı beceremeyen, saplantı halinde hovardallığıyla övünen bir Antofagastalı'ydı. Üstelik hiç geçmeyen, can sıkıcı bir öksürüğü vardı; her görüşmemizde mutlaka sigara içenlere özgü o öksürük nöbetine tutulur, boğazını temizlerken herkes susmak zorunda kalırdı. Hatta öksü-

rük nöbeti yüzünden toplantıyı bitirecek kadar ileri gittiği de olurdu. Bir keresinde neredeyse yalnız kalmıştı; böylesine düşkırıncı bir toplantının ardından eve gitmemekte direnen iki-üç kişi vardı sadece, Jesús Olasagasti esprisini patlattı: "Don Mariano, bakalım yarın da sizi öksürten çıkacak mı?"

(Jesús Olagasti 1956'daki ölümünden hemen önceki yıllarda Madrid'e az gelirdi. Çok zayıf düşmüştü, San Sebastián'dan ancak Bilbao'da ya da Madrid'de bir portre –genellikle sosyete hanımlarının portreleri– yapmak için, ya da Valdecilla Senatoryumu'nda kaplıca tedavisi görmek için ayrılırdı; tedavi, alkolü kesinlikle bırakması içindi. Bu tedavilerin etkili olmadığını görünce, aramızdan biri –belki de ben– tedavinin hiçbir işe yaramadığı yeterince kanıtlandığı halde, niçin Valdecilla'ya gitmekte ısrar ettiğini sordu bir gün. Jesús –özür diler gibi bir tonda, ama hıçkırıklar arasında, bıyığının ucunu ısıra ısıra– senatoryumdaki her tedaviden sonra kendini çok daha güçlü hissettiği gibi, düşünce ve duygularının arındığını, hatta daha rahat, daha iyi resim yaptığını söyledi. Bunu göstermek için anlattığı hikâye, günümüzde hakkında neredeyse hiçbir şey bilinmeyen bu adamın ruh inceliğini ortaya koyar. Yıllar önce, senatoryumdaki bir arkadaşı tedavi sırasında Tanrı'nın sesini duymuş; bunun üzerine şarabı temelli bırakmakla yetinmeyip senatoryumdan çıkar çıkmaz, bir an önce rahiplik eğitiminin geçmek ve hayatının geri kalanını ruhların çobanlığına adanmak üzere soluğu memleketinin papaz okulunda almış. Adam taşralı bir toprak sahibi olduğundan çok iyi eğitim görmüş bir kişiymiş, papaz onu hızlandırılmış bir öğrenimden geçirerek üç yılda papazlık rütbesi almasını sağlamış; ama adam hayatını düzeltmek ve bahtsızların yardımına koşmak için öyle sabırsızlanıyormuş ki, bu süre bile ona uzun gelmiş. Ayrıca bu arkadaşı –iyi huy-lu, inancı kuvvetli bir adammış, tek kötü alışkanlığı şaraba olan düşkünlüğüymüş– yörenin en iyi barlarındaki engin deneyimi sayesinde tam bir insan sarrafıymış. Bütün bunlar, mükemmel bir köy papazı olmasını sağlamış; ünü Cantabria ilinde yayılmaya

başlamış; en ücra köylerden insanlar ona danışmaya, onun ellerinden şaraplı ekmek yemeye ya da sadece hayır duasını almaya gelir olmuşlar. Aramızdan biri, herhalde o sıralar geçmişin bıraktığı silinmez izlerle ilgilenen Martín-Santos, sordu: "Peki, hoppa, eğlence düşkününü ve içkici geçmişinden hiçbir şey kalmadı mı geriye?" "Hayır, mükemmel bir papazdı" dedi Jesús. Sonra, delici bir bakış fırlatıp ekledi: "Pekâlâ, madem sordun, söyleyeyim; derler ki geçmişinden küçük, zararsız bir iz kalmış: Ayin sırasında, tam takdis anında, sağ ayağını barın ayak konacak yerini arar gibi kaldırmış.")

Don Mariano'nun, gençliğinde Paris'te fırtınalı bir hayat yaşadığı söylenirdi (kendisi de söylerdi). Fırtınalı bir gençlik yaşayabilmek için mümkün olan, hayal edilebilecek bütün çabaları boş yere göstermiş olan, gençliğimizde Paris'te sürtmek için bir elimizi feda edebilecek olan bizler, hepimiz, bu tür bir iddiayı küçümsemeden kaldıramazdık. (Benim kuşağımdan Paris'te fırtınalı bir gençlik yaşamayı başaran tek kişi, Carlos Torroba oldu; onunki gerçekten fırtınalıydı, Don Mariano'nunki gibi değildi; o kadar fırtınalıydı ki, Yabancılar Lejyonu'nda, Albay Vandenberg'in emrinde Dien Bien Phu'da Viet'lere ateş ederek son buldu.) Ama Don Mariano kendi fırtınalı gençliğinin Parisi'nde, bütün ressamalar ve bohemlerle, ressamların sevgilileri ve modelleriyle, hatta bir de kontesle tanıştığını iddia ederdi. Don Mariano'nun insanlardan para sızdırarak, şantajla geçindiği söylenirdi; Paris'teki fırtınalı gençliği sırasında ilişkide bulunduğu bir hanımın, uzun yıllar önceki genç ve çalışkan İtalyan öğrenci sevgilisi, azmi, zekâsı ve uyanıklığı sayesinde sonraları papalığa kadar yükselmişmiş. Don Mariano –hazinenin değerinden şüphelenip– sevgilisinden küçük bir ateşli aşk mektupları paketi çalmış; paketin asıl sahibi genç öğrenci ya da diplomat, Roma'ya dönüşünde mektupları yanında taşımak tehlikesini göze alamayıp sevgilisine geri vermişmiş; sevgilisi de kendi aldığı mektuplarla bunları birleştirip mavi bir kurdeleyle bağlamışmış. Don Mariano, İspanya'ya dönünce bu değer-

li paketi Madrid'de bir bankaya teslim etmiş, çektiirdiği fotokopileri her ay başı, aksatmadan Papalık Büyükelçiliđi'ne (Papalık Büyükelçiliđi, Papalık Büyükelçisi sokağında olduğu sıralar) bizzat götürür, giriş holünden öteye geçmeksizin bir sekreterden, fırtınalı gençliğinin sonucu olan sesi kısık yaşlılığını uzatmasını sağlayan düşük miktarda parayı almış. (Uzun yıllar sonra, 60'lı yılların umuttan tümüyle yoksun, diktatörlükle mücadele edebilmek için gözlerini tekrar dođauřtú güçlere çevirmiş benzeyen İspanyası'nda, Papa Hazretleri VI. Paul'un Largo Caballero'nun gayrimesru oğlu olduğu ve rahmetli annesinin ölüm döşeğinde geleceğın papasından, Franco'nun işini bitirmek için vaaz dahil hiçbir çabayı esirgemeyeceğine dair söz aldığı rivayet edilecekti.)

Eloy'un o belalı davetinin sonucu olarak Don Mariano'ya aylar boyunca katlanmak zorunda kaldık. Don Mariano bu süre boyunca yaraya tuz basar gibi maceralarımıza ortak, dostlarımızla dost göründü. Bir süre, ondan kurtulmak için türlü çeşitli stratejiler tasarlamaktan başka şey yapmadık; sonra kafemizi ve toplantı saatimizi değiştirdik, hatta Eloy evinden taşındı. (Aslında böyle bir şeyi yapmak için bahaneye ihtiyaç duymazdı, ama fedakârlık yapıyormuş gibi davrandı.)

Hepsi boşunaydı; nereye gidersek gidelim, yerimizi hayırsever birinden öğrenen Don Mariano karşımıza çıkıveriyordu mutlaka. Suç Eloy'un olduğuna göre çözümü de onun bulması gerekiyordu. Buldu da, ama Profesör Félix de la Fuente'yi kaybetme parasına; bunun için hiç affetmeyeceğim Eloy'u. Büyük ihtimalle, hiçbir şey yokmuş gibi bir gün Don Mariano'yu Cocq'ta bir kahve içmeye çağırıp ona çaktırmadan garsona bir ay boyunca içeceği otuz kahvenin parasını verdi ve gerekirse, kahveleri "ismini vermek istemeyen bir beyefendinin" ısmarladığını söylemesini tembihledi. Herhalde o sıralar müthiş "Universitas"ını tamamlamakta olan Profesör Félix de la Fuente'nin o günlerde kafeye yolu düşmüştü. Don Mariano, Profesör'ün masasına oturup yapışmış olmalı; Profesör de bazıları incelemesinde ilginç gramer örnekleri

olarak yer alabilecek, bol anekdotlu bu yeni dostluğa karşılık, eserini tamamlamayı ertelemek zorunda kalmış olsa gerek. Ne birinden ne öbüründen hiçbir haber almadan uzunca bir süre geçirdik. Sonunda aramızdan biri, ayrı ayrı ikisinin de ne yaptığını merak etti ve neler olup bittiğine bakmak üzere Cocq'a gizlice bir ziyaret yapmaya karar verdik. Aynı masada oturuyorlardı; biri öksürüp tıksınıyor, öteki her zamanki gibi kâğıtlarını yazılarla dolduruyordu. Ama ikisi de bizimle zerrece ilgilenmediler, tıpkı karşılıklı ilişkilerinde yeni bir dünya keşfeden ve bu dünyada kendilerini yeniden yaratmak, tanışmadan önceki dünyayla aralarındaki farkı vurgulamak için eski arkadaşlıklarından, ilişkilerinden vazgeçen âşıklar gibiydiler. Don Mariano'nun öksürüğü daha yumuşak, daha dayanılır, Profesör Félix de la Fuente'nin bilinci de –tesadüfen alıp okuduğum bir sayfaya bakılacak olursa– daha az çapraşık, daha anlaşılır geldi bana:

"Ruhu öyle çevrimsel yollardan eğlendirmek gerekir ki, daha hafif ve hareketli bir sosyal hayatta neolojizmleri ve kelime oyunlarını sergileyip kavrayabilsin. Bunu şu İngilizce deyiş gibi çift anlamlı tevriye sanatıyla yapmak gerek:

"The man that that that 'that' says, says that that that 'that' is that, and that that 'that' is so."

VII

Finlandiya yolculuğu kısa bir mola gibiydi. Eğitimini tamamlayıp meslek hayatına atılacağı sırada, kendi geri kalmış ülkesinden başka pek bir şey tanımayan biri için kısa ve iç açıcı bir mola. 1953 yazıydı. O zamanlar İAESTE adında (İnternational'la başlayıp Exchange'le biten) çok başarılı bir kuruluş vardı –sanırım hâlâ var– bu kuruluş Avrupa'da, teknik konularda öğrenim gören son sınıf öğrencilerinin bir yaz mevsimi boyunca bir başka Avrupa

ükesinde bulunmalarını sağlıyordu. 1953 yazında Eloy İskoçya'ya gitti, Jorge'yle ben de Finlandiya'ya; o Laponya'da Oulu'ya, ben Helsinki'ye.

İlk güçlük, yurtdışına çıkmak için pasaport ve çıkış izni alabilmektir; üstelik askerliğini yapmakta olan biri için çıkış neredeyse yasaktı. Ama ben İPS'den –yanlış olarak Üniversiteli Milisler olarak adlandırılan birlik– yararlanmayıp kafamın dikine, doğrudan taşrada bir kışlaya acemi er olarak katıldığımdan –çoğu çocuk, çok sayıda suçluyla birlikte– ne sınıf arkadaşlarımla ne de askerlik arkadaşlarımla yararlanamadığı birçok ayrıcalığın tadını çıkardım. Bir gün yüzbaşıya (Yüzbaşı Medina, mükemmel ve anlayışlı bir subaydı) çok önemli bir bursla yurtdışına çıkmam gerektiğinden yemin törenine katılamayacağımı söyledim. Yüzbaşının albaya, albayın Askeri Vali'ye ve Vali'nin de Kurmay'a yazacağı dilekçe ve resmi başvuruları ben kaleme aldım. Birkaç gün sonra –hâlâ üniformalı ve gerekli saygıyla– kendimi Madrid'de, Savaş Bakanı'nın ağzından Mareşal'e, onun ağzından da Askeri Vali'ye resmi mektuplar yazarken buldum. Yani bütün resmi yazışmayı –hem üstlere, hem de astlara yazılanları– kendim kaleme aldım, daktilo ettim, imzalattım, mühürlettim ve gerekli yerlere gönderdim. Bu da işimi adım adım izlememi ve pasaportumu iki-üç ay gibi şaşırtıcı derecede kısa bir sürede almamı sağladı. (O zaman şunu keşfettim: Asker işbirliği yapmayı kabullendiği sürece askeri çark, en kolay harekete geçirilebilen mekanizmadır; belki de disiplin kötü eğilimlere verilen bir cevaptır, otoriter davranış da, başkanın itaati sağlamak için yaratmak zorunda olduğu mizacın geleneksel görünümü. Bu mizacın önündeki engelleri kaldırmayı başardığınızda görünüm değişir, anlayış belirir, hatta katılık iyicil ve yumuşak davranışa dönüşebilir. Acemi erlerin anlamsız dilekçeleriyle başa çıkamayan yüksek rütbeli subaylar benim dilekçe yazıp daktilo etmek ve göndermek konusundaki yeteneğimi gözardı edemezlerdi; doğal olarak benden yararlandılar, bir de baktım Madrid'de bir ofiste –"seçkin kişi" olarak– tugayın altı ay bo-

yunca biriktirdiği resmi mektupları yazıp daktilo ediyorum. Aralarından birini hatırlıyorum; bir er, askere gitmeden önce, bekli de tam "silah altına alınmadan önceki gece" hamile bıraktığı kızla evlenebilmek için Tomelloso'ya gitme izni istiyordu. Dilekçede ayrıntıya girilmemekle birlikte, "gerekçe olarak belirtilen" kişiden söz etmek zorundaydım, "belirtilen gerekçe"yi doldurmaya sıra geldiğinde, ne yazmam gerektiğini onbaşıya sordum; hepsini okuduktan sonra büyük bir ciddiyetle cevap verdi: "Şöyle yaz: Tomelloso'lu bir bayan." Bir başka seferinde de subay mutfağının üç ayda bir yapılan kiler envanterinin başında, dev bir hasır sepetin içindeki yumurtaları saymak durumundaydım. Yumurtalardan birini kıranım korkusuyla işleme nasıl bir dikkatle başladığımı gören çavuş beni azarladı: "Daha önce hiç yumurta saymadığın belli!" "Saymadım çavuşum." "Sana bin kere söyledim, ibneler gibi çavuşum deme bana, bir daha sefere fazla nöbet yazarım." "Pekâlâ, ama gene de şunu bilmenizde yarar var: ismi iyelik ekiyle kullanmak yanlış değildir, hatta bazen daha doğrudur." "Bu saçmalıkları kes de yumurta saymayı öğrenmeye bak sen. Orduda öğrendiğin şeyleri başka yerde öğrenemezsin." "Yumurta saymak gibi mi?" "Evet. Hayatta insana yardımcı olan faydalı şeyler. Yumurta altışar altışar sayılır, iki eline üçer tane alacaksın, hadi bakalım. İşte böyle." "Saydıklarımı ne yapacağım peki?" "Şuradan boş bir sepet getir, saydıkça ona doldurursun, anladın mı? Şu erler yok mu, hayatla ilgili hiçbir şey bilmezler. Sözüm ona mühendis olacaksın, yumurta saymayı bilmiyorsun." Bunları söyleyip gitti, ben de o güne kadar karşılaştığım en çözümsüz sorunlardan birinin karşısında çaresiz kaldım: İki elim doluyken sepetin dibine altı yumurtayı nasıl yerleştirecektim? Çözümü sonraya bırakıyorum.)

1953 yılının haziran ya da temmuz ayında Eloy'la ben Paris'e gittik. Burada sefiş bir gençliği yaşamının yollarını boşuna aradıktan sonra birimiz Stirling'e, öbürümüz Helsinki'ye gitmek üzere ayrıldık. Yolculuk en ucuz mevkide dört-beş gün sürüyordu; gündüzleri muşambanın üzerinde, geceleri Brüksel, Osnabrück,

Hamburg, Kopenhag ya da Stokholm'de istasyona yakın bir pansiyonda. Stokholm'de, ya Helsinki'ye giden İsveç gemisine ya da Turku'ya giden Finlandiya gemisine binmek gerekiyordu. Her defasında –gidişte, dönüşte ve masrafa boşverip krallar gibi yaşamaya karar verdiğimiz bir hafta sonunda– Finlandiya gemisinde karar kıldık; "Wellamo" üç bin tonilatoluk, Turku'ya kayıtlı, Joseph Conrad zamanından kalma bir körfez gemisiydi. Her yanı aşınmıştı, bütün parçaları dikeydi –pruvası, güvertesi, direkleri, bacaları– buna karşılık İsveçli rakibi "Birger Jarl", Göteborg tersanelerinden yeni çıkmıştı, aerodinamik kurallarına uygun çizgilere sahipti. "Wellamo"nun bütün bir gün boyunca yaptığı yolu "Birger Jarl" on saatten kısa bir sürede alırdı. Baltık Denizi'nin koyu renk, mat bir tezgâh üzerindeki opal rengi ipek kumaş parçasını andırdığı bir sabah vakti iki gemi karşılaştığında, "Wellamo" İsveç gemisinin dalgası yüzünden alarm durumuna geçer, zor durumda kalır, kaçınılmaz biçimde sallanırdı. Sallantı ancak anayurdun adalarının sakın sularında yatıştır, gemi, evinin kapısından girmeden önce gömleğini çekiştirip duruşunu düzelten sarhoş gibi eski dimdik haline dönerdi. Saygıdeğer kimseler ve İsveçliler "Wellamo"ya binmezdi. Bir güverte biletiyle yol boyunca bedava içki içilirdi, gemiden çok bir kermesi andırırdı; yolculuğun doruk noktası da, "Birger Jarl"la karşılaşma anıydı. Finlandiyalılar İsveç gemisini haykırırlar, müstehcen hareketlerle selamlar, yine şişeler açılır, herkes birbirini kucaklardı. Ondan sonra dans başlar, ardından da çiftler yelkenin altında doğal güdülerini ve tutkularını yatıştırmak için filikalara koşarlardı. Filikanın o sırada dolu olduğunu belirtmek için bir kadın eşyasını pruvasından sallandırmak âdettendi. (Övgüye değer bir yöntem.) (Eylül ayının altına boyalı bir gününde, çok üzücü koşullarda Jorge San Juan'la birlikte Stockholm'e "Wellamo" ile yaptığım dönüş yolculuğunu anlatmayı sonraya bırakıyorum.)

Helsinki'de birlikte birkaç gün geçirdikten sonra Jorge Laponya'ya gitti, ben de Otaniemi'ye. Otaniemi, çamlar, huş ağaçları ve

göllerin arasında, sincaplarla, orta boy bir köpek iriliğinde koca tavşanlarla dolu bir şehirdi; bir önceki yılın olimpiyatları için yapılmıştı. Şehirde dolaşırken dikkatsizlik sonucu mızrakla vurulmak işten bile değildi; Finlandiyalılar olur olmaz yerlerde koşarak mızrak atmaya çok meraklıydılar. Helsinki'de Helsingin Kaupungin Sähkähäläitos'ta çalışmaya başladım; başta çikolata fabrikası sandığım yer Belediye Elektrik İşletmesi çıktı. O sırada, Alvar Aalto'nun en iyi işlerinden biri olan Helsinki Körfezi Termik Santrali'nı yapıyorlardı. Ben gittiğimde bir grup iş başındaydı, Santral binasının son işleri yapılıyordu; beni elektrikçi ustabaşı yardımcısı olarak görevlendirdiler. Ustabaşı, aşağı yukarı benim yaşlarımda bir adamdı, bütün sırtı dövmeiydi (dövmeleri yaptırmak için tam bir yıl boyunca para biriktirmişti); belinin bir yanında daima kemerine bağlı bir çekiç, öbür yanında da Finlandiyalı'yım diyen her erkeğin üzerinde bulundurması gereken *puukko*'sunu, meşhur Lapon hançerini taşırdı. (Silolardaki kabloların montajı sırasında başıma gelenleri, yerleştirilmesinde bizzat çalıştığım otoregülatör yüzünden birkaç dakikada bilmem kaç kilovata dönüşmeme nasıl ramak kaldığını bir başka sefer anlatırım.)

Pek tabii ki bir genç kızla tanıştım, tekstil fabrikasının desen atölyesinde çalışıyordu. Kız, sanatçı duyarlılığına sahip olduğu kanısındaydı. İçinden sanatçı duyarlılığının bir pınar gibi fişkırdığını hissedenden her Finlandiyalı kendini desene adar; kimi lirik kompozisyonlar yapma cesaretini kendinde bulurken, kimi de rengeyiklerinin süslediği manzaralarla yetinir. Adı, yanılmıyorsam Hjörđi'ydi, Katalancadaki Jorge gibi. Bir hafta sonu beni ailesinin Helsinki yakınlarındaki evine davet etti; ev kırın ortasındaydı, saunası vardı, göle bakıyordu, bol bol pavurya yiyecektik. Finlandiya'da o zamanlar otobüsten başka ulaşım aracı yok gibiydi. Voivo ve Scania marka otobüsler ormanların, göllerin kenarından geçen dar toprak yollarda sarsıla sarsıla gidip gelirdi. (Sovyet üssü Porkkala'dan, pencereler tahtalarla kapanmış, her vagonda Yoldaş Timoşenko'nun unuttuğu süngüsü takılı bir Rus nöbetçisiyle geçti-

ğimiz Turku-Helsinki tren yolculuğunu anlatmayı bir başka sefere bırakıyorum.) Neyse, o cumartesi öğlen işten çıkınca içki alış-verişimi kendi küçük mahallemizde halledip haftalığımı cebime koydum ve otobüs terminaline giderek Hjörđi'nin adını yazıp da vermeyi akıl edemediği köye bir bilet istedim. Köyün adını üç kere tekrarlatıp telefon rehberi kalınlığında bir tarifeyi birkaç kere çevirdikten sonra 300 marktan fazla bir para karşılığında bir gidiş bileti verdiler elime ve kalkış saatiyle peronunu söylediler. Haftada yaklaşık 500 mark kazandığım ve bu parayla ancak çarşamba gününe kadar sıcak yemek yediğim (çorba, makarna kabilinden şeyler), sonraki günlerde de karnımı seyyar satıcılardan doyurduğum düşünülürse, o biletin mali durumuma indirdiği darbe anlaşılabilir. Ama daha da kötüsü (belki de iyisi), cumartesi gecesini yolda geçirdim ve pazar sabahı pat diye kendimi Karelia'nın kuzeyinde, Helsinki'nin 600 km. kadar uzağında, Rus sınırına yakın, beş-altı ahşap evden oluşan bir köyde buldum; cebimdeki 200 mark dönüş parasını ödemeye yetmiyordu. Ama tabii ki durağın yakınında bir kantin vardı, o her zaman temiz, ahşap, ortasında bir kavanoz hardal, bir karabiber değirmeni bir de keççap şişesi bulunan küçük masalarıyla, değişmez Finlandiya kantinlerinden biri. Menüde her zamanki gibi anlaşılmaz isimli yemekler sıralanmıştı: *klnkumunakas*, *vasikanmaolla*, *juoksetettu*. Bu yemeklerin iyi yanı, hangisini isterseniz isteyin, 50 mark karşılığında önünüze koca bir çanak makarna gelmesiydi.

Kinkumunakas'larımı yiyip sütümü içtikten sonra, kahvemden bir yudum alıp "North State" sigaramı yakmadan önce, hiçbir şey düşünmemeye karar verdim. Ama düşünmeme gerek kalmadı; talih masumların yüzüne güler. Uzun boylu, yakışıklı bir adam –Kuzeyli'ye pek benzemediğimi ve menü karşısındaki kararsızlığımı fark ederek– gelip masama oturdu, takır tukur bir İngilizce ile bu ücra yerde ne yaptığımı sordu, kibarca yardıma hazır olduğunu belirtti. İki-üç cümle sonra İspanyol olduğumu söyleyince, Kuzeyliler'in hayranlık, onay, olumsuzlama, hoşlanma, iğrenme

gibi kısa ve coşkulu biçimde ifade edilmesi gereken her tür duygu kıpırtısını belirtmekte kullandıkları o derin iç çekişle cevap verdi:

"Ah, ne kadar ilginç. İzin verirseniz kendimi tanıtayım: Adım Heinz Fiege-Köhlmann, Alman'ım, biraz İspanyolca biliyorum."

"İspanyolca biliyorsunuz demek!" dediğimde gülmeye başladı.

"Birazcık. *Generalmente el gato** cümlesini biliyorum."

VIII

"Çok kullanılan bir cümle olsa gerek, değil mi?"

"Hangi cümle?"

"Demin söylediğim; *Generalmente el gato*."

"Ha, evet," dedim kahvemden ilk yudumu alırken, "birçok durumda kullanılan çok yaygın bir cümledir."

"Tam anlamı nedir?"

"Doğrusunu isterseniz, çevrilmesi neredeyse imkânsız bir cümledir, çok kesin bir anlamı olmayan bir tür deyiş, bu yüzden de çok kullanılır, konuşmayı doldurmak için diyebiliriz."

"Anlıyorum. Umarım cahil kimselerin kullandığı yakışıksız bir cümle değildir."

"Katiyen, katiyen. Her sınıftan insan kullanır bu cümleyi, ancak bazı durumlarda kullanmamak daha uygun olur."

"Afedersiniz, hangi durumlarda acaba?"

"Doğrusu kesin olarak söylemek zor. Nazik durumlarda, yanlış anlaşılabilirceği durumlarda diyebiliriz belki."

"Merakımı mazur görün ama, hangi durumlarda?"

Bu acımasız Alman'ın karşısında, ille de adamın hoşuna gitme

* Genellikle kedi. (ç.n.)

niyetiyle konuştuğça dipsiz bir kuyuya batmakta olduğumu fark ettim ve cüretli bir çıkış yaparak kuşatmayı yarmaya karar verdim.

"Örneğin hamile kadınların yanında."

"Anlıyorum, anlıyorum. Demek İspanya'ya bir yolculuk yaparsam hamile kadınların yanında *generalmente el gato* dememe mi öneriyorsunuz."

"Evet. Anlatmaya çalıştığım buydu."

"O zaman ne demeliyim?"

"Bana sorarsanız, İspanya'ya ilk yolculuğunuzda eğer sizin için vazgeçilmez değilse hamile kadınlarla karşılaşmaktan kaçınmanız yerinde olur."

"İspanya'da çok mu hamile kadın vardır?"

"Sayısız hamile kadın vardır. Belirli bir yaştaki bütün kadınlar ya hamiledir ya da çok yakında hamile kalmak niyetindedir denebilir."

"İspanya büyüleyici bir ülke olmalı! Ben ancak babam Fransa'daki karargâhtayken, şöyle bir görebilmiştim, bana büyüleyici gelmişti. Üstelik de onca hamile kadın! Herhalde biliyorsunuzdur, Finlandiya'da hamile kadın yok gibidir, bu yüzden de ülkenin geleceği çok kuşkulu. Örneğin ben kız arkadaşımı hamile bırakamıyorum."

"Çok onur kırıcı bir durum olmalı. Sorumu mazur görün, sevgilinizin hamile kalması için gereken her şeyi yapıyor musunuz?"

"Elbette, sorulur mu hiç? Ah siz İspanyollar yok musunuz! Evet, iki yıldır uğraşıyoruz ama olmuyor, onu hamile bırakabilsem bütün sorunlarımız çözülecek."

"İspanya'da bunun tam tersi olur, sevgililer hamile kalınca sorunlar başlar."

"Ah, İspanya ne büyüleyici ülke!"

"Belki de sevgilinizi İspanya'ya götürmeniz iyi bir çözüm olur, orada mutlaka hamile kalır."

"Mükemmel bir çözüm, ama korkarım gerekli parayı bulmam

imkânsız. Durum şu: Sevgilim hamile kalınca, Fiege-Köhlmann-lar'ın şerefini korumak söz konusu olacak ve babam Kont Fiege-Köhlmann evliliğimize karşı çıkamayacak, evlendikten sonra da mirasçı olarak payıma düşen aile mülküne sahip olacağım."

"Peki, babanız evlenmenize niçin karşı çıkıyor?"

"Sevgilim Finlandiyalı olduğu için değil, bizim sınıfımızdan olmadığı için; kendisi köylü bir ailenin kızı. Babam –gözünü kaşını çok anlamlı biçimde oynattı– eski tarz bir adamdır. Kont Fiege-Köhlmann olarak kaldığı sürece Fiege olduğu kadar Köhlmann da olmaya devam edeceğini söyler."

"Hangisi daha önemi, Fiege olmak mı, Köhlmann olmak mı?"

"Duruma göre, bazı durumlarda Fiege, bazı durumlarda da Köhlmann olmak önemlidir. Babam, belki bilirsiniz, artık emekli. Kendisi Wehrmacht'ın gözbebeği, zırhlılar konusunda uzman Von Blaskowitz'in sağ koluydu. Ancak politik nedenlerle cepheden uzaklaştırılıp Fransa'nın güneyinde bir garnizona sürüldü, işte orada bana İspanya'yı sevmeyi ve bildiğim birkaç İspanyolca kelimeyi öğretti."

"İspanyolca başka neler biliyorsunuz?"

"Söylediğim cümleyi, *generalmente el gato*."

"Güzel, şimdilik anlaşılmamıza yetiyor. Bu yörede bulunuşunuzun nedenini sorabilir miyim?"

"Pajula'nın izine düştüm."

Pajula, Karelia'nın kuzeyinde çok meşhur, iyihuyululuğuyla kendini sevdirmiş, yörenin prensleri kadar saygı duyulan büyük bir ayıydı. Yaşlanınca ürkekleşmiş, insanlardan kaçarak peşinde kalabalık ailesiyle her gün biraz daha kuzeye gidip yalnızlığı arar olmuştu. Heinz, kuşkusuz sevgilisinin koyduğu uzun bekleyiş sürelerini doldurmak için bir motosikletle (Wehrmacht'tan düşürülmüş eski bir Zündapp) Pajula'nın peşine düşmeye karar vermişti. Karelia'nın kuzey kesiminde çok yaygın olan geniş ve sığ lagünleri aşabilmek için motosikletin egzoz borusuna koca bir nemölçer işlevi gören bir baca dayamıştı.

Zündapp'ın üzerinde, ancak çok uzaktan, dürbünle, çorak bir tepede hüznü hüznü dolaşırken görebildiğimiz Pajula'ya rastlayabilmek için dolambaçlı yollardan Helsinki'ye doğru yol aldığımız iki gün boyunca o cümle anlaşılmamıza yetti gerçekten. Su baldırımına yükseldiği anda, Heinz haykırdı:

"El gato, el gato! Generalmente!"

Bu sinyal üzerine ben bir sıçrayışta motosikletten inerdim, Heinz da yunusa dönüşmüş canavarı kontrol altına alıp sulardan kurtarırdı.

Daha önce de dediğim gibi, işim, kömür silolarına kabloların yerleştirilmesinde elektrikçilerden birine yardım etmektir; montaj işinde hem kadın, hem de erkeklerden oluşan en az altı ekip çalışıyordu. Savaş, dünyanın bütün diğer ülkelerine oranla en çok Finlandiya'da uzadı; 1944 Ağustosunda başlayan geri çekiliş sırasındaki Alman misillemesi sonucunda ülkenin kuzeyi Avrupa'nın en çok yıkıma uğrayan bölgesi oldu, bina, yol ve köprülerin yüzde doksanı yıkıldı; kırlar mayınla kaplıydı. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, Sovyetler Birliği'yle imzalanan barış anlaşması gereği oldukça büyük bir bölge Sovyetler'e ilhak edildi, üstelik savaş tazminatı olarak ödenmesi gereken borç, 1953'te hâlâ ödenememişti. Finlandiyalılar, gelirlerinin bir bölümünün borçların ödenmesi için kesilmesine ister istemez boyun eğiyorlardı. Kadınlar evde oturma lüksüne sahip değildi –bunun bir nedeni de, yaşlılarla otuz yaşından küçüklerden oluşan erkek nüfusunda bir neslin bıraktığı büyük boşluktur– kadınlar gündoğumundan günbatımına çalışmıyorlarsa, bunun tek nedeni, güneşin oralarda garip saatlerde, çalışma gününü sona erdirmek için hiç de uygun olmayan saatlerde batmasıydı. Yine de dünyanın her yerinde olduğu gibi işten kaçamaklar yapmaya çalışılırdı. Santralin rıhtımına, Gdansk'tan kömür taşıyan Polonya yük gemisi yanaştığında, çalışmaya ara verilmesine izin vardı. Geminin yanaştığı kısa süre içinde ve üstü açık depolara yük indirilmeye başlandığında, genç yaştaki işçilerin hemen hepsi, esrarlı bir saklambaç oyunundaymış gibi, rıh-

tımın köşeleri, parmaklıkları, taşıtları ve vinçleri arasında yarı yarıya gizlenmiş, gemiyi seyretmek üzere işi bırakır, hatta bir ambulans gemiden fark edilmeyecek şekilde sokağın birinde mevzilenirdi. Oyun çeşitli yerlerden aynı anda yükselen bir haykırıyla, kolların havaya kalkmasıyla belirtilen bir zafer işaretiyle ve şüpheli bir şekilde hareket etmeye başlayan bir kömür yığınının doğru yarışircasına koşuşturmalarla son bulurdu. Az sonra kömür yığınının içinden –kumların arasından çıkan kumpiresi gibi– özgürlüğü seçen, ağzında süngeri, solucan renkli bir Polonyalı çıkardı; oradan alelacele alınıp bir yangın musluğuna götürülerek ilk duşu yaptırılır, sonra ayakları yere değmeden ambulansa taşınırdı. (Acımasız Finlandiyahılar'ın meraklı olduğu, oldukça aşağılık bir spor dalı da, Porkola üssü yakınlarına kadar kürek ya da yelkenle gidip –hiçbir şeyin seçilmediği, gece dedikleri o yarı karanlıkta– orada suya atlayarak habersiz bir Sovyet askerini kaçırmaktı; sabahları, Helsinki Körfezi'nin durgun sularında bir adamın cesedi görünürdü.)

Santralda yakılan toz halindeki Polonya kömürü, suyun hemen kenarındaki bir dizi siloda depolanırdı; silolardaki cıva buharlı yükseklik göstergeleri, o dönemde en gelişmiş göstergelerdi, bunların montajından bizim ekip sorumluydu. Yapı iskelesinde montajdan ve havada asılı olarak yapılan işlerin rizikosundan kaçınmak için –dış baş dönmesinden çok daha ürkütücü olan iç baş dönmesi bir yana– montajı, silo yarı yarıya yakıtla dolduktan sonra tamamlardık; kömürün üzerinde yürümek için ayağımıza karda kullanılan lekene benzer şeyler giyerdik. Orada, ekip şefinin –benim gibi bir öğrenci– canı ne isterse onu yapardık; kablo zımbalanır, kâğıt oynanır, tulumun cebine saklanmış bir tütün kesesinde enfiye dolaştırılır ya da yandaki arkadaşla bir kömür masajı yapılırdı –talk pudrası gibi incecik kömürtözu cilde çok iyi gelirdi. En tehlikeli şey uyumaktı; o yumuşak kömür yatağı saman yığını gibi, hatta ortalık loş olduğundan, daha da güçlü biçimde uykuya davet ederdi insanı. İçeride sigara içmek yasaktı –nedeni açık sa-

nırım. Eh, sigara içmek yasak olduğuna göre, masajdan ya da enfiye turundan sonra bir uyku çekilmez de ne yapıldı? Ama buna benzer bütün olaylarda olduğu gibi, uyumak çekici olduğu ölçüde tehlikeliydi; çünkü fazla uyunur da dipteki besleyici mekanizma çalışmaya koyulursa, yakıt seviyesi ağır ağır düşmeye başlar, uyanan bunun farkına bile varmazdı. Ağır ağır zehirlenerek cehenne- me gerçek bir iniş başlar, şeride doğru hızla yol alan kömürün zehirleyici tıslamasıyla birden uyanılırdı: ortada, yerden on metre yüksekte –adaletin sağlanmasını ister gibi– asılı plastik izolasyon- lu kablo rulosunun oluşturduğu korkunç hâle ve zayıf ışık huzme- sinde, yeni, kararmış bir Yakub'un merdiveni.

**Luis Martín-Santos,
Bir Andaç**

Madrid'de yaşadığı altı-yedi yıl boyunca Luis Martín-Santos, Barquillo Sokağı 22 numarada bir pansiyonda oturdu. Prim Sokağı'nın köşesindeki bina, o yıllarda Adolfo Torrado ve Leandro Navarro, daha sonra da Alfonso Paso komedilerinin oynandığı, bizim de asla varlığımızla onurlandırmadığımız İnfanta İsa-bel Tiyatro-su'na bitişikti. Pansiyon dördüncü katta, soldaki dairede, Luis'in odası da koridorun sonundaydı. Prim Sokağı'na bakan balkonlu odası son derece sıradandı: bir aynalı dolap, bir masayla daktilo, metalik, krom kaplı, başlıklı geniş bir yatak, yatağın üzerinde kendine özgü, hafif bir kokusu olan kırmızı satenden bir örtü –aynı örtü "Sessizlik Zamanı"nda karşımıza çıkacaktır. *Katoblep*'i rahat ettirmek için misafirlerini yatağa oturtmak gerektiğinde, Luis örtüyü titizlikle geriye çekip ikiye katlardı. O dönemde –yanlış hatırlamıyorsam Pepín Bello'nun ürettiği– *katoblep* sözcüğü, hiçbir amacı olmayan, özel ve kapalı toplantıları anlatmak için kullanılırdı; *katoblep*'i ayakta tutmak için hiçbir şey yapmayan, toplantıyı bitirmeye en çok direnen ve toplantı yerini en son terk eden kişilere de *katobleporit* denirdi.

Barquillo Sokağı'ndaki binada aynı zamanda Termas Pallarés S.A. bürolarıyla Clup Atlético de Madrid'in bir sosyal lokali vardı; kulübün üyeleri, takımlarının galip olduğu –neyse ki ender–

günlerde merdiveni istila eder, onların coşkusu, bu pazar gecelerinde *katoblep*'in gereği gibi yürütülmesini imkânsız kılardı. Barquillo ve Prim'in kesiştiği köşede ayrıca Estay kafe-bar-birahanesi de vardı, Luis'in pansiyonunda mütevazı bir yemek yedikten sonra –şehriye çorbası, Madrid usulü pişirilmiş küçük balık ve portakal– genellikle gecenin içki turlarına bu sıkış-tepiş, gürültülü yerde başlanırdı; personelin, barı açık bırakıp gittiği ender durumlarda da, içki turu burada bitirilirdi.

Dediğim gibi, Luis, Madrid'de kaldığı süre boyunca hiç başka bir yerde oturmadı. Pansiyonun sahipleri –"Sessizlik Zamanı"nda değişik bir görünümle karşımıza çıkacaklardır– aile dostlarıydı ve Martín-Santos kardeşlere –Luis ve Leandro, ikisi de doktor– özel ve sürekli müşteri muamelesi yaparlardı. Luis'in Madrid'e tam olarak hangi tarihte geldiğini bilmiyorum, ama 1946'da ya da daha sonra, bir sonbahar başı olmalıydı. Tıp lisansını Salamanca'da –babası oralıydı– almıştı, kendisinin de gururla belirttiği gibi, bir yıl boyunca İspanya'nın en genç doktoru olmuştu. O güne kadar parlak genç tanımının bütün koşullarını mükemmel biçimde yerine getirmişti; Aldapeta Marianistler Okulu bakalorya sınıfının değişmez birincisi, pekiyiler ve aferinlerle dolu karneler, ergenlik çağının gelenekçiliğinin oldukça anlamlı bir kanıtı olarak da Tarrat Sancaktarı sıfatı; ardından, Salamanca'da aynı derecede parlak üniversite yılları ve sınıfında İspanya'nın en genci olma sıfatı. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, bir de aile kurallarına kayıtsız şartsız bir bağlılık. Luis sınıf birincisi olduğu gibi, daha on iki, on üç yaşındayken doktor olacağını bilen çocuklardandı; üstelik baba baskısıyla –babası doktordu, Ebro savaşı sırasında Franco ordusunun sağlık ekibini düzenleyen San Sebastián Askeri Hastanesi'nin başhekimiydi– değil, talimatların verilmeden anlaşıldığı, kabul-nildiği ve üstlenildiği geleneksel bir düzende yaşadığı için. Luis'den iki yaş küçük olan ve aynı pansiyonda oturan kardeşi Leandro da doktor oldu, sanırım ailede İspanya'nın en genç ikinci doktoruydu.

Luis Madrid'e ihtisasını yapmaya, emirler uyarınca cerrah olmaya geldi; 1947'de San Carlos Merkez Hastanesi'nde cerrahi uzmanlık kazandı. Öyle sanıyorum ki, o mükemmel bileşim ilk kez bu iğrenç uzmanlık sırasında yoldan çıkmaya başladı ve kendi kendine bu aksiliği itiraf etmese de, kendi olanaklarıyla yeniden doğru yola girmeyi başarsa da, onunki kadar uyanık, hedefine hiç eksiksiz, hatasız varmaya kararlı bir beyin için bu uyarı yeterince ürkütücü oldu. Amacına ulaşmaya o kadar genç yaşta alışmıştı, olanaklarının yeterliliğinden öylesine keşinlikle emindi ki, amaçlarına ulaşmasındaki bir gecikme ya da sapmayı, ancak kendine yüklenemeyecek bir hata gibi görebilirdi. Hatanın aile geleneğine körü körüne boyun eğmekten kaynaklandığını San Carlos'taki o ameliyat masasında anladı sanırım. Bununla kalmayıp cerrah olarak geleceğini hiç de kendisinin planlamadığını ve bundan böyle –ameliyatın hatasız gerçekleşebilmesi için– kaderini tamamen kendi düşüncesi doğrultusunda çizmesi gerekeceğini de kavradı. Ama yapısında, davranışında –Camus'nün sayesinde o kadar moda olan– "başkaldıran insan"a yer yoktu; bu yüzden de başkaldırısı, babasının canlı simgesi olduğu geleneksel değerlere son derece saygılı ve anlayışlı bir biçime büründü. Luis bizim kuşaktan tanıdıklarım arasında babasına siz diye hitap eden tek kişiydi.

Onunla nerede ve ne zaman tanıştığımızı çok iyi hatırlıyorum. 1948 sonbaharında bir cumartesi öğleden sonrasıydı. Alberto Machimbarrena beni Victor Hugo Sokağı'ndaki Gaviria Barı'nda cumartesi öğleden sonraları yapılan ve hemen bütün üyeleri Madrid'de çalışan Basklı doktorlar olan bir toplantıya götürmüştü. Doktor olmayan en devamlı üyeler, Alberto, Pio Caro, Luis Peña Ganchegui ve bendik. Alberto'nun Aldapeta'da karşılaşp toplantıya sürüklediği ve meslektaşlarının hiçbirinin tanımadığı genç doktor Martín-Santos, doktorlar tarafından başlangıçta, özellikle tumturaklı konuşması ve kibar davranışları nedeniyle belirli bir mesafeyle karşılandı. Kasım ayında bir cumartesi günü, toplantı dağıldıktan sonra, Alcalá ve Prado Caddeleri boyunca bana evime

kadar eşlik etti; o kısa yürüyüş sırasında birbirimize kendimizden, gizli olmayan zevk ve heveslerimizden söz ettik.

Luis'in Madrid'de derin düşüncelerini itiraf edebileceği bir akrabası, yakın arkadaşı yoktu; üstelik de titizlikle saklamaya çalıştığı halde, buhranlı bir dönemdeydi. Sevgilisinden yeni ayrılmıştı –kızla ilgili hiç kötü anısı yoktu– oldukça yüklü bir yatırımı gerçekleştirmek için cazip bir teklif yapar gibi, en önemli itirafların yapıldığı, derin bir dostluğun başlangıcını haber veren o ilk konuşmada bana ilk yalanını söyledi: Mesleği gereği hemen her gün kurduğu ilişki sonucu, kadın vücudunun artık zihnini kurcalayan muammalar arasında yer almadığını itiraf etti. O sırada Luis yirmi dört yaşındaydı, bense yirmi bir. Bu tumturaklı saptama beni lise yıllarına geri götürdü; başka alanlarda kendini en tecrübeli arkadaşıyla eşit –hatta ondan üstün– hisseden bir çocuğun ruhunda, yaş farkının ve cinsel deneyimin yaratabileceği o büyük uçurumu yeniden yaşadım. Zaman içinde, Luis için kadın vücudunun, çok değişik biçimlerini tanıdığı halde, daima bir şaşkınlık ve kaygı kaynağı olacağını, belki de hedeflediği o gizemsiz amaca ulaşmakta vazgeçilmez ve disiplinsiz tek unsur olduğunu –rahatlayarak– keşfedecektim. Gaviria'daki tanışmamızdan birkaç hafta sonra Luis'i bizim eve götürdüm. Annem –belki iki oğlu olmasına alıştığı, oğullarından biri de iki yıl önce Fransa'ya gittiği için– Luis'i adeta evlat edindi; San Sebastiánlı bir arkadaş bulduğum için pek memnundu. Benim San Sebastiánlı bir arkadaşım zaten vardı –Alberto Machimbarrena, uzun yıllar dost kalınabilecek en San Sebastiánlı arkadaş– ama Basklı bir anneye tek San Sebastiánlı arkadaş yetmez; üstelik Alberto evlat edinebileceği biri değildi. Alberto üniversite eğitimi için Madrid'e taşındığından beri akşam yemeği yemekten vazgeçmişti, çünkü her gün yemek saatinde "derya"ya yakın –Victoria'yla Echegaray arasında, Carrera de San Jerónimo'nun sırtlarındaki rutubetli semte bu adı vermiştik– barların birinde kırmızı şarap içiyor olurdu. Annem de Alberto'nun binanın dış kapısı kapandıktan sonraki bir saatte yemeğe gelmesi-

ne, üstelik de bir dilim ekmeğin üzerine, San Sebastián usulü ama yakışksız bir peynir-Louit hardalı karışımı sürüp bununla yetinmesine üzülüyordu. Annem Luis'le San Sebastián'a ilişkin konularda sohbet etmeyi umuyordu; sanırım aramızda büyükdedelerimiz kuşağından bir akrabalık ya da ahabalık bağı da bulunan Alberto Machimbarrena'yla daha önce bol bol konuştuklarından farklı konularda sohbet etmek istiyordu. Ama San Sebastián'a ilişkin konular Luis'in umurunda bile değildi, San Sebastián'ın kızları konusundaki kaçınılmaz soruşturmaya bile doğru dürüst bir cevap verebildiğini sanmıyorum. Luis bize Thomas Mann'dan bahsetmeye geliyordu, San Sebastián onun için çok uzaktaydı. Gözle görülür bir çaba ve zorlamayla, anneme kabalık etmemiş olmak için birkaç saygılı sözcükle cevap verir –"Garibay", "Egufa", "Polloe", "Nerecán"– Naphta-Settembrini tartışması konusundaki soruşturmada geliştirilen tekniği kullanırdı. Bizim evde bu tartışma yıllar önce ele alınmış ve anneme göre, (neyse ki unutulurak en koyu karanlıklara gömülmüş bir ad olan) Bella Easo'nun* ebedi muammasının tersine, güncelliğini kaybetmişti. Ama kaderin cilvesi, Luis'le San Sebastián'a ilişkin konularda elle tutulur bir sohbeti sürdürmeyi başaramadığı halde, annem kendisine daha ilk günden öylesine bağlanmıştı ki, bir hafta bize uğramasa, annem sitem ederek, o dalgın ses tonuyla, abartılı biçimde zamanı uzatarak sorardı: "Luis nerelerde? Ne zamandır gelmiyor." Bu sorunun anlamı açıktı: İlk fırsatta, Naphta-Settembrini tartışmasının yeniden çözümlenmesine katlanmak pahasına da olsa, Luis'i akşam yemeğine getirmeliydim.

Luis on yedi yaşında dindardı –Tarikat sancağını kendinden önceki sancaktardan, ölünceye kadar koruyup savunacağına dair ciddiyetle and içerek almıştı–, on sekizindeyse ateşli, inançsızlığını sergilemekten kaçınmayan bir ateistti. Ani ve belirleyici, ama asla dışa yansımayan değişimlerin adamıydı. Temiz ve düzgündü,

* Güzel San Sebastián. (ç.n.)

her zaman resmi giyinirdi, genellikle biraz sert hatlı kruvaze takımlar giyerdi, saçını ancak aşırı dozda alkole gömüldüğü bir âlem sırasında, gecenin çok geç vaktinde dağılırdı. O sıralar sert içki diye ucuz konyak içilirdi; bir keresinde –San Carlos'ta nöbetçi olduğu bir gece– yarım şişe Fundador'u bir dikişte içmiş, yere yığılıp kalmıştı.

Salamanca'daki üniversite yıllarının, San Sebastián'dan parlak bir meslek eğitimi görmeye gelen, gelecek vaat eden genç tarikat papazını ne kadar değiştirdiğini bilemiyorum. Hatırladığım kadarıyla o yıllardan kalan pek arkadaşı yoktu ve Salamanca'yı da sadece anıtsal bir görüntü olarak hatırlıyordu. Lisede aşıladıkları inancı ve kültürel kurallara bağlılığını Salamanca'da kaybettiğini sanıyorum. Kültürel kurallara bağlılık, inançtan daha belirleyici olmalıydı; Luis düşünce adamı olmaktan çok öğrenime yönelikti ve düşüncelerini serbest bırakıp öğrenim çizgisini değiştirmenin yeni ufuklar açmak gibi bir faydası olacağı açıktı. Gaviria'ya gelen geleneksel ve oldukça ensesi kalın delikanlı, kısa süre sonra –dış görünümünü korumaya devam ederek– o güne kadar boyun eğdiği her şeye en ters düşen modeli benimseyecekti. Laik kelimesi oldukça eski ve artık varolmayan bir tipi tanımladığından yetersiz de kalsa, sırf gelişimini açıklayabilmek için, örnek bir Katolik öğrenci olan Luis'in kaşla göz arasında değişip laik bir doktor olduğunu söyleme cesaretini kendimde buluyorum. On yıl boyunca nefret etmeyi öğrendiği her şey, zihinsel açlığını besleyen kaynaklara dönüştü; sancağını ya da gömleğini hiç tereddütsüz değiştiren ve eski sancağına karşı savaşıma saati geldiğinde en ufak bir ahla-ki kaygı taşımayan bir profesyonel gibi rahatlıkla, ortodoks gele-neğin saflarından çıkıp aykırı düşüncenin saflarına geçti.

Kendisini tanıdığımda kültürlü bir gençti, alışılmadık, hatta çekilmez derecede kültürlüydü; beni hiç ilgilendirmeyen bir eğitim ve bilgiye sahipti. Konuşmalarımızda ancak anekdotlar ve tamamlayıcı ayrıntılar olarak yer alan mesleki formasyonu dışında zihinsel kişiliğinin en belirgin yanı, içinde eğitildiği Hristiyan ge-

leneğine zıt, klasik paganizme yakın bir sapmaydı. Tavrı, bir anlamda geriye dönüktü. Derinlemesine Nietzsche okumuş olmasına karşın, itiraz ilkesi uyarınca, yakın zamanda iflas eden saptamaların yerini alacak birtakım kategorik cevaplardan çok birtakım soru işaretleri neticesinde, temellerinin çöktüğünü gördüğü bir dönemin başkaldıran değerlerine dönüktü. Günümüzde, yaklaşık kırk yıl sonra, hâlâ buna benzer bir şey olduğunu söyleyebilirim; okulun izleyicileri giderek azalıyor, zaten kimse bir öğretiler bütününe, mantığın birçok açıdan çürütebileceği kapalı bir kategorik cümleler özetine bağlanmıyor. Aykırı düşünce koruyucudur, zamanla bütün dogmalar karantinaya alınır. Luis bir bakıma, kısa sürede sayısız cevapla silahlanarak çıkacağı bir sorgulama dönemine girmektedir; yapısı gereği uzun süre boyunca kaygan zeminde kalamazdı. Dediğim gibi kültürlü bir gençti, pek az kimseyi ilgilendiren hümanist bir kültüre sahipti. Goethe dahil bütün klasikleri okumuştı, ilginç görünmeye heveslendiğinde, "pembe parmaklı şafak"tan, "dağların esneyişi"nden söz eder, yan yan bakışlarla karşılaşırdı. Kendisine yol gösterecek kimse olmamıştı –benim aksime– kimse ne okuması gerektiğini söylemediğinden, el kitaplarına, özetlere ve hocalarının tavsiyelerine uymuş, bunların dışına çıkınca da 98 kuşağı ve Ortega'ya gelebilmişti. Şunu da belirtmem gerekir ki, o sıralar İspanyol edebiyatında hepimiz 98 kuşağı ve Ortega'da kalmıştık, modernizmi, eski kitapçıların arka raflarında saklanan süslü püslü "cep romanı" yazarlarını beğendiklerini itiraf edenler, tek tük züppelerdi. Luis'in en büyük eksiği, XX. yüzyıl edebiyatı konusundaki koyu cehaletiydi. Bu alanda yalnızca bazı isimleri duymuştu, o kadar. "Büyülü Dağ"ı, "Kalpazanlar"ı ve Jacob Wassermann'ın bütün eserlerini okumuştı; Wassermann, Alman Yahudisi bir yazardı, eserleri, İtalya'da tatil geçiren ve Güney saplantısıyla yurtlarına dönen Alman doktorların romanlarından başka şeyi edebiyat saymama gibi şüpheli bir amaç güden Arjantin yayınevleri tarafından basılmıştı. Öyle sanıyorum ki, benzer bir önyargıya Mann da konu olmuştu. Ama Lu-

is James'i, Conrad'ı, Proust'u, Kafka'yı, Faulkner'ı, Joyce'u, Céline'i hiç tanıımıyordu; bu yazarların kitapları bir bir kütüphanemin raflarından –"Sessizlik Zamanı"nın gelecekteki okurlarının yararına– indirildiler.

Derin bir dostluğun başlangıcında yardımlar karşılıklıdır. Tanıştıktan kısa bir süre sonra Luis, cumartesi öğleden sonraları Zorrilla Sokağ'ında, aynı addaki restoranda yapılan "Gambrinus" toplantılarına beni de sürükledi. Bu toplantıyı yıllar önce Felsefe ve Edebiyat Fakültesi'nden öğrenciler başlatmış, 1949'da toplantılar, her hafta bir metnin okunmasına dönüşmüştü; bu yüzden kurucuların bazıları hiç gelmez, ya da nadiren gelir olmuşlardı. Luis'i "Gambrinus"a ilk kimin götürdüğünü bilmiyorum, ama sanırım Eva Forest'in aracılığıyla olmuştu; yanlış hatırlamıyorsam Eva Forest de o sırada Merkez Hastanesi'ndeydi. 1949'da toplantının daimi üyeleri Luis, Francisco Pérez Navarro, Francisco Soler, Luis Quintanilla, Víctor Sánchez de Zabala, Pepín Vidal, Alfonso Sastre, Emilio Lledó ve bunların dışında birkaç kişiydi; aralarında bir de adını unuttuğum, kırmızı yüzlü bir şair vardı. Sanırım bir önceki "ders" "Bulantı"ya ve başka olgulara ayrılmıştı, bu yılki toplantılarda da her cumartesi "Varlık ve Hiçlik"ten bir bölüm okumayı planlamışlardı; her hafta biri metnin doğrudan Fransızcadan çevrilmesinden sorumluydu, herkes sırasıyla kendi bölümünü hafta içinde hazırlamakla yükümlüydü. Kitabın o sırada Fransa'da, Bağımsızlığın ardından keşfedilmesinden dört yıl sonra, hâlâ olay yarattığı, sınırların kapalı kaldığı, zararlı nitelikteki her tür kültürel enformasyonun yasaklanmış olduğu düşünülürse, Madridli genç filozofların Avrupa düşününden haberdar olabilmek için ellerinden geleni fazlasıyla yaptıklarını kabul etmek gerekir. O yıl boyunca bu adamlarla ve Luis'le arkadaşılığımda Sartre jargonu egemen oldu; deryanın rutubetli tezgâhlarında "kötü inan", "başkasının ben'i", "algı'nın ben'i", "kendinin bilinci", "yargıdan kaçınma"nın yanı sıra, bir kadeh şarabın tadını çıkarmak için mutlaka gerekli bir o kadar ruhsal hazırlık daha çıkardı orta-

ya. Bir süre önce, Paris'te yaşayan, "Les Temps Modernes" in iflah olmaz okuru olan ve beğenisini ilk kez paylaşmadığım ağabeyim, beni bir Sartre şok tedavisine tabi tutmuştu. (İtiraf etmem gerekir ki, metafizikten ziyade edebi ve siyasi bir tedaviydi.) Metin beni çekmediği gibi, öğreti de pek ilgilendirmiyordu; felsefi spekülasyon alanında neopozitivizmin ve Viyana ekolünün tuzaklarına düşmüş sayılırdım, "Gambrinus" toplantılarına belli bir devamlılık gösterdimse, bunu Luis'e eşlik etmek ve cumartesi gecesini hâzırlayan akşam vaktini uzatmak için yaptım. Toplantı akşam yedi sularında sona erdiğinde üyelerden bazıları başka şeylerden söz etmek, başka insanlar görmek için başka muhitlere giderlerdi; böylece Luis'le ben de, çoğu Francisco Pérez Navarro'nun aracılığıyla, sırf edebiyattan söz etmeyen başka kişilerle kaçamak ilişkilere girdik: Ferlosio, Aldecoa, Martín Gaité, Ruibal, Lara...

Ama asıl önemli olan, cumartesi geceleriydi. Şimdiki cuma akşamlarının o zamanın cumartesi akşamlarıyla kıyaslanabileceğini sanmıyorum; her şeyden önce İngiliz haftasının benimsenmesiyle, aşırıya kaçılacak gün sayısı en azından iki katına çıktı. O zamanlar haftada sadece bir gün vardı, ondan sonuna kadar ve her alanda yararlanmak gerekiyordu: alkol, edebi konuşmalar, seks, arkadaşlar, dans, bednam yerlere ziyaretler. Sonuç olarak, haftalık harçlığımızı cumartesi gecesi tüketmek ve pazar günü dinlenmesini hak etmek gerekiyordu. Harçlığımız izin verdiğinde, "Casa Pedro"da, "La Tienda de Vinos"ta ya da "Hylogui"de, gücümüzün yettiği ve doğru düzgün denebilecek tek lokantaların –restoran bile değil– birinde domuz pirzolası yedik. Bir keresinde –daha çok dağılmamak için– "El Figón de Santiago" adında, alüminyum çanaklarda karavana çorba dağıtılan bir yemekhanede bile yedik; her kullanılıştan önce garsonun peçetesine şöyle bir silmekle yetindiği çatal ve kaşıklar, uzun masanın altına raptedilmiş bir metal halkaya zincirle bağlıydı; sahibi yemekhanede "Av" döneminden beri hiçbir değişiklik yapmamıştı.

Yeni kelimeler uydurmayı çok sevdiğimiz o günlerde, bir cu-

martesi gecesi herhangi birimizin hazır bulunmaması, "*cansábad*" kelimesiyle açıklanırdı, bu deyiş, cumartesi gecesi sınavını kaldıramayacak kadar yorgun bir üyenin içinde bulunduğu bitkinlik durumunu tanımlardı. Neptün'ü üç çatallı mızrağından ayırmaya meraklı Francisco Pérez Navarro, "*me meto en el metro*" (metroya biniyorum) yerine kısaca –gerçekten rasyonel, yeni bir fiil– "*me metro*" derdi; bu yeni türetilen kelimelerle birlikte son okunan kitaplardan edinilmiş bilgiçe terimlerin aşırı kullanımı, "Sessizlik Zamanı"nın çeşitli sayfalarında karşımıza çıkan, birçok kişiyi öfkeliendirecek nitelikte bir jargonun oluşmasına yol açacaktı. Bir keresinde ben Sürrealizm'in İspanyolcaya fonetik çevirisi olan "*Surrealismo*" teriminin, kurala uygun çeviri olan, ama kesinlikle dile yerleşmeyen ve kullananın Sürrealist konularda yetersiz olduğunu ortaya çıkaran "*Sobrerrealismo*" teriminden daha yerinde olduğundan ve bu sözcüğün –*sub* (alt) önekini hatırlattığı için– gerçeğin üstündekinden çok, altındaki şeyleri çağrıştırdığından dem vurmuştum. İşte buradan "gerçekaltıcılık" adlı sanat akımı kaynaklandı. "Sessizlik Zamanı"nda iki-üç kez karşımıza çıkan bu akımı şimdi tanımlamayı beceremem; neyse ki kalıcı hiçbir eser bırakmadı geriye, oysa gerçekaltıcı ilkelere uygun sayfalarca yazı yazıldığını hatırlıyorum. Geniş çaplı her akım gibi gerçekaltıcılığın da bir manifestoyla başlatılması gerekirdi, ama önce okurları uyukularından uyandıracak birkaç temel eser yazılmasına karar verdik; böyle eserler yaratamadığımız için, belirgin biçimde tekrarlarla dolu, zehirli ve bana kalırsa yıllar sonra Mao'nun "Kızıl Kitap"ında yeniden kullanılacak olan bir stilde yazılması gereken manifestoyu da kaleme alma zahmetine katlanmadık.

Cumartesi gecesi, yemekten sonra, Café de Gijón'da ya da aynı semtte, evlerimizden eşit uzaklıkta, sabahın ikisinden önce kapanmayan herhangi başka bir yerde başlardı. Kafede geçirilen ilk

* *Cansábad*: *cansado* (yorgun) ve *sabado* (cumartesi) sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir sözcük. (ç.n.)

iki-üç saat boyunca mutlaka kültürlü, yerleşmiş geleneklere karşı çıkan, ateşli konuşmalar yapıldı. Canı isteyen, kendini kültürlü, yerleşmiş geleneklere karşı ve ateşli hisseden herkes masaya oturabilirdi. Kafe kapanmadan bir saat önce José Suárez Carreño gelirdi –hep soluk soluğa, gizli bir yerlerden, Adonais dizisinde "Erkeğin Çağı" ve "Tehdit Edilen Toprak" adlı iki şiir kitabı yayımlandığından, Carreño her yerde "Tehdit Edilen Maço" adıyla tanınırdı. O zamanlar Maço terimi, en azından bizim çevremizde, konuşma diline yerleşmiş bir kelime değildi, kendisine Maço derken büyük harf kullandığımızın son derece bilincindeydik. Ferlosio anlatır, Maço bir gün Alcalá Caddesi'nde, Pepín Vidal'in şu uyarısı yüzünden yol ortasında taş kesilmiş, neredeyse bir taksinin altında kalıyormuş: "Bak Maço, bizi ilgilendiren varlık, değer kuramındaki varlık değil." Acaba bednam yerlerden kaçınılması gerektiğini mi anlatmak istiyordu? Yine de kesin kural olarak, en gerekli durumlarda bile, cumartesi geceleri geneleve gidilmezdi. Genelevler cumartesi geceleri tıkabasa dolu olurdu, belli saatlerde kuyruğa girmek gerekirdi, bu da "Sessizlik Zamanı"nda Doña Luisa'nın dediği gibi, bize yakışmazdı. Joyce'un "Ulysses"inin Arjantin baskısı etkisini göstermeye başlamıştı ve edebiyat avangardının meşalesini taşıma hakkını kendinde gören hiç kimse, Mabbot Street tarzı, "alkol ve koltukaltılarıyla aydınlanmış" bir cumartesi gecesine katılmayı reddedemezdi. Luis de, Pepín Vidal de çok kısa bir süre önce Hristiyan öğretisiyle aralarındaki kuvvetli bağları koparmışlardı (Vidal'in Peder Escrivá'nın özel sekreterliğini yaptığı söylenirdi). Gözlerinde hâlâ sövgü niteliği taşıyan şeyleri gizlemek için günah ve iffet konusunda espri yapmak zorunda hissederlerdi kendilerini. Ayrıca, edebi kılıf, sadece bir bahane olarak kalmayacaktı. Luis'in kendi kendine koyduğu çeşitli (kimileri aşırı kuralcı ve saçma) edebi dogmalardan biri, belli kapsamdaki her edebi eserin, mümkünse merkezinde, bir Walpurgisnacht*

* Efsaneye göre cadıların toplandığı gece. (ç.n.)

bulundurması gerektiğine inancıydı. Ben bu gerekliliği ne kadar çürütmeye çalışıp bir Walpurgisnacht içeren ikiden fazla eser sayması için ısrar ettiysem de, Luis, örtük de olsa, sıradan okur fark etmese de, her eserde bir Walpurgisnacht olduğu iddiasının ardına sığınırdı. En olmadık eserlerde –edebi eserler bir yana, tarihi, felsefi, hatta bilimsel eserlerde– Walpurgisnacht aramak bir spor haline geldi sonunda. Luis'e aptal gibi, "Moby Dick" in tam ortasında kurnazca gizlenmiş bir Walpurgisnacht keşfettiğimi söylediğim gün, iddia kesin olarak doğrulanmış, her tür uzmanca araştırmanın kapsamı dışında kalmış oldu. Bu nedenle, "Sessizlik Zamanı"nın orta bölümünde Walpurgisnacht'ın, toplam yirmi sayfa uzunlukta iki sahne halinde boy göstermesi şaşırtıcı değildir; kitabın 1962 basımında bu bölüm sansür nedeniyle yer almadı tabii, sanırım daha sonraki basımlarda yayımlandılar. Luis bu sayfalara o kadar değer veriyordu ki, –onlar olmadan romanın Walpurgisnacht'ı eksik kalıyordu– bana kitabını gönderdiğinde, bu bölümlerin daktilo edilmiş kopyalarını da eklemiş, her paragrafın nereye gireceğini ayrıntılı biçimde belirtmiş, böylece çocukça iddiasına bağlılığını, bütünün bileşiminde ve uyumunda Walpurgisnacht'a verdiği önemi açıkça dile getirmişti.

Walpurgisnacht sahneleri, Mabbot Street kuralı uyarınca ve kuşkusuz orada yapılan sayısız *katoblep*'in anısına, Doña Luisa'nın genelevinde geçer. Luis'in pansiyonuna en yakın semtte, bir tarafta Barquillo ve Hortaleza Sokakları, öbür tarafta da Reina ve Pelayo Sokakları arasında, her sosyal sınıfa uygun çok sayıda genelev vardı. En ucuz ve ayakaltı olanlarından en lüks ve seçkinlerine, fiş fiyatı 25 pesetadan 500 pesetaya çıkardı. Luis kararmış altın rengine boyalı saçlara vurulup, bunlardan orta halli diyebileceğimiz bir tanesinin müdavimi olmuştu. Olgun bir kadındı, yaşı özellikle o yaşa uzak bir gencin gözünde, belirsizdi. Öyle bir yaşıyordu ki, karşısındaki delikanlı yücegönüllüyse saygı göstermek, sertlik taslamak istiyorsa küstahlık etmek durumundaydı. O kadının karşısında hepimiz yücegönüllüydük, o da Luis'le ilişkisinde

erdemliydi. Evin yeni –daha genç, daha çekici, daha cesur– elemanları ne kadar aklını çelse de Luis hep kendini onun kollarında bulurdu. Bu sadakati tanımlamak zor; Luis en utanmazca hareketinde bile, bir centilmene yaraşır biçimde, anlaşılmaya bağlı kalmayı, tutarlılığı ve fedakârlığı ön planda tutardı. Kadına "Yaşlı Norton" derdik –onun hoşuna giderdi. Bu, o sıralar Luis'in yazdığı "Orestes" adlı hikâyenin kahramanının adıydı; hikâyede yaşlı bir orospu, oğlu yetim sıfatını kazanabilsin diye kendisini boğmasına göz yumuyordu. Yaşlı Norton, genelevin içinde kendi başına bir kurumdu, mamayla sıkı fıkı olduğu için de, bizi sık sık personele ayrılmış odalara sokardı; bu odalarda kaç kez, kızların boş saatlerinde, altına mangal konmuş yuvarlak bir masanın çevresine oturup iki şişe şarap ya da ucuz konyak eşliğinde uzun edebiyat akşamları geçirmiştik. "Sessizlik Zamanı"nın sayfalarında Doña Luisa adıyla boy gösterecek olan mama, biraz özentili bir kadındı. Kızlar dikiş diker, kâğıt oynar, radyodaki diziyi dinler ya da hafif romanlar okurken bizim edebi tartışmalara dalmamıza ses çıkarmazdı. Evin kültür düzeyini yükseltmek gibi bir kaygısı yoktu; daha ziyade saygın bir müşteri kitlesine sahip olmak ve konuşmalarımızın, oranın insanları üzerindeki etkisini tartmak için böyle bir yol tutturmuştu. O sıralarda, yani 1948 ve 1949'da Luis dediğim gibi hayatını yeniliyordu –gizlice. Hayatına giren birçok yenilikten önemli bir tanesi, edebi tarzına 180 derecelik bir dönüş yaptıracaktı. Ne var ki, Luis önce yazdıklarından birdenbire vazgeçmeyecekti; bunlardan biri –ben kendisini tanıdığımda tamamlamak üzereydi– "Sesler" adlı, çok uzun, karmakarışık bir destandı. Arşiv kâğıtları büyüklüğünde birtakım sarı kâğıtlara yazdığı destanı Helenik çağrışımlarla dolu aleksandrenlerden oluşuyordu. Ara sıra, geceleri bir boşluğu doldurmak üzere bu sarı kâğıtları cebine tıkarı. İşte bu şiirin yankıları, Doña Luisa'nın evinde geçen Walpurgisnacht sayfalarında okurun karşısına çıkar. Günün birinde, çok alımlı genç bir Malageña'lı kadın beklenmedik biçimde evdeki kızlara katıldı –hafızam beni yanıltmıyorsa Tona adını kul-

lanıyordu– ve kendisi hiçbir çaba harcamadan hepimizi ağzı açık bırakıp kafamızı allak bullak etti. Eve ziyaretlerimiz sıklaştı ve –tahmin edilebileceği gibi– daha özelleşip gizlileşti, toplu eğlenmeden çok kişisel hazza yönelik oldu. Zaman zaman evde birbirimizle karşılaşır olmuştuk, herkes kendi köşesinde, karşısındakinin ister istemez şüpheyle baktığı varlığını haklı çıkarmak için abartılı bahaneler ileri sürerdi; her birimiz kendi kendine, ihanet üzerine sitemlerle dolup taşar, kendi saygısızlığını fark etmezdi. Güzel Tona aramızda bölünmeye yol açtı, ama tam suçlamalar edebi zevk alanına taşmak üzere olduğu sırada, ortadan kayboluverdi. Aslında o kıtıpiyos evde haftalarca kalmış olması da anlaşılır gibi değildi. Onun peşine düşmemiz bizi yeniden birleştirdi ve bednam yerlere yaptığımız gece ziyaretlerine bir bahane daha ekledi. Bir gece, "Bajos del Albéniz" adlı gazinonun kapıcısı –emaye bir tabelada resmen belirtildiği gibi– salona şüpheli kişilerle girmenin yasak olduğunu hatırlattığında Gallego-Díaz, "Şüpheli mi?" dedi. "Bu kızcağızların nasıl geçindiğini göremeyecek kadar kör müsünüz?"

Luis bir dans ustasıydı; o zamanlar dendiği gibi, dans delisiydi. Yıllar önce bir dans akademisinin derslerine katıldığını hiç çekinmeden anlatırdı –bizlerin asla yapmaya cesaret edemediği bir şeydi bu– ve bizim kuşaktan kimsenin onun kadar iyi vals yapmadığını ileri sürerdi. Gerçekten de damı ince bilekliyse ve onu izleyebiliyorsa, her an bir sol dönüş yapabilirdi; biz bara dirseklerimizle dayamış onu seyrederken pistte bu numarasını göstermekten hiç çekinmezdi. Daha doğrusu biz onu görmemek için dizi dizi şişeleri seyrederdik. Dans bizim kuşak için az sayıdaki gece eğlencelerinden biri olduğu halde –moda olan danslar yüzünden, belki de kendi ağırlığımızdan– ayaklarımız pek hünerli değildi; dans savaşa katılmış kuşağın mirasıydı ve yanak yanağa dansın modası geçince de onlardan sonraki kuşağa geçmişti. İki tür dans salonu vardı: bıkın olanlar ve olmayanlar. Her ikisi de kadın müşterilerinin mesleğiyle belirlenirdi, ama bazıları –masraflı ve

lüks oluşlarıyla diğerlerinden ayrılırlardı— saatine göre her iki sınıftan müşteriye de hitap ettiklerinden, iki türün arasında yer alırdı. Bıçkın kulüpler arasında en dikkate değer olanları Pasapoga, Casablanca, J'Hay, Conga ve hepsinden de bıçkın olan Tarzán'dı. Tarzán'ın adı savaştan önce Satán'dı,* namus düşkününü kilisenin emriyle adı değiştirilmiş, ama Tarzán adını seçerek neon tabelanın son iki harfini kurtarabilmiş, yanardöner kırmızı ve mor ışıklarla aydınlatılan mağara oyukları ve sarkıtlardan oluşan korkunç dekorunu da koruyabilmişti. Kırklı yıllarda Tarzán'a adım atmaya cesaret isterdi; savaş serüvenlerine rağmen inatla apaş dansının estetiğine tutkun olan müşteri topluluğu arasında tipini koruyabilmek için, hem cesaret, hem fiziksel bütünlüğe karşı bir umursamazlık, hem de epeyce küstahlık gerekliydi. İşte bu Tarzán'da (birkaç ay önce, aynı yerde bir arkadaşımın böbreğini iskemleyle patlatmışlardı) Luis Martín-Santos kadın müşterilerden biriyle vals yapmayı kabul etti; kuşkusuz orada oluşuna bir neden gösterebilmek için bir yandan da kadına "yargıdan kaçınma"dan söz ediyordu.

Artık izini bulmaktan umudumuzu kestiğimiz bir sırada, bizim ekipten biri —Alberto Machimbarrena olması beni şaşırtmaz— itibarı epey yüksek bir lokalde Tona'yla karşılaştı. Tona, haliyle piyasadan çekilmiş ve olur olmaz kimselerle görüşmüyormuş. Bizi hatırlıyormuş; sosyal hayatta önemli bir zıplama yapmış olmakla birlikte, özellikle hafta sonlarında, bizimle ilişkisini kesmek zorunda kaldığı için hayıflanıyormuş. Máiquez Sokağı yakınında üç-dört kız arkadaşıyla birlikte, Bilbao haremi denebilecek bir evde oturuyordu. Bilbaolu birtakım sanayici beyler kızları oraya kapatmıştı, başkalarıyla görüşmeleri kesinlikle yasaktı; Bilbaolu beyle-
rin Algorta'da ailevi ve sosyal yükümlülüklerini yerine getirmek zorunda oldukları hafta sonlarında bile kızların ancak en gözüpekleri sözleşmenin maddelerini ihlal etmeye cesaret edebiliyordu.

* İblis. (ç.n.)

Sendika halinde bir araya gelmiş olan Bilbaolu beyler Madrid'deki haremelerini, tıpkı Palencia topraklarında kiraladıkları av tepesi gibi bir egemenlik ve tekel ruhuyla tutuyorlardı; nasıl ki Carlton barından karaca ve yabandomuzlarını arayıp ertesi gün çiftliğe bir-iki el ateş etmeye geleceklerini bildirmiyorlarsa, Máiquez Sokağı'ndaki kızları da arayıp birkaç saat sonra zina yapmaya geleceklerini haber vermiyorlardı. Yani kızlar sürekli bir bekleyiş ve kaygı içinde yaşıyorlardı, kaygı hali yalnızca Bilbaolu beyin evde geçirdiği gecelerde ortadan kalkıyordu. Kuşkusuz aşkın bir türü –üstelik en yücelerinden sayılan bir türü– korkunun ortadan kalkmasından kaynaklanır. Neyse ki balkonları sokağa bakan, parke döşeli dairenin bir servis girişi ve merdiveni de vardı; Bilbao sermayesinin artık faizlerini toplamaya cüret eden bizler, elimizi çabuk tutmak zorunda da olsak,¹ kaçış yolumuz hep açık olurdu. Bilbaolu beylerin Bilbao plakalı otomobillerini park ettikten sonra karşıdaki barda içkilerini bitirmelerini bekleyerek edebi toplantılara servis merdiveninin soğuk basamaklarında devam ettiğimiz de olmuştur. (O dönemde Bilbao'nun sanayi sosyetesini tensel günahları asla affetmez, öte yandan önemli sosyete adamlarının alkole düşkünlüğüne göz yumar, hatta bununla gurur duyardı. Buna karşılık, Barselona'nın sanayi sosyetesini, önemli sosyete adamlarının içkiye meraklı olmasına izin vermez, ama hiç değilse bir metresi olmasına göz yumardı. Her iki sosyetenin erkekleri kendi memleketlerinde yasak olan zevkleri tatmin etmek için Madrid'e

1. Kızlar arkadaşlarına alt kapının zilini kullanmaları konusunda ne kadar ısrar ettilerse de, Bilbaolu beyler asla zili çalmazlar, sadece asansör parmaklığının gıcirtısı gelişlerini ele verirdi. Yani ziyaretlerimiz hep bir asansör gıcirtısı tehdidi altında yapılır, konuşmalar havada asılı kalır, bütün sesler keskinleşir, ancak asansörün üst kata çıktığını haber veren hafif klik sesi duyulduğunda huzura kavuşulurdu. Savaş sırasında Madrid'de birçok ailenin hem bombardımanlar hem de gece ziyaretleri nedeniyle yaşadığına çok benzer bir durumdu. Ama asansör durup da parmaklık gıcırdadığında daire fısıltılarla, sessiz konuşmalarla dolardı: "Bilbaolular! Bilbaolular! Bilbaolular geldi!" Kapının zili üçüncü kez dairenin her yanında çınlarken sarı "Sesler" sayfalarını özenle toparlayan Luis'i görür gibiyim hâlâ.

gelirdi. Neden bir başka merkezde buluşup da karşılıklı, doğrudan bir bağ kurmadıklarını hiç anlayamamışımdır; oysa böylesi Bilbao ve Barselona'da büyük sempati uyandırabilirdi, hatta daha sonra özerk bölgeler haritasını daha ılımlı hale getirmede bu bir adım olabilirdi.)

Evlerimize eşit uzaklıkta, kesin saati olmayan buluşmalara çok uygun bir yer, artık tarihe karışmış olan Buchholz kitapçısıydı; kitapçı yaşlı Karl –Schopenhauer-Einstein geleneğinde beyaz aslan yeleli bir adam– üst rafları karıştırabilmemiz için küçük merdiveni verdiği gibi, her seferinde bizim için bir sürpriz kitap bulundururdu. Yandaki bir oda –kitaplık genişlediğinde burası da raflarla dolmuştu– sergi salonu olarak kullanılır, çoğu Alman kökenli, pek tanınmayan ilerici sanatçıların eserleri burada sergilenirdi. Sanırım Madridli nonfigüratif ressamların ilk utangaç adımlarını ilk kez bu salonda izlemiştim. Bir akşamüzeri Luis'le ben, daha sonra Luis'in romanında Ekspresyonist diye niteleyeceği bir tuvalin önünde uzun süre şaşkın kaldık. "Alman ressam uzun boylu ve zayıftı –sıskaydı– sivri uçlu sarı bir sakalı vardı." Birkaç sayfa sonra belirttiği gibi resim, "gerçekten çok kötü" olmakla birlikte, dikkatimizi çekmiş olmalı ki, ressam yanımıza gelip ne düşündüğümüzü sordu. "İnsan gibi görünen, ama karınca benzeri, normalden çok daha küçük varlıklardan oluşan kalabalık bir kompozisyondu." Ressam derdini anlatacak kadar İspanyolca biliyordu, ama *bueno* (iyi) yerine *bono* diyordu; bu lakapla birçok *katoblep*'te yer aldı. Yirmi yaşını yeni doldurmuştu, resimlerini StephanE adıyla, sonu büyük harfle bitecek şekilde imzalıyordu. Asıl adı Eberhard Stephan Messerschmidt'ti, ünlü uçak yapımcısının yeğeniydi. Bunu bir sır gibi gizlerdi, sadece o kadar çok harfi sığdırabilmek için normalden epeyce büyük olan kartvizitinde yazılıydı bu bilgi. Toplantılara katılan öteki yabancı, ünlü Hollandalı hümanist Ben Rekers'di; Madrid'e bir kış mevsimini geçirmek üzere, Arias Montano üzerine yazdığı tez için Rodríguez-Moñino'nun yardımıyla İspanyol arşivlerinden bilgi toplamak amacıyla gel-

mişti. Ben Rekers, hiçbir teklifi reddetmez, içkiye asla hayır demez, o dönemin iğrenç İspanyası'nda, Mondadori sisteminde eğitim görmüş akademisyenler sınıfından bir Hollandalı'yı şaşırtabilecek birçok dehşet verici olayı görmezden gelirdi. Ama katlanmadığı iki şey vardı; zeytinyağında yapılan kızartmalar ve bizde kader kavramının olmayışı. Sağlam, Lutherci bir toplumdan çıkmış bir kişi olarak, kader kavramını hiç unutmaz, cumartesi gecesi evimizden çıkarken nasıl olup da kader kavramına sahip olmadığımızı bir türlü anlayamazdı. Sık sık olduğu gibi gece erken başlamış, biz de güç toplamak için kızartma yağı kokan bir yerde mola vermek gafletine düşmüşsek, Ben çileden çıkardı; oysa birçoğumuzun ziyarete, yaz tatilini geçirmeye gittiği Keizersgracht' taki evinde sinirlendiği görülmemiştir. "Ben, şu biraz öteden gelen sesler ne?" Ama Amsterdam'da kızartma yağı kokusu olmadığından, cumartesi gecesi bile hiçbir şey onu çileden çıkaramazdı: "Bugün cumartesi olduğuna göre meraklanacak bir şey yok. Kanala düşen sarhoşların sesi bu." "Boğulurlar mı peki?" "Evet, çoğu boğulur."

Bir bahar öğlesonrasında, Luis beni bir genç kızla tanıştırmak istediğini söyledi; kızı López İbor'un yönetimindeki Merkez Hastanesi Psikiyatri Bölümü'nde tanıdı, orada hemşirelik yapıyordu. Adı Rocío'ydu, ben, Rocío'nun hâlâ lise çağında olduğundan çok sıkılan ve eğlenmeye ihtiyacı olan kızkardeşine kavalilik etmek için gereклиydim. Solange'ı ilk gördüğümde rahibe okullarının plili etekli, beyaz yakalı lacivert forması vardı üzerinde; yanılmıyorsam bir hafta sonra formasını çıkarıp atmış, bir daha da giymemiştir. İkinci görüşmemizde, devrik yakalı, kalçalarına kadar inen siyah kazağı, düz eteği ve kısa topuklu ayakkabılarıyla büyüleyici bir yaratıktı. Rocío, Luis'in hayatına fırtına gibi girdi, o yaz, yeni öğrenmeye başladığı Almancasını ilerletmek için gittiği Heidelberg'den döndüğünde nişanlanmışlardı bile; giderek *katoblep*'ler nitelik değiştirmeye başladı. Bıçkın kulüplerden vazgeçip bıçkın olmayanların –La Red, Castelló, Prim, Rex– müda-

rimi olduk. Buralarda kızlar daha rahat ediyorlar, başgarson her zamanki masamıza kadar bize eşlik ettiğinde, kendilerini daha da güvenli hissediyorlardı. Madrid'deki başgarsonların hemen hepsi CNT'de* militanlık yapmış, Ciudad Universitaria'da bir garsonlar taburunda çarpışmıştı. Sabaha karşı, lokal kapanıp müşteriler gittikten, garsonlar çekildikten, kasa sayılıp sandalyeler masaların üzerine konduktan sonra, temizlikçi kadınlar gelinceye kadar, şirket hesabına son kadehler doldurulur ve Fransız Köprüsü destanı anılırdı. Henüz barmen olduğu günlerdeki gibi barın arkasına geçen başgarson, gözyaşlarını zor tutardı. Başgarsonların dilinden düşmeyen "Gün sizin gününüz, gençliğinizin tadını çıkarın" cümlesi, bizim Asunción'u yeni bitirmiş kızları çok duygulandırır.

Luis'in Merkez Hastanesi'nde cerrahi uzmanlığının son günleriydi; bu mesleğe onu babası yöneltmişti, devam etmemeye kararlıydı. Ama bu mesleği terk edebilmesi için, Eguía tepelerindeki "Martín-Santos Kliniği"nin devamlılığı kardeşi Leandro'nun travmatoloji branşında karar kılmasıyla garanti altına alındıktan sonra, yaptığı değişikliği babasının gözünde haklı çıkarabilmek için, başka bir alanda bir zafer kazanması gerekiyordu. Psikiyatriye yönelmesini açıklamak için fazla neden göstermeye gerek yok; zihinsel kapsamı ve spekülasyona açık oluşu, Luis için psikiyatriyi tıbbın herhangi bir dalından daha çekici kılıyordu, tek başına bu bile yeterli bir nedendi. Ama aslında, es geçmeyeceğim başka nedenler de vardı: Luis lise yıllarında San Sebastián'da, Félix Letemendia adında, mütevazı bir aileden gelip, kendi çabalarıyla eğitimin edebiyat dahil her dalında sivrilmiş bir delikanlıyla tanışmıştı. Benim uzaktan tanıdığım Félix, züppece bir tarafı da olan ilginç bir tipti; daha ilkençliğinde kendine bir yol çizmiş, bir amaç belirlemiş, bir an önce İngiltere'ye gidip İngiliz yurttaşı olabilmek için, sırf BBC yayınlarına kulak vererek mükemmel İngilizce öğrenmişti. Tıp fakültesini bitirdikten sonra psikiyatri ihtisa-

* Ulusal İş Konfederasyonu. (ç.n.)

sı yapmış, İngiliz bir kızla evlenmiş ve Oxford yakınındaki Banbury'ye yerleşmişti. Benim Luis'le tanışmamdan hemen önceki yıllarda, Félix'in Luis üzerinde dikkati çekecek, garip bir etkisi olmuştu; çünkü Luis –daha sonra hakkında, entelektüel kibiri, seçkinci tavrı ve iktidara eğilimi konusunda söylenenlere rağmen– kolaylıkla etkilenebilen bir kişiliğe sahipti, üzerinde belirleyici etki yapmış, kendi kuşağından –eski ustalardan değil– üç-dört kişiyi şu anda sayabilirim. Bunlardan biri, hiç kuşkusuz, ayartıcı rolünü iyi oynayan Félix Letemendía'ydı. Tuzukuru, parlak, geleceği garantili –ama davranışları taşralı– delikanlı, sadece doğuştan yetenekli, toplumun şimdilik bir yere koymadığı delikanlıyı kendine örnek alacaktı. Félix'in etkisine, Luis'in 1947'de tanıdığı Dr. Castilla del Pino'nun etkisi eklendi; Luis'in psikiyatriye ilgisi, ruhunun gizli bir eğiliminden öteye gitmezken, Dr. del Pino'nun psikiyatriye kayıtsız şartsız kendini adanmış olması, Luis'de son derece kaygılandırıcı bir kıskançlık yaratmış olmalı. Bunların dışında, bir de annesiyle ilgili sorunu etkili olmuştu; annesinin tedavisi imkânsız bir hastalığı vardı, düzenli bir biçimde birtakım kürlere, o hasta ruhu düştüğü dipsiz kuyudan çıkarmayan, hatta anlayamayan görenekçi bir tıbbın tedavilerine katlanmak zorundaydı.

Kendisini bu alanda tanıyan ve değerlendirebilecek olan kişilerin dediğine bakılırsa, Luis o belirleyici yıllarda nasıl bir açıklıkla XX. yüzyıl edebiyatını devirip kolejdeki örnek davranışlarına yüklenebilecek bir gecikmeyi telafi etmek istediye, yeni mesleğinde de arayışla öyle kapamak istemiş. Düzenli bir adam olduğundan, işe başından başlaması gerekiyordu, işin başı da felsefi tarihçiliğin babası Dilthey'di: hayatın bütünü'nün yansıdığı yüzey olarak "varoluşçu gerçeklik" in ve ontolojiyi bile kapsayan bir alan olarak psikolojinin başlıca kurucusu. Neyseki Dilthey'in bütün eserlerinin, FCE'nin 40'ların ortalarında yayımladığı İmaz, Gaos y Roces baskısı elinin altındaydı, ama bir sonraki aşamada –felsefe de Heidegger ve Jaspers, psikiyatride Biswanger, Schneider, von Weizsacker, Bleuler ve diğerleri– Almanca öğrenmesi gerekiyor-

du; kendi bileğinin gücü ve Heidelberg'e kısa bir ziyaretle Alman-caya girişti. Meraklı okurlar ve savaş sonrası romanın gayretli araştırmacıları, 1955'te yayımlanan "Dilthey, Jaspers ve Akıl Has-tasının Anlayışı" adlı doktora tezinin sadece bibliyografyasına ba-karak, o açlığın sonucunu görebilirler. Bibliyografyada Fransızca ve İspanyolca iki-üç referans, tıpkı uzak, kalabalık ve gürültülü bir staddaki takım taraftarları gibi, Erlebnis, Aufgabe, Verstehen ve Wesenler'in tıklım tıklım doldurduğu sıraların arasından Latin kültürünü büyük zorlukla temsil etmektedirler.

Luis'in cerrahiden resmen vazgeçebilmesi için gereken koz, Ciudad Real Psikiyatri Hastanesi başhekimliği sınavı biçiminde karşısına çıktı. Sınavlara büyük özenle hazırlandı ve 1950 ya da 1952'de –tarihler kafamda sürekli oynuyor– doğal olarak fazla zorluk çekmeden kazandı. Görevinin başına geçti ve birkaç ay, yanılmıyorsam bir yıldan kısa bir süre, Ciudad Real'e gidip geldi. Ciudad Real'e bir türlü yerleşemedi; salı-cuma arası burada kalır, hafta sonlarını –bazen eski günlerdeki tarzda– Madrid'de geçirir-di. Uzun dönemli planı, yarışmalar kazanmaya devam ederek taş-rada birtakım görevlere atanmak ve birkaç yıl sonra Madrid'e yer-leşip kendi muayenehanesini açmak, mümkünse sağlam bir aka-demik destek sağlamaktı. Yeterli koşulları bir araya getirince de Rocío'yla evlenecekti. Rocío evlenmekte acele ediyordu; bunun bir nedeni de, evdeki ortamın uyumlu ve hoş olmaktan çok uzak olmasıydı. Babası Adalbert Laffon, meşruiyetçi fikirlere sahip dev bir Britanyalı, tam bir tipti. Vichy hükümetiyle arasındaki birta-kım karışık meseleler yüzünden, tasfiye davasına girmedikçe Fransa'ya dönemiyordu, eski işlerinden sadece Arosa Nehri ağzın-da bir istiridye üretim çiftliğiyle Carril'de bir ev kalmıştı elinde. Belleğin kendi anlaşılmasız yasalarına uyarak sakladığı o silinmez, duygusuz anılarımdan biri Carril'deki eve aittir; bir hiç denebilecek, anlamı ve önemi olmayan, hatırlandığında da gerçeğe bağlılık göstermeyen bir anı; sanki deneyimin korunmasıyla yükümlü kuvvetin sahte değişkenliğini göstermeye yarayan bir anı. Olduk-

ça kırık dökük, alçak tavanlı, tahta döşemeli, eğri büğrü bir oda; sağlam, kaba eşyalar, birkaç gemici haritası ve aleti; küçük iskeleye bakan büyük bir pencere. Siyah etekli, lastik çizmeli bir köylü kadın bir tabak ıstiridyeye getirir, Adalbert gömme dolaptan açılmamış bir Johnnie Walker şişesi çıkarır. Johnnie Walker'ın belleğe böylesine kazınmasını sağlayan ne gibi bir özelliği olabilir, merak ediyorum. Plajda tek tük denize girenler var, ama Adalbert açık hava eğlencelerinden pek hoşlanan birine benzemiyor. Dört kız babası, emretmeye alışık bir adam olarak ailenin ilk damadının kendisinde uyandırdığı kuşkuları açıkça ortaya koymaya cesareti yok. Luis'in değerini, Rocío'nun ne kadar şanslı olduğunu çok iyi biliyor şüphesiz. Ben kapağı açarken "*Shake the bottle before use*"* diyor. (Adalbert bu konuda uzmandı; o sıralarda taklitlere çok dikkat etmek gerekirdi, özellikle Johnnie Walker taklitlerine; Johnnie Walkerlar kapağı bozmadan elmasla kesilerek dibinden açılır, içine sahtesi doldurulurdu, şişeyi salladığınızda gerçek viskinin neşeli köpüğü oluşmazdı.) Solange, saçları ıslak, beline bir havlu bağlamış, iskeleden şaşkınlığını belirten işaretler yapıyor; "Orada ne işin var? Niye aşağı gelmiyorsun?" diye sorar gibi çenesini kısıp omuzlarını kaldırıyor. Kızlar babalarından korkarlardı, aile içinde herhalde çok aksiydi; ben yaşlı Adalbert'i severdim —o da beni severdi sanırım— birlikte bir şişe Johnnie Walker'ı dipleyip IV. Cumhuriyet'e ve General de Gaulle'e verip veriştiirmesini dinlemekte de en ufak bir sakınca görmezdim. Yakında gerçekleşecek olan evlilikten söz ettik; Luis'e saygı duyuyordu mecburen, büyük kızının evlenmesinden çok hoşnuttu, ama Solange gibi o da şüpheli biriydi; ve ister istemez, ailede böylesine sağlam ve sorumlu bir erkek olunca, zaten oldukça küçümsenen kendi konumunun ciddi biçimde zarar görmesinden korkuyordu. Yaşlı Adalbert yanılmıyordu, kuşkuları temelsiz değildi; Rocío'nun evden ayrılışından kısa bir süre sonra, ailenin diğer üyeleri Cortes

* Açmadan önce şişeyi sallayın. (ç.n.)

Meydanı'ndaki muhteşem daireyi terk ettiler, şu anda kralın dinlenmesine ayrılmış bu dairede kuralına uygun son *katoblep*'ler kutlandı. Laffon ailesinin kadınları, her biri köşesinde, korkunç Britanyalı'dan uzakta kendine bir yer buldu. Solange'a gelince, sadece onun hikâyesini anlatmak için yüzlerce sayfalık bir kitap yazmak gerekir.

Bu hikâyenin başlarını düşündüğümde –başlangıç noktası Carril İskelesi olmasa da, o sabırsızlık gösteren hareketler hikâyeye değişik bir canlılık kazandırır– yeniden biçimlenen, yazılı sözle belirli bir biçim edinen anının –masraf ederek modernleştirilen, artık üzerinde spekülasyon yapılamayacak eski ve yıkık bir bina gibi– yeni plana uymak için bölük pörçük, dağınık kalıntılardan ne kadar uzaklaştığını fark ediyorum. Bellek, eski bir parşömandır, hep öyle kalacaktır; yeni yazılan her yazı bir öncekini siler; itiraf edilmese de çoğu kez son yazılan yazı, geçmişi bugünün tercihlerine uyarlamak için yapılan bir icattan başka şey değildir. Sanaatçı herhangi bir olayın aynı anda birçok perspektifini sunar; oysa belleğin sunduğu tektir; sanki bir ahlak yasası, –bilinçaltı kuramının birçok dogmasını geçersizleştirerek– belleğin en elverişli perspektifi, yani sonuncuyu saklamasına izin vermiş, bir mekanik kuralı, belleğin geçiciliğinin özünü oluşturan zaman içindeki hareketli bütünlüğünü bozma tehlikesi olmadan, iki ya da daha fazla perspektifi barındırmanın imkânsızlığını haber vermiş gibi. Bellek eski tarz bir roman gibidir; zamanın akışıyla gelişen tek bir ana çizgisi vardır, deyim yerindeyse romanı modernleştirmek için tutulacak en iyi yol, bu haliyle romanı bir kenara bırakıp tek kahramanı konu alan bir dizi hikâye çıkarmak için yararlanmaktır. Solange'ın Carril İskelesi'ndeki –kuşkusuz sabah vakti geçip gittiği ve planlar suya düştüğü için– sabırsızca hareketlerini yeniden düşündüğümde, J.S.Bach'ın bir prelüdünü dinlediğim sırada Luis Martín-Santos'un gözleri tavana dikili, sessiz duruşunu bir daha aklımdan geçirdiğimde, alınan kararlar acımasızca yeni bir durum yaratır sonucuna varıp Luis'in Madrid'deki kısa ve yoğun dönemi

böylece sona erdi dememek için, kendi kendime şöyle diyorum: Zihinde yeniden canlandırmanın çizdiği alan, belleği kaplayan alan değildir; anılara en beklenmedik, istem dışı ve saf biçimde dalış bile, belleğin sakladığı erişilmez servetin bulunduğu karanlık derinliklere ulaşamaz; bellek ve anılar iki ayrı şeydir, keşfetmeye çalışmak, o batmış bölgenin çarpıcı bir görünümünü yakalayıp hemen kaybetmemize yol açar ancak, bu batıktan yüzeye çıkan hemen her şey sahtedir; çünkü gerçek başkasına aittir ve fotoğraflar röprodüksiyon değil, günlük yıkım eylemleridir; bütün fotoğrafları çeken, ölümdür.

Luis bir ayağı Madrid'de, bir ayağı Ciudad Real'de yaşadığı sırada San Sebastián Psikiyatri Hastanesi'nin, o güne kadar oralı bir doktorun vekâleten yürüttüğü başhekimlik kadrosu için bir sınav açıldı. Bu sınav çağrısının Luis'in hayatında belirleyici bir önemi olacaktı, hem de öteki dünyadan gelen, kapalı, mühürlü, kaderin damgalarını taşıyan bir emir kadar belirleyici. İlk gençlik kararsızlıklarının üstesinden gelip sınırları iyice belirlenmiş bir konuma yerleştiği sırada, kendisinden en çok şeyin beklenebileceği vakitsiz bir anda ölen, gelecekteki başarılarını garanti altına alabilecek yeteneklere sahip bir kişinin hayatı, beklenmedik ölümüne götüren yolun başındaki noktaya kadar geriye giderek izlendiğinde, olduğu sırada neredeyse önemsiz denebilecek, hayatının son bölümünü –sanki düz bir çizgi halinde– izlemeye onu iten ve kaderin gizli gücünün atfedildiği o tesadüf bulmak her zaman mümkündür. Bu hayat, çıktığı yerde birçok kaynak ve kolla beslenen, denize dökülünceye kadar koruyacağı ismini ve yapısını ancak belirli bir noktada alan bir nehir gibidir; insanın tam kişiliğini ve gücünü kazandığı nokta, eğer ölüm beklenmedik biçimde yakınındaysa, trajik bir niteliğe bürünür; denebilir ki ölüme giden yolu zorlayan, bu noktadır. Onun müdahalesi olmasa, kahramanın hiçbir yaşlanma belirtisi göstermeyen hayatı uzayabilir sanki.

Luis sınava özenle hazırlandı, yanlış hatırlamıyorsam başhekim vekilinden başka rakibi yoktu. Vekil, San Sebastián'da tanı-

nan ve sevilen, yıllardır hap ve uyku kürlerine dayalı pratik bir psikiyatri uygulayan bir adamcağızdı. Luis, Alman yapısı modern ağır silahlarıyla hiç acımadan onu safdışı bıraktı ve sınavı kazanarak Ciudad Real'den ayrılıp San Sebastián'a, başarıya koştu. Ama çocukken hasta yatağımın başında Flora Teyzem'in söylediği şarkıdaki gibi, "Kurnaz kumarbaz kaderin hileleri tükenmez."

Birkaç ay önce Luis'in kendi mesleğiyle ilgili düşünceleri –yakın bir gelecekte Madrid'de bir görev– bu değildi, ama San Sebastián'daki umulmadık fırsat, kaçırılmayacak kadar çekiciydi. Daha baştan, ailesiyle ilgili sorunlar dahil, birçok sorunu çözümlenmiş oluyordu; üstelik de ortamı tanıdığından, San Sebastián'ın öteki taşra kentlerinden daha fazla olanak sunduğunu biliyordu. Birkaç ay sonra Rocío'yla Luis, ünlü Los Jerónimos Kilisesi'nde evlenip balayına –sınıırım İtalya'ya– çıktılar ve Luis'in babasının Eguía Tepeleri'ndeki şalesinde kısa bir süre kaldıktan sonra anacadeye bakan bir çatı katı kiraladılar.

Psikiyatri Hastanesi başhekimisi olarak yeni görevine başlamadan önce, kader sanki o iyi kehanetlerle müjdelenen yolun diken-siz olmayacağını haber verir gibi, ilk kez Luis'in kapısını çaldı; halefi –sınavda elenen adamcağız– hastanenin bir bürosunda kendini astı; bu da Luis'in –üzerinde yarattığı etki bir yana– iffetli San Sebastián sosyetesine girmesini kolaylaştırmadı tabii. Düğünden sonra Luis'le yollarımız ayrıldı; ben bir yıl sonra eğitimimi tamamlayıp kuzeybatıya yerleştim. Beş yıl boyunca hemen her gün görüştükten sonra, yılda üç-dört kez görüşmeye başladık. Bunu izleyen on yıl, dört ya da altı sahneyle özetlenebilir, bir biyografiyi sınırlı sayıda, hızlı sekanslarla özetlemek için bir senaristin seçtiği sahneler gibi: Alberto Machimbarrena, Vicente Girbau ve Luis Peña eşliğinde San Sebastián'a bir yolculuk; Luis'le Amasa'da bir öğle yemeği; Pamplona'da bir tutuklanma ve Madrid'e, DGS'ye dönüş; Blas Pérez'e karşı suikast düzenlemekten hep birlikte tutukluluk. 1955 yılıydı, bu tutuklanma yüzünden Luis'e San Sebastián'da başka gözle bakılmaya başlandığı yetmiyormuş gibi, Luis

bir de Múgica ve Amat aracılığıyla PSOE'yle* ilişkiye girdi. Carabanchel'e bir ziyaret, görüşme sırasında mektup-roman üzerine bir konuşma. 58'de Fransız Bask Bölgesi'nde bir haftalık bir gezi, Luis'in Ramuntcho kompleksi üzerine kuramını bana açıklaması. Birden olaylar yine sinematografik biçimde hızlanıyor; 61 sonunda Oviedo'dan ilk kitabımı Luis'e gönderiyorum; buna dört sayfalık, tek aralıklı bir mektupla, sayfa kenarlarında boşluk bırakmadan cevap veriyor, Madrid yıllarında yazdığı gibi. 62'de "Sessizlik Zamanı" yayımlanıyor, mektup yazacak cesaretim olmadığından karımla San Sebastián'a gidiyorum; evlerinden çıkıp Eguía'daki şaleye taşınmışlar. Konuşma gece boyunca devam ediyor, El Antiguo'da sabahlıyoruz. On yıllık ayrılığın farklılıklarımızı ön plana çıkarmasından korkuyorum, ama ortak zevklerle başlayan ve gelişen bir dostluğu –diğerlerinden daha çalçene ve zekice bir dostluk– daha anlaşılmaz, keskin, farklılıklarla kendini besleyen yeni bir dostluk izliyor. Luis her zamanki gibi, mekanik bir yay boşalmışçasına, özentisiz, kendini alamayarak gülüyor. 63'te Roco, Eguía'daki eski şalede bir gaz kaçağından zehirlenerek ölüyor. 64'te Luis, Madrid'de hafta sonunu geçirdikten sonra pazartesi günü dönüş yolunda, Vitoria yakınında bir trafik kazasında ölüyor. Cumartesi akşamı, karım, Caneja'lar, Luis Solana ve ben yemeğe çıkmıştık, kırmızı ışığın birinde San Sebastiánlı –benim tanımadığım– bir arkadaşıyla Luis'e rastladık. Salamanca'dan Madrid'e geliyorlardı; Luis, Salamanca'ya hem hava değişikliği olsun diye, hem de o gece kısaca özetlediği yeni romanı "Yıkım Zamanı" için tıp öğrenciliği dönemindeki yerlere ilişkin ayrıntı toplamaya gitmişti. Hep birlikte yemeğe, o sıralar çok gittiğimiz León Sokağı'ndaki meyhaneye gittik. Luis'le arkadaşı, yemekten sonra âlem yapalım diye tutturdular. Biz Madridliler istemedik, karım Luis'i ertesi gün, pazar günü, annemle birlikte öğle yemeğine davet etti. Ama Luis gelmedi. Ertesi salı günü Caneja oldukça erken

* İspanyol Sosyalist İşçi Partisi. (ç.n.)

bir saatte işyerimden arayıp gazetede ki haberi söyledi. Her şey bir anda olup bitti.

Geçenlerde Luis Martín-Santos'u anmak için Granada'da verdiği bir konferans sırasında, Doktor Castilla del Pino, "edebi söylemin, insanın gerçekleştirebileceği en karmaşık söylemlerden biri olduğunu" belirtti ve bu yüzden de edebi metinle yazar arasındaki ilişkiyi anlama çabasının ona –kuşkusuz ruh doktoru olduğundan– büyüleyici geldiğini söyledi. Cordobalı ünlü doktorun büyülenişini paylaşmıyorum, çünkü prensip olarak, ilginç bir yanı olmadığı sürece, bir yazarın hayatı beni ilgilendirmiyor –diyelim ki bir dışının hayatının ilgilendirmedeği gibi. Ama yazarın hayatını ilginç kılan şey, eseri olmamalı. Bir edebi eserin tadını çıkarabilmek için –ki benim için önemli olan da budur– eseri yazarıyla birleştiren bağları koparmak amacıyla elimden geleni yaparım. Yani yazarla eseri arasındaki ilişkinin incelenmesinde yol gösterici olabilecek veriler, benim peşinde olduğum şeye büyük bir katkıda bulunmaz. Bu tür bir incelemenin varabileceği en hayırlı sonuç, bu verileri karanlığa gömmek olabilir; verileri açığa çıkarırsa, eserin ruh âleminde tek başına bir bütün olarak bağımsızlığını zedeleyip, onu kendisini yöneten evrensel düzenin yasalarıyla bağlamak, bu yasalara boyun eğdirmek tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Çok iyi biliyorum ki bütün bunları açıklamak henüz girişmeye hazır olmadığım –muhtemelen mantıklı bir düzeni izleyen– bir kitap yazmamı gerektiriyor.

"Sessizlik Zamanı" eleştirilerinde, üzerine en çok söz söylenen bölümlerden biri, romanda Ortega'ya, daha belirgin olarak da filozofun 1949 sonbaharında –bugün diskotek olan– Barceló Sineması'nda "Birey ve Toplum" dizisi kapsamında verdiği konferansa yapılan alaylı anıştırmaya ilişkin bölümdür. Daha önce sözünü ettiğim konferansta, Doktor Castilla del Pino, Martín-Santos'un alaycılığının, oğulun büyüklerine boyun eğmekten kurtulup kendi istediği gibi olabilmek hayaliyle beslediği bir emelden başka şey olmadığını, (kuşkusuz manevi anlamda) babasını öldürme

isteğinin alaycılık biçiminde ortaya çıktığını ileri sürmüştü. Yüzde yüz Freudcu bir açıklama. O konferansı yanılmıyorsam Rocío ve Luis'le birlikte, Barceló Sineması'nın koltuk bölümünde, köşeden izledik; çıkışta akşam yemeğine gittik ve yemek bittikten sonra orada oturduğumuz süre boyunca, elimizde bir elma, Ortega'nın cümlelerini, sesini, hareketlerini ve konuşmasını taklit etmekten başka şey yapmadık. Bu oyun aylarca sürdü, her akşam yemeğinde, tatlıya geçildiğinde mutlaka sofradakilerden biri eline bir elma alır, Ortega'nın konferansını –mümkün olduğu kadar karikatürize ederek– taklit ederdi. Aylar boyunca öyle sık tekrarlanan bir konuydu ki, dönemin ruhunu yansıtmaya niyetli bir yazarın bu konudan yararlanmaması, o günleri yaşayan herkese tuhaf gelirdi.

Martín-Santos, ne Ortega'nın manevi oğluydu, ne de istediği gibi olabilmek için bir babayı –herhangi bir babayı– öldürmeye ihtiyacı vardı. Görülüyor ki yorumcu, bir insanın eseri üzerine, bazen sadece bir cümlesi üzerine koca bir teori kurabiliyor; yazarın amaçlarını, hatta bilincini aşan, bu amaçların üzerine çıkıp daha sonra bütün insan soyunun boyun eğeceği emir ve yasalarla bilinci yönlendiren, yaratı karmaşasını bilimin düzenine kavuşturan bir teori. Bütün yaratıcılar eleştirmenlerce anlaşılabilir, anlaşılmalıdır; isyan ederek kaçmaya çalıştığı saflara yeniden zorla sokulma pahasına da olsa. Yıllardır, belki bir yüzyıldır isyan kısır bir hareket. En cüretli isyanlar, hiç değilse yaratı evreninde, kabul görüyor, sindiriliyor ve birkaç yıl sonra geçerli kural haline getiriliyor. Buna karşılık geçerli kurallar listesi o kadar kabardı ki, günümüzde her yaratıcılık ürününün kurala uygun olduğu rahatça söylenebilir. Bütün eleştiri kuramları da abartılır. Arkada –ama daima onların önünde– Luis Martín-Santos'u görür gibiyim, üzerinde bütün rengi kruvaze takımı, sayısız eleştirmenine sırtını dönmüş, "Beni nereye götürüyorlar?" diye soruyor sanki.

1950'lerde Madrid'de sonbahar...

Son dönem İspanyol edebiyatının en önemli adlarından Juan Benet, ülkenin önemli sanatçıları ve aydınları aracılığıyla Franco İspanyası'nın sokaklarında, kahvelerinde, ev toplantılarında dolaşıyor. Bir yandan yaratıcılık kavramını sürekli sorgularken, yaşanan umutsuz ve kısır ortamda soluk almaya çalışanların öyküsünü, anılarına dayanarak büyük bir edebiyat tadıyla aktarıyor bize.

"İlke olarak yaratı, yaratılmış şeyler çemberini kırmaktan başka kural tanımaz. Bununla birlikte şaşırtıcılık peşinde koşmak zorunda da değildir. Şaşırtıcılık, sadece alışılmış gerçeklerin çevresinde bir hâle örer ve genellikle geçici olanın etkisi silinince, gerçeklerin kurallarına indirgenir. Alışkanlık, beklenmedik olaylar dahil herşeyi ele geçirir ve bir örümcek ağı örererek yaratıyı ağına hapseder. Kimbilir, belki en büyük bilgelik, uğraşının amacını tersine çevirip yaratıyı başlangıçtaki yerine oturtmaktır." – Juan Benet

Metis Edebiyat | Anlatı
ISBN 975-342-523-6

Metis Yayınları
www.metiskitap.com
7 500 000 TL
7.50 YTL